Vakblad voor museummedewerkers in Vlaanderen en Nederland

Museumpeil

64
NAJAAR
2024

PLEKKEN VAN BETEKENIS: TROEVEN EN UITDAGINGEN. GESPREKKEN EN VERHALEN

Hoe omgaan met hedendaagse museumnormen?
Wat met duurzaamheid? En met eigentijdse debatten?
Hoe samenwerken met vrijwilligers en erfgoedgemeenschappen?
Maak ook kennis met de toekomstplannen van Museumpeil!

DEN

Ben je op zoek naar een digitale strategie die impact maakt?

In een wereld die steeds digitaler wordt, is het cruciaal om relevant te blijven. Met onze expertise en praktische tools help jij jouw organisatie:

- **Groeien:**
  Bereik een groter publiek en vergroot je impact.
- **Innoveren:**
  Ontwikkel nieuwe digitale producten en diensten.
- **Efficiënter werken:**
  Optimaliseer je processen en bespaar tijd en geld.
- **Flexibel zijn:**
  Pas je snel aan veranderende omstandigheden aan.

Maak jouw culturele organisatie toekomstbestendig met DEN.

Ontdek onze oplossingen op
den.nl/digitale-strategie

DEN Kennisinstituut cultuur & digitale transformatie

MAV techniek

Al ruim 23 jaar de AV specialist voor musea

Van technisch ontwerp tot installatie. MAV Techniek verzorgt voor u een passende audiovisuele oplossing.

Verhuur, verkoop en installatie van AV apparatuur voor uw vaste of tijdelijke tentoonstellingen.

Bel voor advies met +31 (0)20 - 33 13 657
of mail naar info@mavtechniek.nl

Recent geopend: een nieuwe attractie voor de gemeente Gennep, in samenwerking met het Limburgs Museum. Een lokaal verhaal dat beleefbaar gemaakt is – **de belegering van het Genneper Huys** door Frederik Hendrik in 1641. Vijf personages belichten hun perspectief op deze gebeurtenis. Een pakkende multimediale experience met museale kwaliteit, voor alle leeftijden, in het zeventiende eeuwse stadhuis.

www.moxiedesign.nl

OORKAMERS

produceert beeldende audio & verwonderende communicatie

Van audiotour tot tentoonstelling. OORKAMERS laat uw verhaal leven.

Door goed naar uw verhaal te luisteren. Met altijd uw unieke publiek voor ogen.

Hoor het graag. *I'm listening...* **OORKAMERS.nl** | **+31624751437**

BRANDWACHT ENMEIJER.NL

☒ Decors ☒ Interieurs ☒ Tentoonstellingen

Utrecht T: +31 (0)30 241 6800

www.brandwachtenmeijer.nl

Museumpeil

VAKBLAD VOOR EN DOOR MUSEUMMEDEWERKERS IN VLAANDEREN EN NEDERLAND

- *Boordevol praktijk-voorbeelden, interviews en analyses*

Een compleet abonnement kost slechts € 29,42*

Een digitaal abonnement slechts € 17,65*

**exclusief BTW / per kalenderjaar*

- Opgave kan eenvoudig via **www.museumpeil.eu**

Museumpeil BREIDT ZIJN AANBOD VOOR NEDERLANDSE EN VLAAMSE MUSEA STERK UIT!

Museumpeil is een project voor en door professionals, dat is gegroeid vanuit de Vlaamse en Nederlandse museumsector. We zijn trots dat we voor 2025 drie belangrijke en samenhangende ontwikkelingen kunnen aankondigen. Ze versterken het aanbod dat Museumpeil aan musea doet.

MUSEUMPEIL DIGITAAL

Al langer leeft de wens en de vraag om Museumpeil ook als onlinemagazine aan te bieden, dat wil zeggen: leesbaar op pc, tablet en smartphone. Zoals veel kranten en tijdschriften naast of in combinatie met het papieren exemplaar een digitale versie aanbieden. Vanaf het komende nummer (mei 2025) kunt u het blad online lezen door in te loggen op MijnMuseumpeil. Dat wordt uw persoonlijke omgeving binnen onze dan geheel vernieuwde website.

WWW.MUSEUMPEIL.EU 2.0

De aanpassingen om het online lezen mogelijk te maken zijn een onderdeel van een complete vernieuwing van onze site. Hierdoor kunnen we evolueren naar een onlineplatform voor de Nederlands-Vlaamse wereld van musea, waarop professionals en instellingen kennis en ervaringen kunnen uitwisselen. Intussen blijven we ook doen waar we goed in zijn: tweemaal per jaar een rijk en verdiepend tijdschrift voor en door medewerkers in de museumsector maken. Wij informeren u over de voortgang via onze Nieuwsbrief.

ABONNEMENTEN EN TARIEVEN

Wij hebben momenteel twee abonnementsvormen: individueel en collectief. Daarnaast is Museumpeil ook los verkrijgbaar. We introduceren vijf nieuwe abonnementsvormen; de papieren versie van Museumpeil blijft los verkrijgbaar. In de tabel hieronder ziet u links de netto tarieven en rechts diezelfde tarieven inclusief BTW en afgerond naar hele en halve euro's

ABONNEMENT	PAPIER	DIGITAAL	TARIEF PER STUK 2025	INCL. 9% BTW	INCL. 21% BTW
Compleet *(papier & digitaal)*	✔	✔	29,42	32,00	35,50
Digitaal		✔	17,65	19,00	21,50
Student (digitaal)		✔	11,77	12,00	14,00
Collectief compleet (> 3 ex.)	✔	✔	17,65	19,00	21,50
Collectief digitaal (> 3 ex.)		✔	11,77	13,00	14,00
Los nummer	✔		16,10	17,50	19,00

COMPLEET

Het abonnement voor de papieren versie vervalt, naar het voorbeeld van alle kranten en verschillende weekbladen. Een digitaal abonnement in combinatie met het tijdschriftabonnement biedt u het beste van twee werelden tegen een zeer voordelig tarief. Wij zetten uw abonnement op de papieren versie van Museumpeil voor u om in de complete versie. U hoeft daar niets voor te doen. De eerste digitale editie verschijnt in het voorjaar van 2025.

TARIEVEN

Onze tarieven zijn voor het laatst verhoogd in 2022. Sindsdien zijn de prijzen fors gestegen, druk- en verzendkosten zelfs sterker dan gemiddeld. De BTW op tijdschriften stijgt onder het nieuwe kabinet in Nederland vrijwel zeker naar 21%, maar aangenomen wordt dat dit pas per 1-01-2026 zal zijn[1]. Onze Vlaamse abonnees zijn al gewend aan dit BTW-tarief. De BTW is voor de meeste instellingen aftrekbaar, maar voor particulieren niet. Hen komen we tegemoet.

KORTING

Bent u een particuliere abonnee? Dan krijgt u 2,50 korting bij automatische incasso en een digitale factuur. Als u als particulier abonnee in aanmerking wilt komen voor de korting van 2,50, klikt u op deze koppeling **https://www.museumpeil.eu/abonnementen/overige-wijzigingen/** en vult u het formulier in. Doe dit op tijd: **uiterlijk op 1-12-2024**.

1 In het kader van het Belastingplan 2025 heeft het kabinet een voorstel ingediend om het verlaagde BTW-tarief van 9 procent af te schaffen voor bepaalde goederen en diensten binnen de cultuur-, boeken-, media-, logies- en sportsector. Dit betekent dat vanaf 1 januari 2026 deze sectoren te maken krijgen met een BTW-tarief van 21 procent.(uit artikel Wolter Kluwer)

INHOUD

GESPREKKEN

8 Paul Post, emeritus-hoogleraar, kent de museumwereld en deed onderzoek naar het denken over ruimte, plaats en bijzondere plekken. De ideale gesprekspartner om dit themanummer te openen.
Marcel Barnard

12 René Dessing woont in en bestuurt Huis Landfort. Hij doet dat met veel passie, voor alle buitenplaatsen in Nederland. Een bevlogen gesprek.
Alexandra van Steen

25 13 bijzondere locaties vormen samen Musea Brugge. Hoe beheer je zo'n geheel? Hoe speel je hun eigen kracht uit? Welke verhalen vertel je? Hoe verbind je ze met onze tijd? Anne van Oosterwijk is directeur Collectie.
Björn Hinderyckx

30 De tuin van het Antwerpse Rubenshuis is in het kleurrijk nieuw! En vertelt voor het eerst een krachtig en duurzaam verhaal. Directeur Bert Watteeuw en onderzoeksconservator Klara Alen.
Patrick De Rynck

48 Een Bomenmuseum is geen 'gewoon' museum. Maar hoe anders is het dan? Fleur de Beaufort is directeur van het Bomenmuseum in Doorn.
Alexandra van Steen

Op de cover

Voor meer uitleg: zie de tekst op p. 50.
Foto: Jo Exelmans

50 Isabel Lowyck is kasteelvrouw. Zij is sinds 2023 directeur van het Kasteel van Gaasbeek, een eigenzinnige, 800 jaar oude en actuele plek.
Tonia Dhaese

54 De Koloniën van Weldadigheid wilden armoede uitroeien. Inmiddels zijn vier ervan internationaal erkende 'landschappen'. Hoe breng je zo'n lastig armoedeverhaal? Een gesprek met Alfred Geerts en Alina Dijk.
Alfred Geerts en Alina Dijk

63 Sirano Zalman kocht in Suriname met enkele vrienden de voormalige plantage Frederiksdorp. Hij maakt er een wonderlijke erfgoedplek van, samen met de lokale gemeenschappen.
Alexandra van Steen

PRAKTIJKVERHALEN

15 Er ontstaan voortdurend nieuwe betekenisvolle plekken. Bijvoorbeeld in de digitale ruimte. Bijvoorbeeld als virtuele begraafplaats...
Marcel Barnard

17, 19 Traumatische oorlogsplekken, hoe ga je ermee om? En met hun erfgoed? Welke verhalen breng je? Twee prangende voorbeelden: het Fort van Breendonk in Vlaanderen en Nationaal Monument Kamp Vught in Nederland.
Jeroen van den Eijnde en Jef Vrelust

21 Forteiland Pampus heeft grote ambities als het gaat over duurzaamheid.
Marcel Barnard

22 Atlantikwall Raversyde is een merkwaardige plek aan de Belgische kust, met veel lagen en een dubbel oorlogsverhaal.
Mathieu de Meyer

24 Talbot House in het West-Vlaamse Poperinge is een merkwaardige plek: 'a little island surrounded by a sea of madness', schreef een bezoeker. Dat is het nog altijd. (Of opnieuw.)
Marlies Lameire

36 Museumbelevingen buiten de muren bevorderen: dat is het doel van het project Ontdek Drenthe. In het Drents Museum zet Labyrinthia je op weg.
Suzanne Rus

40, 43 Gebedshuizen ontsluiten voor een ruim publiek, terwijl ze tegelijk als gebedshuis dienstdoen, hoe doe je dat? Een Nederlands en een Vlaams verhaal, met opvallende verschillen.
Linda Coppens & Nicole Spaans; Tonia Dhaese

45 Sinds de 15de eeuw beheert dezelfde familie een uniek stukje erfgoed in hartje Brugge: het Adornesdomein.
Jelle Deltombe

60 Molens: het waren en zijn vaak werktuigen met een veelzijdige werking (en veel betekenissen). Wat als zo'n molen een museale functie krijgt? Daar is hij niet voor gebouwd. Twee praktijkverhalen.
Ellen Steendam

SPREAD

34 Het Permeke Museum in het West-Vlaamse Jabbeke is helemaal in het nieuw.

PODCASTS

58 Björn Hinderyckx luisterde naar drie nieuwe podcasts.

DE VRIJWILLIGER

46 Bob Coret is vrijwilliger bij Gouda Tijdmachine: 'Zoek vrijwilligers met passie voor de historische zaak, faciliteer en fêteer hen. Je krijgt er veel voor terug!'

COLUMNS

16 Gastcolumnist Jan Hovers over wat er al dan niet nodig is op plekken waar (n)iets gebeurde.

59 Vaste columnist Patrick Allegaert over de bijzondere plek die het Museum Dr. Guislain in Gent is.

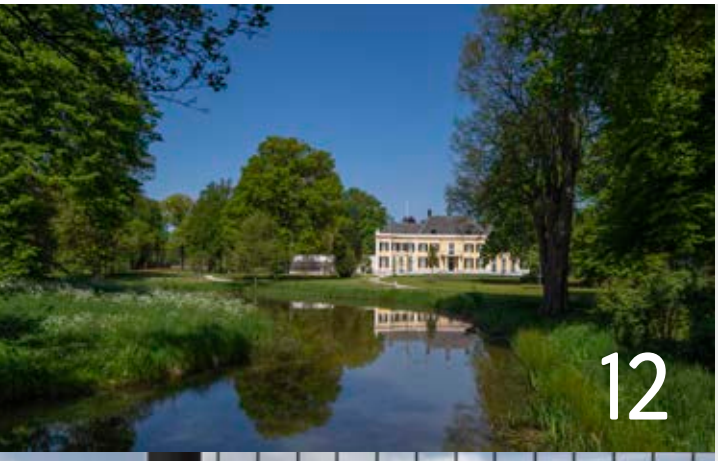

Plekken van betekenis

Marcel Barnard, hoofdredacteur

Molens, middeleeuwse kerken of hospitalen, kastelen en landhuizen, voormalige concentratiekampen en forten, plantages en tuinen, hunebedden en archeologische velden, winkels en gevangenissen met architecturale waarde, *battlefields* en begraafplaatsen. Ze hebben gemeen dat het *plekken van betekenis* zijn of zijn geworden, en dat ze nu veelal een museale functie hebben.

Plekken van betekenis brengen hun eigen troeven, uitdagingen en beperkingen met zich mee wanneer ze worden opengesteld voor een groter publiek.

Want die plekken zijn niet ontworpen of gebouwd als museum. Hoe ga je dan om met hedendaagse museumnormen? Voor welke erfgoedvisie kies je: hoe wil je ze bewaren voor de toekomst? Welke specifieke praktijken van conservering en restauratie brengen deze plekken met zich mee? Wat kun je doen aan duurzaamheid? En wat zijn recente lessen over educatie en interpretatie van *plekken van betekenis* in het licht van actuele maatschappelijke discoursen? Hoe geef je de samenwerking met erfgoedgemeenschappen en partners - de overheid, stichtingen, fondsen, mecenassen - vorm bij het behoud en de ontwikkeling van de plek?

Opnieuw hadden we meer materiaal dan we in één nummer van Museumpeil konden plaatsen. Houd daarom je mailbox voor onze gratis Nieuwsbrief in de gaten (aanmelden: bovenaan onze webpagina www.museumpeil.eu), waarin we op het onderwerp voortborduren, onder andere met een artikel over het Singelpark in Leiden.

Ook Museumpeil zelf richt zich op de toekomst. Informatie vind je vooraan in dit nummer. Die toekomst begint nu, met dit rijke, extra dikke nummer dat we je met veel plezier aanbieden. Neem, lees, leer, denk mee en geniet!

‘IEDERE PLEK KAN EEN PLEK VAN BETEKENIS WORDEN’

Gesprek met Paul Post

Wat maakt een plek eigenlijk tot een plek van betekenis? En hoe denken we tegenwoordig over ruimte, plaats en bijzondere plekken? Paul Post deed er onderzoek naar. Hij was ook lange tijd betrokken bij verschillende musea, onder meer als toezichthouder. Museumpeil vroeg hem naar zijn bevindingen. Paul Post is emeritus-hoogleraar Ritual Studies aan de Tilburg School of Humanities and Digital Sciences, Department of Culture Studies.

Marcel Barnard

Paul Post, emeritus-hoogleraar Ritual Studies

Ethiek

‘In de vorige eeuw zat ik, als opvolger van Voskuil bij het Meertens Instituut, in twee Raden van Toezicht: die van het Openluchtmuseum in Arnhem en het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen. Jan Vaessen was toen directeur in Arnhem, een gedreven man, die heel goed nadacht over het museum en de plek waar het was. En hij ging er helemaal niet in mee dat je bezoekers het idee van *living history* moet geven. Dat kun je met allerlei trucs oproepen: “U bent nou in de negentiende eeuw.” Nee, zei Vaessen, je moet de mensen zeggen: “Dit is een museum, dit is een *display.*” De plek in Arnhem was helemaal niets bijzonders, alles is min of meer toevallig daar terechtgekomen: de Zaanse Schans in een bos, dat klopt helemaal niet. Het Openluchtmuseum is een bijzondere plek geworden, maar de plek is niet inherent bijzonder.’

‘Bij het Zuiderzeemuseum is dat heel anders, daar vallen de plek en het museum samen. Je vaart vanaf de parkeerplaats naar het museum, je ziet die Drommedaris (nvdr: de bekende

> ‘Uit de antropologische en godsdienstwetenschappelijke traditie komen drie lijnen naar voren waardoor plaatsen bijzonder zijn of worden.’

Vaartocht in het Zuiderzeemuseum: van Entreepaviljoen naar buitenmuseum. Foto: Mariel Kolmschot

toegangspoort) en meert aan, en dat is waar het museum over gaat. Alles wat je er ziet is natuurlijk gemusealiseerd, net als op de Zaanse Schans of de molens in Kinderdijk, maar op al die plaatsen heb je de meerwaarde van de natuurlijke plek: de plek is inherent bijzonder.’

Van nature en man-made

‘Er is veel nagedacht over het thema ruimte en plaats, en verschillende inzichten die daaruit naar voren komen zijn nog steeds behulpzaam, ook voor de museum- en erfgoedwereld. Uit de antropologische en godsdienstwetenschappelijke traditie komen drie lijnen naar voren waardoor plaatsen bijzonder zijn of worden. Zo zijn er plekken die bijzonder zijn omdat de natuur dat aanreikt: bijzondere bergen of bomen, bijzondere natuurverschijnselen of elementen in het landschap. Dat is een hele oude en lange traditie. Die plekken zijn als het ware inherent bijzonder.’

‘Daarnaast heb je plekken die bijzonder zijn door een gebeurtenis of een persoon. Denk aan rampplekken die gekoesterd worden of juist weggedrukt: de *war graves pelgrimages* in Frankrijk, of het landschap rond Verdun, waar niets meer te zien is – allemaal dorpjes die verdwenen zijn. Dat landschap is door de gebeurtenissen in de oorlog een bijzonder landschap geworden. En dan heb je een derde lijn, de sociaal-constructivistische, die ervan uitgaat dat het niet zozeer de natuur of de gebeurtenissen zijn die een plek bijzonder maken, maar de handelingen die mensen er verrichten: bijzondere plekken worden geproduceerd en elke plek komt daarvoor in aanmerking. Denk aan de catacomben in Valkenburg. Iemand met veel geld had daar een buitenhuis met een mooie tuin en komt op het idee om daar een kopie van de catacomben van Rome te maken. Dat wordt dan een gecreëerde bijzondere plek.’

Grieks-Romeinse tempels en relieken

‘Die drie lijnen komen min of meer overeen met een ander model, dat zegt: aan de ene kant heb je de afgeschermde bijzondere plek, het tem-

Impact van de explosies op het landschap, Fort de Vaux op het slagveld van Verdun © Mémorial de Verdun - Champ de bataille

Het Nederlands Mijnmuseum in Heerlen, in het voormalige warenhuis van architect Frits Peutz

Het museum bij de opening op 1 mei 2022. Foto: ElevenMedia

> ‘Foucault noemt expliciet het museum en de bibliotheek, omdat daar de tijd vloeiend wordt.’

pelmodel. Denk aan de Romeinse of Griekse tempel met de *cella*, de binnenkamer. En aan de andere kant heb je de mobiele bijzondere plek, bijvoorbeeld de hele reliekencultus. Relieken zijn feitelijk mobiele bijzondere plekken. Een reliek kan op reis gaan, het kan geroofd of verkocht worden, maar de plek waar het reliek is wordt een bijzondere plek. De Sainte Chapelle in Parijs werd een bijzondere plek toen de vermeende doornenkroon van Christus er terechtkwam. Idem voor Santiago toen de vermeende relieken van Jacobus er kwamen. En dan heb je een moderne traditie die, ook hier, zegt dat bijzondere plekken overal mogelijk zijn, als je maar bepaalde handelingen doet en bepaalde afspraken maakt. Dat zijn algemene principes die nog steeds opgaan als je nadenkt over bijzondere plekken.’

Spatial turn

‘Die algemene principes zijn opgenomen in een nieuwe 20ste-eeuwse reflectie op ruimte en plaats. Een aantal mensen - vooral de Franse socioloog en filosoof Henri Lefebvre (1901-1990), de Amerikaanse geograaf en stedenbouwkundige Edward William Soja (1940-2015) en de Franse filosoof Michel Foucault (1926-1984) - zijn in deze lijn op een nieuwere manier gaan nadenken over bijzondere plekken en over ruimte. We spreken wel van de *spatial turn* in de geesteswetenschappen. Die auteurs hebben met elkaar gemeen dat ze de driedeling van de benaderingen die we zojuist bespraken dynamiseren en uitwerken. Het denken over plekken is enorm gedynamiseerd.’

‘We zijn voortdurend in beweging in onze omgang met ruimte, er is een permanente transitie. Je kunt, als je bezig bent met musea, kerken of ander erfgoed, de ruimte, de plek, niet meer vastpinnen op één aspect of specifieke fase. Ik heb dat geregeld meegemaakt. Neem nu oude kerken die niet meer worden gebruikt. Dan komen er kunsthistorici en bouwhistorici, en die gaan groene zones aanwijzen. Ze verklaren bepaalde delen onaantastbaar en de rest, daar mag je van alles mee doen. Maar welke fase is dan normatief? Dat is nou net het interessante van ruimtes, dat er een voortdurende dynamiek is.’

Het museum als heterotopie

‘Lefebvre bijvoorbeeld zegt: we hebben bepaalde ideeën van ruimte in de cultuur. Iedereen heeft bepaalde concepten van ruimte. Als je een kind vraagt een kerk te tekenen, dan komt er een gebouw met een toren, nog steeds, ook al zijn we totaal geseculariseerd. *Representations of space*, noemt hij dat. Hét idee van een museum is nog steeds zoiets als het British Museum, met klassieke zuilen bij de ingang. En daarnaast zijn er ook zoiets als ideale ruimten in een cultuur, *spaces of representation*. Denk aan het bekende voorbeeld van het hemelse Jeruzalem dat wordt gerepresenteerd in de romaanse of gotische kerk.’

‘Je hebt bepaalde concepten en idealen, maar uiteindelijk wordt een ruimte gemaakt – daar heb je het weer – door hoe je met ruimte omgaat, door het handelen van mensen, door *spatial practices*. Ruimte wordt geleefd. Dat is het dynamische spel van omgang met ruimte. Foucault spreekt al in de jaren zestig van heterotopieën, ruimten die anders zijn: het museum, de bibliotheek, de tuin, het bordeel, de sprookjestuin, de sauna. Mensen hebben steeds behoefte om plekken bijzonder te maken, maar dat is ook weer altijd onderhevig aan verandering en contradictie.’

‘Heterotopieën kenmerken zich ook altijd door een bepaalde manier van omgang met tijd, een breuk in de tijd die een plek bijzonder maakt. Foucault noemt expliciet het museum en de bibliotheek, omdat daar de tijd vloeiend wordt. Het museum is een heterotopie, een “andere plek” die tijd en ruimte onderbreekt. Verleden, heden en toekomst zijn daar present op een andere manier dan op andere plekken.’

Museale koopwaar

‘Ik was net op vakantie in Limburg en daar proberen een aantal nieuwe musea plek en museum samen te brengen. Daar zie je de meerwaarde als de plek en het museale samenvallen. Een voorbeeld is het Nederlands Mijnmuseum in Heerlen. Echt prachtig, prachtig gedaan! Het is gevestigd in een warenhuis waar mijnwerkers met korting hun aankopen – kleding, zeep – konden doen. Monumentale, functionele architectuur uit de jaren 1940 door Frits Peutz (1896-1974). Het concept van de winkel is doorgetrokken in de presentatie van de geschiedenis van de mijnen. Je koopt je kaartje aan de balie waar mijnwerkers vroeger afrekenden, en op de begane grond worden allerlei objecten van de mijnbouw en de mijnwerkers gepresenteerd in de vitrines, als het ware als koopwaar, met een prijskaartje eraan. Op de bovenverdiepingen hebben ze dat concept wat doorbroken.’

> ‘Relieken zijn feitelijk mobiele bijzondere plekken. Een reliek kan op reis gaan, het kan geroofd of verkocht worden, maar de plek waar het reliek is wordt een bijzondere plek.’

‘Een ander voorbeeld, ook in Heerlen en ook van Peutz, is het Glaspaleis Schunck, dat werd geopend in 1933. Een destijds ultramodern gebouw, rijksmonument, van buiten helemaal van glas. Het is een van de mooiste ontwerpen van Peutz. Het staat op de lijst van duizend belangrijkste gebouwen uit de 20ste eeuw van de International Union of Architects. Daarin is nu een multidisciplinair cultureel centrum gevestigd, met onder andere de grootste collectie werken van Aad de Haas. Ook daar is het winkelconcept deels gehandhaafd. Opnieuw, de uitstraling van de plek geeft het centrum een meerwaarde.’

> ‘We zijn voortdurend in beweging in onze omgang met ruimte, er is een permanente transitie.’

Screenshot van de game *Resistance: The Fall of Man*

Online plekken van betekenis

‘Aanvankelijk dacht ik dat de digitale ruimte iets heel nieuws was. Maar vaak reproduceert de onlineruimte de analoge en dan ontstaat de discussie over wat de authenticiteit van een ruimte is. In mijn ogen gaat de digitale ruimte aan de ene kant helemaal mee in wat we over ruimte hebben gezegd. Het is een volwaardige ruimte, maar van een andere aard. Online funeraire plekken zijn natuurlijk digitaal van aard, maar de vormgeving wordt vaak gewoon ontleend aan een kerkhof of aan een kerkruimte. Daar kun je dan een boodschap achterlaten of een digitaal kaarsje ontsteken of een bloem leggen. Zo kopieer je in de digitale ruimte een traditie die al bekend was.’

‘Je ziet ook dat bijzondere plekken, bijvoorbeeld uit de antieke wereld, digitaal worden gereconstrueerd: zo is het geweest. Je kunt zo rondlopen op allerlei grote plekken op aarde. Dan is er dus altijd een koppeling tussen de digitale ruimte en de analoge, tussen de online- en de offline-ruimte.’

‘Maar niet alles is één op één te transponeren naar de digitale ruimte. In online-ruimtes kunnen ook wonderlijke misverstanden ontstaan. Het mooiste voorbeeld vind ik dat van een *game* – *Resistance: The Fall of Man* – dat gesitueerd is in de exact digitaal nagebootste en dus herkenbare kathedraal van Manchester. In die *game* werd een enorme strijd uitgevochten met aliens in die kathedraal. Daar kwam de Church of England achter en die waren niet geamuseerd. Toen is er – online! – een strijd gevoerd met de fabrikant van het spel. “Zo ga je niet met onze heilige ruimte om,” zei de kerk. Waarop de fabrikant zei: “Zo is het niet bedoeld, je ziet toch wel het verschil tussen data en dingen.” Het is opgelost door binnen de digitale kathedraal te vermelden dat het een totaal virtuele ruimte van een game is, met ook een online “We’re sorry” van Sony and “We forgive you” als antwoord daarop door de kerk. Je ziet de spanning tussen de, inderdaad, geheel virtuele ruimte aan de ene kant en aan de andere kant toch steeds weer die referentie aan de fysieke heilige ruimte daar in Engeland.’

> ‘Aanvankelijk dacht ik dat de digitale ruimte iets heel nieuws was. Maar vaak reproduceert de online-ruimte de analoge.’

Kansen voor musea

‘Ik vermoed dat hier voor musea nog andere kansen liggen dan je nu ziet. Wat ik nu zie is dikwijls een onlinepresentatie van een offline-museum. Je zou veel meer een ruimte moeten construeren via de nieuwe media, zodat je niet de toeschouwer bent in een toch vaak wat platte, promotieachtige film, maar dat je echt in iets nieuws bent.’

Schitterende velours gordijnen voor de tentoonstelling “Ensors stoutste dromen. Het impressionisme voorbij” ontworpen door Tinker imagineers, te zien in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen.
In opdracht van Planemos hebben we deze prachtige, grote gordijnen van hoge kwaliteit geïnstalleerd.
Van confectie tot montage en decoratie, alles is tot in de puntjes verzorgd.
Dankzij onze efficiënte montagetechnieken hebben we niet alleen een adembenemende uitstraling gecreëerd, maar ook kosten bespaard.
Neem contact op voor een op maat gemaakte oplossing voor uw museum.

TETOS TEAM

info@tetos.nl
www.tetos.nl
+31 30 2414122

BUITENPLAATSEN: ZEGGINGSKRACHT EN BELEVINGSWAARDE

Gesprek met René Dessing

René Dessing, kunsthistoricus en sinds 2017 passioneel geoccupeerd met zijn queeste om Huis Landfort tot een van Nederlands mooiste buitenplaatsen te transformeren, zit in zijn kantoor. Niet zomaar een kantoor: de grote ramen bieden uitzicht op een schitterende tuin waar geen eind aan lijkt te komen. Dessing bestiert niet alleen deze plek, hij nam ook het initiatief voor de jarenlange restauratie, die zo goed als voltooid is. Hij woont hier samen met zijn levenspartner Wim Dröge en taant sinds zijn vertrek uit Heemstede niet meer naar het jachtige leven in de Randstad.

Alexandra van Steen

René Dessing. Foto: Cor Bouwstra

STICHTING ERFGOED LANDFORT

In 2017 is Stichting Erfgoed Landfort (sEL) opgericht om in Nederland een plek te creëren waar de bijzondere belevingswaarde en zeggingskracht van historische buitenplaatsen gedeeld kunnen worden met een breed en geïnteresseerd publiek. sEL verwerft en herstelt de historische buitenplaats. Huis Landfort, heeft voor onbeperkte tijd de culturele ANBI-status en is hiermee een gewaarmerkt cultureel-maatschappelijk initiatief. De stichting bezorgde Huis Landfort een renaissance en streeft ernaar om rond het huis een levendige gemeenschap te creëren die de historische buitenplaats gaat dragen.

Voor de historie van deze bijzondere buitenplaats in Megchelen, in de Gelderse Achterhoek en aan drie zijden omzoomd door Duits grondgebied: https://www.erfgoedlandfort.nl/historie/

Waarom is dit volgens jou een bijzondere plek die we moeten koesteren en behouden?

René Dessing: 'Ik zou je vraag willen verbreden. Waarom zijn historische buitenplaatsen van betekenis? Dit is namelijk een van de circa 550 gaaf bewaarde buitenplaatsen in Nederland. Binnen Europa is dit eigen geschiedenis, want door de opkomst van vermogende kooplieden vanaf de 17de eeuw neemt Nederland hier een unieke positie in. In veel andere landen was het vaak de adel die grote kastelen en/of buitenplekken op het platteland bezat die pasten bij hun adellijke présence. Maar in Nederland zijn het, zeker in het westen, veelal kooplieden die in de 17de en vooral 18de eeuw in grote delen van Holland en Utrecht dit soort plekken creëren. Er moeten er duizenden zijn geweest. Samen bezaten zij enorm veel grond in Holland en Utrecht.'

> 'Dit zijn ook plekken die door de toenemende verstedelijking en de druk op het buitengebied, de woningbouw, steeds meer aan waarde winnen.'

Raadspensionaris en orchideeënkweker

René Dessing gaat voort op zijn elan: 'Deze plekken zijn ook waardevol omdat ikzelf als kunsthistoricus buitenplaatsen ervaar als een soort *Gesamtkunstwerk*. Daarmee bedoel ik: een groot monumentaal kunstwerk waar het groen en het rood en het interieur volledig op elkaar zijn afgestemd. Ze zijn het gevolg van gedachten en ontwerpideeën. Het zijn plekken waar de Nederlandse interieurgeschiedenis zich laat lezen. Er staan ook vaak eeuwenoude monumentale bomen, want er zijn ook veel historische groenparken uit de 19de en soms 18de eeuw bewaard gebleven. In wezen zijn het plekken waar de geschiedenis onbespied tot ons gekomen is. Maar dit zijn ook plekken die door de toenemende verstedelijking en de druk op het buitengebied, de woningbouw, steeds meer aan waarde winnen.'

'Zodra je je begeeft binnen de geschiedenis van een buitenplaats, kom je vrij snel bijzondere mensen tegen: prominente historische figuren, politici, de Oranjes en veel adel. De geschiedenis van de elite dus. In feite bezie je hier de scène van de 17de en 18de eeuw

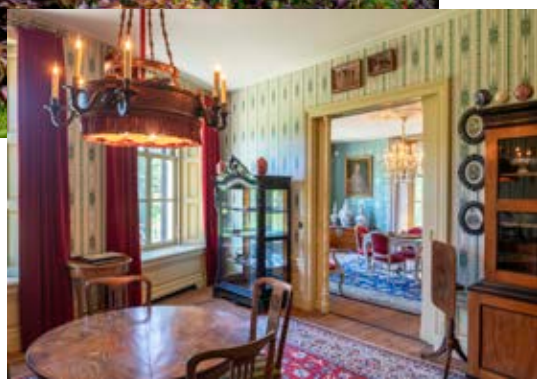

↑ Huis Landfort. Foto: Kenneth Stamp
→ Huis Landfort, een blik op het interieur. Foto: Leontine Lamers

> ‘Het is voortdurend kijken hoever je gaat, hoe het huis zich verhoudt met de hoeveelheid bezoekers.’

van een heel andere kant. Het meest in het oog springend is het feit dat ze op de buitenplaatsen in hun ontspanningsmodus waren. Je ontdekt er de sociale geschiedenis. Eén voorbeeld maar: de ongetrouwde man die mede de overtocht van stadhouder Willem III bekostigd heeft, heette Fagel. Hij was raadspensionaris van Holland en een grote steunpilaar voor de stadhouder. Fagel huurde een buitenplaats in Noordwijkerhout, waar hij orchideeën kweekte die hij van VOC-kapiteins cadeau kreeg. Heel uniek in de 17de eeuw. Doordat hij zich op zijn buitenplaats als botanicus ontpopte, werd hij een heel ander mens. Zo zijn er duizenden verhalen die met de buitenplaatsen samenhangen en die ons anders leren kijken naar de geschiedenis en de levens van de mensen die er woonden. Het brengt allerlei facetten samen. Het *Gesamtkunstwerk* ‘Buitenplaats’ omvat één coherent geheel van sociale geschiedenis, het huis, interieur, exterieur, tuinen en parken.’

Werk dat altijd doorgaat

Hoe kun je die geschiedenis laten zien en tegelijkertijd behouden?

‘Er is een aantal manieren waarop deze huizen kunnen blijven bestaan. Er is de dynastieke overerving van vader op zoon of dochter. Dat gaat niet altijd zonder slag of stoot. Niet alle kinderen van adellijke families zitten te wachten op de erfenis van het onderhouden van een buitenplaats of landgoed, of soms zijn er juist meerderen die het willen doen. Het is een invulling van een leven. En het is eigenlijk gewoon een baan of een roeping of zoiets. Je moet van zoveel markten thuis zijn: met publiek kunnen omgaan, met vrijwilligers, met medewerkers (als die er zijn). Soms heb je de zorg voor een historische collectie en voor een bijzonder interieur, architectuur, het groen en alles wat daarmee samenhangt, soms is er druk vanuit het buitengebied, waar van alles en nog wat gebeurt, bijvoorbeeld vandalisme. Het is dus een vak of beroep dat niet zonder liefde gedaan kan worden, want het werk gaat altijd door. De planten hebben ook op zaterdag en zondag dorst, en er zijn in het weekeinde bezoekers die je moet ontvangen.’

‘Wij zijn hier op Huis Landfort, in tegenstelling tot andere huizen die particulier bewoond zijn, op zoek naar hoe je zo’n plek op een verantwoorde wijze kunt delen met bezoekers. Dat is best een uitdaging. Het huis is nu op vrijdag en zaterdag tijdens rondleidingen toegankelijk. Vorig jaar, we draaien pas één jaar, ontvingen we al 7500 bezoekers. Groepen kunnen zes dagen in de week een afspraak maken. Het is

Huis Landfort, een enfilade van salons

voortdurend kijken hoever je gaat, hoe het huis zich verhoudt met de hoeveelheid bezoekers. Hoe ga je om met fotografie? Hoe zit het met de vloeren die intensief worden belopen? Hoe regel je de toegang, het parkeren?

> ‘Hoe drukker het in de samenleving wordt, hoe makkelijker mijn verhaal over de waarde van bijzondere buitenplaatsen wordt.’

Onschatbare waarden

Dan denk ik meteen aan de financiën. Hoe afhankelijk zijn jullie financieel van bezoekers?

‘Wij zijn in de uitzonderlijke omstandigheid dat we dit huis hebben ontwikkeld met een mecenas die een maatschappelijk doel omarmd heeft. De schenkers zijn zeer betrokken bij het instandhoudingsverhaal en de exploitatie. We kunnen niet achterover leunen, maar we zitten hier niet in de vierjaarlijkse subsidierondes waar velen mee te maken hebben. Voor de exploitatie heeft de provincie geen geld beschikbaar. Wel hebben zij bijgedragen aan de algehele renovatie van het huis, net als het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. We hebben ruim 4,5 miljoen ontvangen door subsidies, schenkingen en fondsen. Dat is fantastisch, maar het geld was ook hard nodig om deze plek te herstellen. In de huidige exploitatie zit geen enkele subsidiënt.’

‘We zijn nu bezig met de start van een Nationaal Centrum voor de Buitenplaatscultuur, in nauwe samenwerking met Stichting Kastelen, Historische Buitenplaatsen en Landgoederen (sKBL) (www.skbl.nl), die ik in 2014 heb opgericht. De stichting spant zich onafhankelijk in om de zichtbaarheid van alle prachtige kastelen, buitenplaatsen en landgoederen te vergroten en daarmee ook het publieke draagvlak voor hun instandhouding. Voor het Nationaal Centrum hebben we ook geld ontvangen van een particuliere schenker. Het komt dus heel erg vanuit de particuliere hoek die belangstelling heeft voor de instandhouding van deze bijzondere plekken.’

‘Het zijn mensen die van huis uit niet direct een buitenplaatsverleden hebben, integendeel zelfs. Ze zijn met deze plekken in aanraking gekomen en zijn onder de bekoring gekomen van hun zeggingskracht. Ze zijn met mij meegegaan en ze zijn ingegaan op mijn enthousiasme over de waarde van deze plekken. Hoe drukker het in de samenleving wordt, hoe makkelijker mijn verhaal over de waarde van bijzondere buitenplaatsen wordt. Er zijn zoveel onschatbare waarden waarneembaar en te ervaren: de rust en de harmonie en de balans die in de natuurbeleving zit. Het draait hier al eeuwen om een heel eenvoudig principe: de natuur en de seizoensbeleving. De wisselingen van de seizoenen zijn eigenlijk spektakelstukken. Als je midden in de stad woont, valt dat toch veel minder op.’

Bezoekers? Max 15.000

Met welke partners werken jullie samen?

‘Onze belangrijkste partners zijn onze negentig vrijwilligers. Zonder hen zou dit hele project niet mogelijk zijn. Zij hebben ook een hele belangrijke inbreng. Wij werken daarnaast samen met de toeristische regio in de Achterhoek, de campinghouders, hotels en eigenaren van B&B’s. Ook niet onbelangrijk is de Nederlandse Tuinenstichting. Je hebt ongelooflijk veel mensen die van tuinen houden. En uiteraard werken we heel nauw samen met sKBL. Het hele Duitse achterland is natuurlijk buitengewoon aantrekkelijk, daar zijn er vele duizenden bezoekers die dit type erfgoed appreciëren. Dat gebied moet nog helemaal ontgonnen worden. Maar de intentie van de stichting is er niet een die 50.000 bezoekers beter vindt dan 7500. Het is natuurlijk fijn als de bezoekers wat geld in het laatje brengen, dat staat buiten kijf. Maar je moet je bij al dat kwantitatieve denken afvragen: wat is de prijs die je daarvoor betaalt. Kan het huis het aan, de mensen en de tuin? Voor een huis als het onze is tien- tot vijftienduizend een acceptabel aantal.’

> ‘Je moet je bij al dat kwantitatieve denken afvragen: wat is de prijs die je daarvoor betaalt. Kan het huis het aan, de mensen en de tuin?’

Plekken met zeggingskracht

In hoeverre zie je grote verschillen tussen het runnen van een landgoed ten opzichte van een museum?

‘Misschien zit het in het levende en het soms levenloze. Juist omdat ik hier samen met Wim woon, geven we het landhuis een zekere bezieling. Mensen voelen dat ze in een bewoonde setting komen en dat is een ander type huis dan een met een museale uitstraling. Er is op zich niets mis met musea, maar het ervaringselement is anders, zeker als je gevoelig bent voor groen, interieur, kunst en alles wat daarmee samenhangt. Er hangt een bepaalde wolk om dit soort huizen vanwege hun oude geschiedenis en dat voelen mensen ook. Je voelt dat je op een plek komt die eeuwenoud is.’

Welke bedreigingen zie je voor de toekomst?

‘Een grote bedreiging is het wegvloeien van kennis en vakmanschap. Veel bijzondere zaken uit de afgelopen restauratie zijn allemaal ingebracht door senior-mensen. Waar blijft de kennis van spiegelrestauratie, behang, uurwerken, meubels? Je moet er ongelooflijk veel voor doen om alles in stand te houden. Dat kost tijd maar het vraagt ook kennis en liefde voor de materialen, het groen, de planten, de structuren van de tuin.’

En welke kansen zie je?

‘Dan denk ik voornamelijk aan de zeggingskracht van dit soort plekken. We zijn natuurlijk “een heel mooi plaatje”, en dan bedoel ik niet op een platte manier, maar op een manier die bijvoorbeeld troost kan bieden aan mensen. Mensen die hier rust vinden en even tot zichzelf kunnen komen in een tijd waarin dit niet altijd en overal kan. Het “mooie plaatje” is van waarde juist ook omdat het zulke sterke historische wortels heeft die verkwikken, boeien en harmonie brengen.’

VIRTUELE HERDENKINGSPLEKKEN

Grote begraafplaatsen en efficiënte crematoria aan de randen van stedelijke gebieden plaatsen onze doden letterlijk buiten de gemeenschap. De begraafplaats rondom de dorpskerk is door de toenemende verstedelijking een herinnering aan een voorbij verleden. Maar de doden keren terug en *the saints go marching in*. Op de beeldschermen van onze elektronische *devices*.

Marcel Barnard

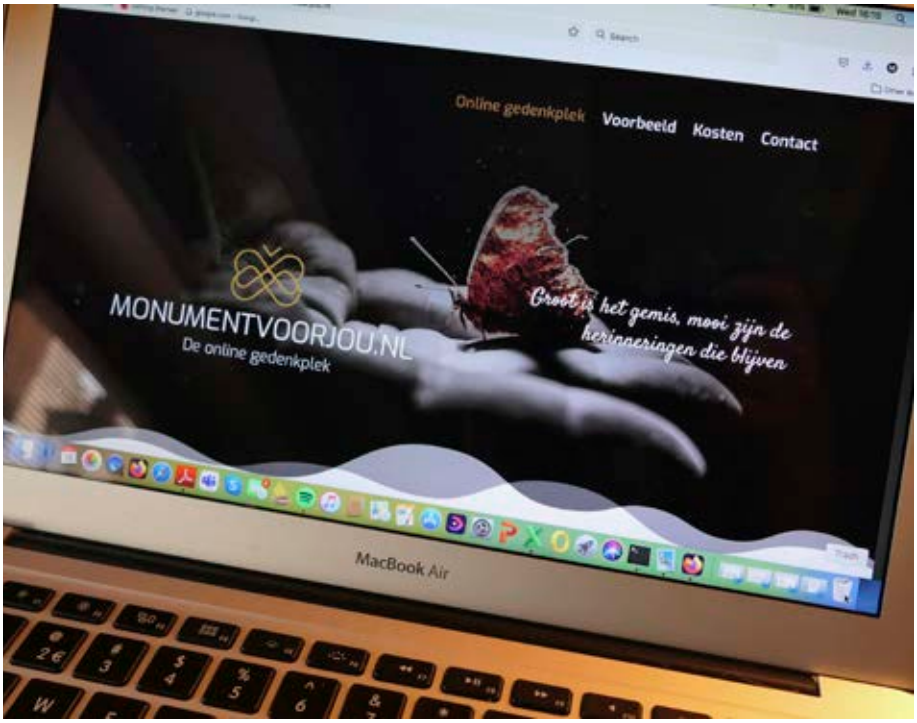

Op het internet zijn virtuele begraafplaatsen of herinneringsplekken ontstaan waar mensen hun dierbaren herdenken, met foto's, verhalen, anekdotes en soms video's. Je kunt er een digitaal kaarsje of wierook ontsteken of een bloem leggen. De plekken zijn interactief, waardoor ook een digitale rouwgemeenschap ontstaat, die niet wordt gehinderd door fysieke afstanden. Vanzelfsprekend hoef je niet naar een kerkhof te reizen. Kortom, er vestigen zich nieuwe *plekken van betekenis* in een digitale wereld, onder handbereik, en al dan niet beschermd met een inlogcode.

Verbinding van werelden

Virtuele gedenkplekken zijn dikwijls gekoppeld aan een uitvaartonderneming, rouwadvertenties in kranten of een fysieke begraafplaats. De woorden, beelden, muziek en ook rituelen die daar gewoonlijk worden gesproken, gespeeld en uitgevoerd, verplaatsen zich als het ware naar de digitale wereld. Zo kopieer je, zoals Paul Post elders in dit nummer zegt, 'in de digitale ruimte een traditie die al bekend was'. De fysieke en de virtuele ruimte zijn nauw aan elkaar gekoppeld. Voor een digitale herdenkingsplek die aan een fysiek graf (bijvoorbeeld op begraafplaatsenonline.nl) is gekoppeld, geldt dat vanzelfsprekend sterker dan voor een herinneringsplek voor iemand wiens of wier as na een crematie verstrooid is; dan is er geen fysieke plek meer.

Ook commercie speelt een rol. *InMemoriam.be* bijvoorbeeld maakt zichzelf bekend als 'een initiatief van Mediahuis. Als marktleider in Vlaanderen wat betreft rouwberichtgeving in kranten biedt Mediahuis ook een kwalitatief onlineplatform.' Opnieuw is er een verbinding met de offline-wereld. De site plaatst de rouwannonces uit de krant online en biedt de mogelijkheid om teksten, foto's en video's toe te voegen: 'Sober en respectvol. Voor eeuwig en altijd hun verhaal'. Klik op de *tag* 'Voeg een overledene toe'. Anderen kunnen op de gepersonifieerde gedenkpagina reageren. Onderaan de pagina's staan commerciële advertenties. 'Weekendje weg in Gelderland?'

Golden retriever

Het Amerikaanse *virtual-memorials.com* telt vele duizenden herinneringsplekken. De *site* is vrij van reclame en heeft een heldere missie: 'to create a space of remembrance and celebration for that dash between the two dates on a tombstone, a place where stories flow and comfort is found'. Opmerkelijk is het gekoppelde *critters.com*, herdenkingsplekken voor huisdieren. De betekenis die huisdieren voor mensen kunnen hebben wordt duidelijk als haar baasje de Golden Retriever Princess Baby Girl (1993-2007) herdenkt: 'Princess, your birthday and angel day are so close together, (in days, not years) but I choose to celebrate your life! Happy 31st birthday across the bridge, my beautiful girl.' Er is tot op vandaag actief verkeer op de *page*.

De globale presentie van virtuele sites elimineert afstand in tijd ('voor eeuwig en altijd') en ruimte. Het oude kerkhof rond de oude dorpskerk was vooral voor de dorpelingen bereikbaar, het internet is dat overal voor iedereen die *well-connected* is. Dat wil niet zeggen dat fysieke begraafplaatsen en gedenkplekken onbelangrijk geworden zijn. Integendeel, zoals blijkt uit de bezoekersaantallen aan *battlefields* of de populariteit van min of meer geseculariseerde Allerzielenvieringen op begraafplaatsen.

HIER GEBEURDE NIETS

Jan Hovers is musicus/kunstenaar. Hij werkte voorheen als hoofd Presentatie bij het Amsterdam Museum en de Anne Frank Stichting en als directeur van het Airborne Museum 'Hartenstein' en het Zaans Museum. Daarvoor was hij programmamaker TV bij KRO/NCRV.

Jan Hovers. Foto: Ronald Hissink

We zijn op vakantie in Wales. Naast de voordeur van ons vakantiehuisje hangt een koperen schildje: '*In 1832 on this spot nothing happened*'. Een geestig bedoeld statement in een land dat volhangt met herinneringsplaquettes van de National Trust. Natuurlijk klopt het niet. In 1832 is op deze plek van alles gebeurd. Er leefden hier mensen en dieren met hun hoogte- en dieptepunten. Geboorte, ziekte, geluk, liefde, dood. Alleen, wie bepaalt dat ze het herinneren waard zijn. En wat zijn de criteria?

Wij mensen zijn het middelpunt van ons eigen leven met als belangrijkste ijkpunt het hier en nu. Tegelijkertijd zijn we op de wereldgeschiedenis kleine passanten. We lopen in de voetsporen van hen die ons voorgingen. Het enige wat ons concreet met hen verbindt is de plek. Dat bewustzijn is de *historische sensatie*, zoals historicus Johan Huizinga dat treffend noemde.

Die invoelbare sensatie is een belangrijke bagagedrager voor historici en museologen om mensen bij de lurven te pakken voor een geschiedenishoofdstuk. De vraag is hoe je die invoelbaarheid vorm geeft, en of je er sowieso wel vorm aan moet geven. Otto Frank was daar bij de openstelling van het Achterhuis stellig over. Hij wilde geenszins dat de ruimtes ingericht werden als ten tijde van de onderduik. De leegte moest symbolisch onderdeel van de beleving zijn. Toen in 2005 de woning van de familie Frank aan het Merwedeplein juist wel aangekleed werd volgens de vermoedelijke situatie van voor de oorlog (als onderkomen voor vluchtelingschrijvers), ging de projectleider van de woningcorporatie rücksichtlos aan de slag met het aanvullen van stijlelementen, zoals bakelieten stopcontacten uit andere woningen. Ik was toen werkzaam bij het Amsterdam Museum en suggereerde de Anne Frank Stichting op z'n minst te laten aantekenen wat (niet) origineel was (wat overigens genegeerd werd). Je kunt je tegelijkertijd afvragen hoe belangrijk die details zijn als het op de eerste plaats gaat om het creëren van de historische sensatie als boodschapper van het verleden.

Hoeveel sporen heb je nodig om je bewust te zijn van de historie van een plek? Het gebied rond Airborne Museum 'Hartenstein' was in september 1944 het hart van de Slag om Arnhem. Als je er nu rondloopt waan je je in een feeërieke park. Zonder gids mis je al snel de langzaam verdwijnende sporen van kogel- en granaatinslagen in de majestueuze bomen. Kunstenaar Armando duidde zo'n fenomeen als een schuldig landschap - waar de natuur de gruwelijke sporen van een gebeurtenis doet verdwijnen. Als tegenwicht bouwde het museum ondergronds als *experience* het slagveld na. Het is een interessante discussie of je dat voor het historisch besef nodig hebt.

Beeldend kunstenaar Esther Hovers, tevens mijn dochter, maakte het project *The right to be forgotten*. Ze raakte gefascineerd door de geschiedenis rond een rechtszaak tegen Google door de eerste man die met succes zijn 'Right to be Forgotten' claimde bij het Europees Hof van Justitie. Hij streed voor zijn recht om online vergeten te worden. Waar wij als mensen zelf keuzes maken wat belangrijk is om te memoreren, doet het internet dat niet. Daar verdwijnt niets naar de achtergrond, zoals in een analoog archief. Een onderdeel van het project was een performance waarin Esther met haar Chinese kalligrafielerares Liza Lin op het stationsplein in Rotterdam met water teksten op de tegelvloer tekende, die natuurlijk binnen enkele minuten verdampten. Het kunstwerk bestond even voordat het voorgoed verdween.

Zo vergaat het ons mensen ook. We koppelen voor ons belangrijke gebeurtenissen en herinneringen aan plekken. Ongeacht of ze later nog gememoreerd worden. Het gebeurde echt. Zoals hier op deze plek in Wales. Ondanks de tekst op het schildje.

Scan de QR-code voor het project van Esther Hovers - https://hovers.nl/the-right-to-be-forgotten/

Liza Lin & Esther Hovers, The Right to be Forgotten: A Practice, 2023, Single Channel, 8 min. 17 sec.

GRIMMIG MONUMENT, HEDENDAAGS HERDENKEN

Het Fort van Breendonk

Het betonnen Fort van Breendonk werd begin 20ste eeuw gebouwd als onderdeel van een fortengordel rond Antwerpen. In 1914 deelde het in de klappen bij de inname van Antwerpen, maar zijn gruwelreputatie kreeg Breendonk pas in WO II, toen de SS hier een gevangenis of *Auffanglager* inrichtte. 3600 mensen, vooral politieke gevangenen, werden er opgesloten. 207 gevangenen werden er geëxecuteerd, een honderdtal kwam om door mishandeling, foltering of uitputting. Hoe ga ja anno 2024 met zo'n plek om?

Jef Vrelust, sitemanager Fort van Breendonk

Het Fort van Breendonk heeft sinds 1947 de wettelijke status van memoriaal. Er was in België echter nooit een overheidsbeleid rond oorlogsherinnering of herinneringscultuur. Voor Breendonk wil dat zeggen dat het beheer, de exploitatie en de inhoudelijke aanpak werden overgelaten aan verenigingen van oud-gevangenen. De Belgische overheid was eigenaar van de site en gaf ad-hocondersteuning op praktisch en personeelsvlak.

Twintig jaar geleden nam de minister van Defensie het initiatief om het verouderde memoriaal met de kelderende bezoekcijfers te upgraden. Een en ander kaderde in de opkomst van extreemrechts in Vlaanderen sinds de jaren 1990. Het beheer werd weggetrokken van de vereniging van oud-gevangenen en kwam onder rechtstreeks toezicht van de overheid. Sinds 2017 is het Fort van Breendonk een onderdeel van het War Heritage Institute, het vroegere 'Legermuseum', een instelling van openbaar nut die sites en collecties in verband met conflictgeschiedenis beheert.

Een performant memoriaal

Het grote verschil met museale instellingen in Nederland en Vlaanderen is de afwezigheid van een formeel kwaliteitskader en een daaraan gekoppeld ondersteuningsbeleid vanuit de federale overheid, zowel op het vlak van herinneringscultuur, instandhouding van het monument als de museumwerking. Dit betekent dat we voor het beheer van de site telkens opnieuw patronen ter discussie moeten stellen en principes moeten opfrissen. Waarom doen we dit, en waarom op deze manier?

Niettemin is het memoriaal erg performant. In 2023 ontving het Fort van Breendonk 109.473 bezoekers, een niveau dat niet meer was gehaald sinds 1948, het eerste volledige kalenderjaar waarin het memoriaal open was. Het zwaartepunt zijn schoolgroepen, goed voor zo'n 70% van de bezoekers. Het vorige schooljaar, van begin september 2023 tot juni 2024, werden er 3669 groepen rondgeleid: 2285 Nederlandstalige en 1190 Franstalige.

Empathie

De grote uitdaging is nu de voeling met het publiek niet te verliezen. Het publiek is jong (70% is jonger dan 20) en daar ligt ook de sterkte van onze werking. Het memoriaal raakt rechtstreeks gevoeligheden die in de hedendaagse superdiverse maatschappij spelen.

Aangezien de Tweede Wereldoorlog iedere dag verder in het verleden ligt, valt er onvermijdelijk een steeds groter gat tussen de historische realiteit in Breendonk en de actualiteit van jongeren vandaag. Het gaat niet op om jongeren of leerkrachten een gebrek aan voorkennis te verwijten. Het is onze opdracht om telkens weer dit gat dicht te rijden met een up-to-date educatieve werking waarin empathie en interactieve vaardigheden een sleutelrol spelen.

Ooit werden de rondleidingen in Breendonk gegeven door oud-gevangenen van het Fort of door gidsen die hun verhalen uit eerste hand hadden. Inmiddels staan onze meeste gidsen

Het Fort van Breendonk. Foto: Luc Vandeweghe / War Heritage Institute

> ‘Inmiddels staan onze meeste gidsen verder af van de realiteit van oorlog dan hun publiek: in schoolgroepen zijn immers vaak jongeren aanwezig die recht uit een conflictgebied komen.’

(uit een pool van 80) verder af van de realiteit van oorlog dan hun publiek: in schoolgroepen zijn immers vaak jongeren aanwezig die recht uit een conflictgebied komen en van wie wij in Breendonk ook veel kunnen leren.

Jongeren van de fotografieopleiding van de school Kunstkaai maakten een tentoonstelling en een publicatie ter gelegenheid van de herdenking in 2023. Foto Wim Rosiers

Precair

Het fort zelf is beschermd als monument door de Vlaamse overheid. Omdat het War Heritage Institute als eigenaar afhangt van de federale overheid, kan het Fort van Breendonk geen aanspraak maken op het Vlaamse premiestelsel voor onderhoud en restauraties. Het War Heritage Institute heeft momenteel zelf de middelen noch de technisch-administratieve expertise om een monument van deze omvang te beheren. Het kan een optie zijn om het zakelijk recht op de site tijdelijk over te dragen aan een gespecialiseerde organisatie in Vlaanderen, zoals Herita, om de patstelling te doorbreken. Naburige forten kregen recent een state of the art-renovatie met Vlaamse premies, zoals het Fort van Duffel via de stichting Kempisch Landschap, en het Fort van Liezele via het autonoom gemeentebedrijf van Puurs.

Hoe herdenken

De uitstraling van Breendonk is die van een nationaal monument. Het wordt in Vlaanderen én Wallonië gepercipieerd als ‘van ons’. Deze toe-eigening weerspiegelt zich ook in de spreiding van de scholen die jaarlijks het fort bezoeken: ze zijn egaal gespreid over België, met een iets dunnere dekking in de Westhoek en de minder dicht bevolkte delen van de Ardennen.

De klassieke erfgoedgemeenschap van oud-gevangenen sterft stilaan uit. Er zijn geen overlevenden meer van Breendonk. De traditionele jaarlijkse ‘bedevaart’ waarbij oud-gevangenen en hun families de gebeurtenissen in het kamp kwamen herdenken en eer betuigen aan de slachtoffers, heeft nog slechts een driejaarlijkse cadans en volgt gewoonlijk een strak geregisseerd stramien van een militaire plechtigheid voor een exclusief publiek van genodigden.

Aan de andere kant ontstaan er nieuwe vormen van oorlogsherdenking, waarbij niet alleen formats maar ook inhouden verschuiven. Zo is er de recent opgerichte 8 mei-coalitie, die de voorbije jaren telkens voor het Fort van Breendonk samenkwam om de overwinning op het nazisme te herdenken. De nieuwe vzw Helden van het Verzet zet zich in om de geschiedenis van het verzet meer onder de aandacht te brengen. Het is voor het eerst dat een organisatie uit het herdenkingsveld erin slaagt om via sociale media op grote schaal te mobiliseren.

Banden aanhalen

Het Fort van Breendonk is een memoriaal waar plaats is voor oude en nieuwe vormen van herdenking. Zo koos ook de Rwandese gemeenschap uit Antwerpen het Fort als betekenisvolle locatie om de Rwandese genocide te herdenken. Met de expo *Breendonks Blauw* van Jan Vanriet werd in 2024 voor het eerst ingezet op kunst. Als herinneringen vervagen en erfgoed het moeilijk krijgt, kan kunst nieuwe perspectieven aandragen. Zo hebben we het afgelopen jaar ook met succes geëxperimenteerd met theater. Met *Breendonk vertelt* biedt de vriendenvereniging een laagdrempelige ervaring aan om kennis te maken met de pakkende verhalen van Breendonk. Advocaat Jos Vander Velpen schreef een voorstelling over de Vlaamse SS’er en kampbewaker Fernand Wyss vanuit zijn kennis van de geschiedenis van Breendonk en zijn juridische ervaring met daders en slachtoffers. Stefanie Claes bracht de woordeloze voorstelling *Ravensbrück* over hoe oorlogstrauma’s in generaties doorleven. Op deze manieren trachten we de banden aan te halen tussen de historische realiteit van ‘de hel van Breendonk’ en de leefwereld van de jonge en minder jonge bezoekers van vandaag.

Met schoolgroepen bereikt het Fort van Breendonk een overwegend jong publiek. Foto Yoeri Baevegems / Kunstkaai.

Jef Vrelust. Foto: Joeri De Jongh / War Heritage Institute

> Zo koos ook de Rwandese gemeenschap uit Antwerpen het Fort als betekenisvolle locatie om de Rwandese genocide te herdenken.

TE WAAR OM MOOI TE ZIJN

Nationaal Monument Kamp Vught

Voordat Vught op 26 oktober 1944 werd bevrijd, trok een groepje verkenners het verlaten *Konzentrationslager Herzogenbusch* in de bossen buiten de plaats binnen. Een van de verkenners herinnerde zich later: 'Toen stonden we voor het crematorium. Er lag een hoop as in een kuil. Dan stond er de galg. We keken naar de hoop as. Toen wisten we het. Iemand stelde voor bloemen te gaan plukken. Niemand kon nu nog praten. Er klonk geen woord'.

Jeroen van den Eijnde, directeur van Nationaal Monument Kamp Vught

Ooit is voor een aantal plekken in Nederland die een zwaar oorlogsverleden met zich meetorsen de term 'herinneringscentrum' gemunt. In stand houden en bewaren, herdenken, informeren, leren en bewustmaken komen hier bij elkaar en maken deze centra uniek. Ze bevinden zich ook allemaal in wat 'traumatische landschappen' worden genoemd: plaatsen die op een zeer indringende en overtuigende manier een brug kunnen slaan tussen toen en nu, zeker nu de ooggetuigen vrijwel verdwenen zijn. Nationaal Monument Kamp Vught is ook zo'n plek.

Fascinerend en verwarrend

In de periode 1943-1944 werden ruim 32.000 mensen korte of lange tijd gevangen gehouden in dit enige officiële SS-concentratiekamp buiten het toenmalige Derde Rijk. Zij kwamen uit heel Nederland, maar er waren ook ruim duizend Belgen (een belangrijk deel van hen kwam via Breendonk) en nog 34 andere nationaliteiten: joden, politieke gevangenen, verzetsmensen, gijzelaars en nog veel meer. Mannen, vrouwen, kinderen. Voor velen was Vught een tussenstation op weg naar concentratie- en vernietigingskampen in Duitsland en nazi-bezet Polen. Het merendeel van de gedeporteerden keerde nooit terug.

Na de oorlog werd het kampterrein onmiddellijk weer in gebruik genomen en werden duizenden van collaboratie verdachten én Duitse burgers uit de grensstreek gedwongen hiernaartoe gebracht. Vanaf 1951 werden er duizenden Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen gehuisvest. Voeg daarbij een populaire recreatieplas, kazernes en een uitgestrekt en zwaarbewaakt gevangeniscomplex en je komt terecht in een fascinerende en soms ook verwarrende omgeving.

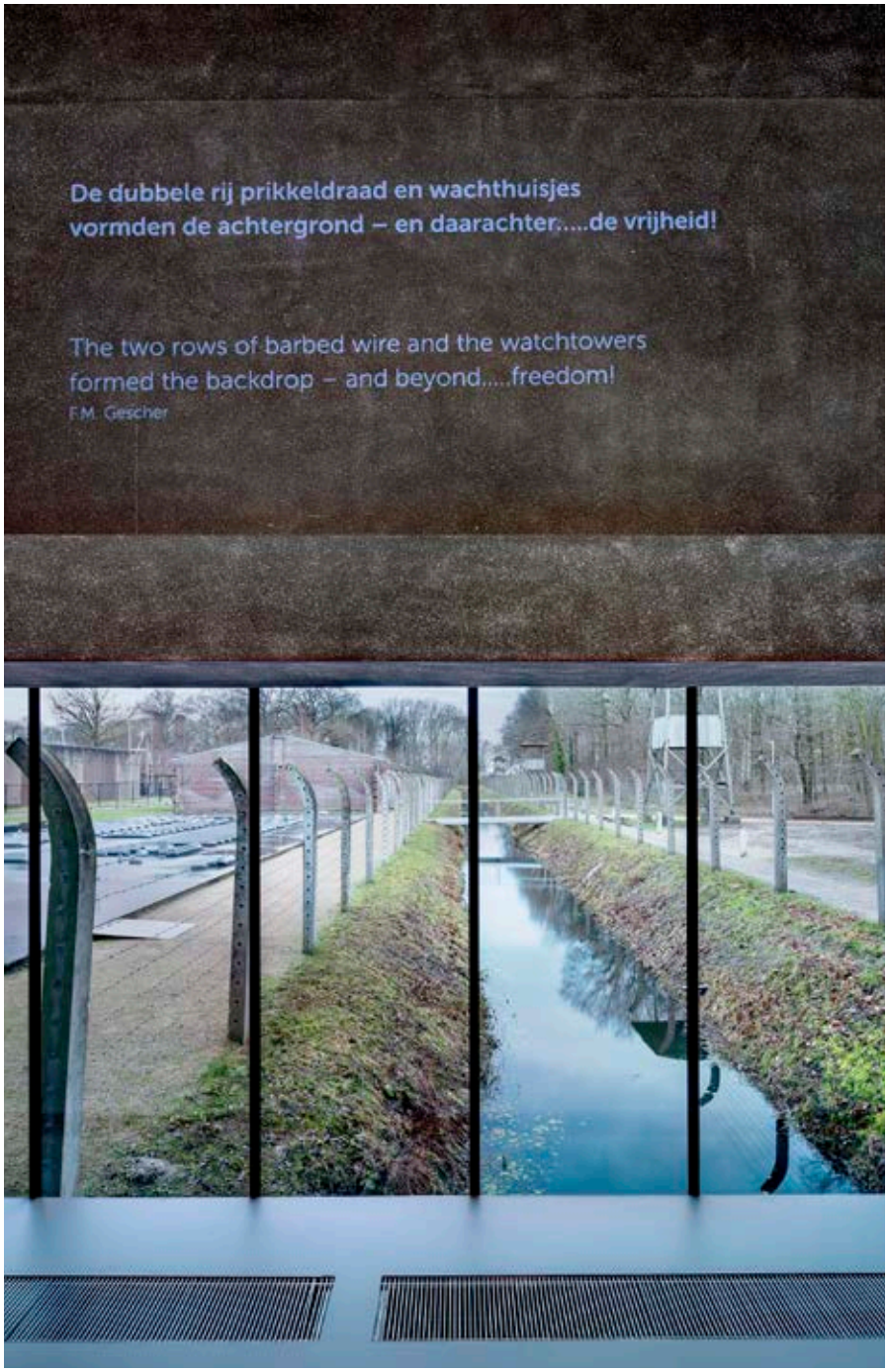

Kampgracht met citaat. Foto: DigiDaan

↑ Vitrine in het Nationaal Monument Kamp Vught

⇆ Jeroen van den Eijnde, directeur. Foto: Jan van de Ven

← Historische foto. Bij een askuil is een bosje bloemen gelegd

Ook tachtig jaar na dato raakt het 'traumatische landschap' van het voormalige SS-concentratiekamp Herzogenbusch (Vught) en omgeving nog mensen van alle leeftijden.

Authentiek en persoonlijk

Ook tachtig jaar na dato raakt het 'traumatische landschap' van het voormalige SS-concentratiekamp Herzogenbusch (Vught) en omgeving nog mensen van alle leeftijden. Dit heeft alles te maken met hoe de plek is ingericht en de combinatie van een 'authenticiteitservaring' met krachtige verhalen over mensen van toen.

Pas op 18 april 1990 werd, na een lange voorbereiding, op een klein deel van het voormalige concentratiekamp Vught het Nationaal Monument Kamp Vught geopend. Toen in 2002 een uitgebreid en heringericht herinneringscentrum weer openging voor het publiek, had de plek een belangrijke metamorfose ondergaan. Eén van de bezoekers liet kort na de opening op de reactiewand een kaartje achter met de tekst: 'Dit is te mooi om waar te zijn.' Een andere bezoeker pareerde onmiddellijk met een ander kaartje: 'Dit is te waar om mooi te zijn.'

Waar versus mooi

De tegenstelling 'waar' versus 'mooi' raakt aan een van de belangrijke vragen waar wij ons op dit moment intensief mee bezighouden. Want hoe 'authentiek' is de plek nog die wij beheren en toegankelijk maken? Hoe 'mooi' mag het zijn en hoe 'waar' moet het zijn?

Een echtheidservaring helpt enorm om je in te leven in het verleden en draagt naar mijn overtuiging dan ook in belangrijke mate bij aan het meningsvormende en houdingsveranderende effect dat een bezoek aan een plek van vervolging en terreur kan hebben.

Maar mag men wel spelen met de echtheid van oorlogserfgoed? vraagt ook emeritus professor Erfgoed van de Oorlog Rob van der Laarse zich uitdagend af. Hij erkent dat de bij erfgoed altijd aanwezige tegenstelling tussen authenticiteit ('waar') en beleving ('mooi') in de huidige representatie van plekken van vervolging en terreur op scherp wordt gesteld. Maar hij zegt erbij dat er niet veel reden is voor bezorgdheid. De belevings-tendens in holocaustmusea en herinneringscentra heeft volgens hem niet tot 'disneyficatie' geleid. Er is daarentegen juist een toegenomen waardering voor echtheid en authenticiteit.

De wijkende tijd

Meer dan ooit voelt Nationaal Monument Kamp Vught zich verantwoordelijk voor de plek die het formeel zelf beheert. Maar ook voor het landschap waarin concentratiekamp Vught zijn zichtbare én onzichtbare sporen heeft nagelaten. Welk beeld brengen wij terug? Welke realiteit herstellen wij? We willen zoveel mogelijk aansluiten bij de realiteit en het beeld van toen. Maar zelfs in anderhalf jaar Kamp Vught waren er verschillende 'realiteiten'.

Anderzijds moeten wij beseffen dat ons herinneringscentrum opereert in een wereld, een samenleving, opvattingen en doelgroepen die veranderen. Met de andere herinneringscentra hebben wij een belangrijke maatschappelijke verantwoordelijkheid en taak. Ruim 30.000 scholieren bezoeken jaarlijks deze plek.

Daarbij komt het wijkende perspectief van de tijd. Onze opvattingen over belangrijke thema's en kwesties die gerelateerd zijn aan de Tweede Wereldoorlog verschuiven en ontwikkelen zich. We kunnen niet voorspellen hoe straks zal worden gedacht over het belang van de Tweede Wereldoorlog. Of over de betekenis die plekken als Kamp Vught hebben bij het doorgeven en in stand houden van de herinnering, ten behoeve van identiteit, burgerschap en moreel bewustzijn.

Mag men wel spelen met de echtheid van oorlogserfgoed?

Om al deze redenen is het eind 2019 wederom vernieuwde Nationaal Monument Kamp Vught ingrijpend anders dan het centrum dat in 1990 voor het eerst het verhaal vertelde dat zo dringend en drukkend op dit landschap rust. Zo hoort het ook.

Beleving: geen vies woord

De 7000 bezoekers uit de eerste jaren zijn uitgegroeid tot (verwacht) ruim 90.000 bezoekers in 2024. Zij ontdekken in Vught een authentieke plek die lading, betekenis en emotie krijgt dankzij vele persoonlijke verhalen, voorwerpen met een verhaal en een beredeneerde mix van moderne en traditionele museale presentatietechnieken. 'Beleving' is hier geen vies woord, maar wordt altijd gestimuleerd en nagestreefd door dicht bij het authentieke en persoonlijke te blijven. We kiezen dan ook bewust voor verhalen van reële personages en gebeurtenissen. Waar (visuele) bronnen ons in de steek laten, worden tekeningen en animaties ingezet. Nieuwe technische mogelijkheden gebruiken

we waar zij een meerwaarde hebben, maar laten we ook achterwege waar dat volgens ons níet zo is. Kinderen en jongeren worden aangesproken door leeftijdsgenoten met verhalen van leeftijdsgenoten. Om die reden is voor hen een speciale audiotour ontwikkeld.

> Wat blijft is een plek. Een *lieu de mémoire*. Een plaats die de meesten van ons niet onberoerd laat.

Morele moed

De verhalen van toen krijgen een sterke actuele lading door aan het eind van de rondgang de bezoeker - nadrukkelijk zonder opgeheven vinger - te prikkelen om na te denken over de betekenis van 'morele moed'. Wij stellen daarbij vooral vragen en laten het aan de bezoeker om over de antwoorden na te denken. Hoe maak jij het verschil?

De complexe werkelijkheid van toen ook decennia later zo dicht mogelijk benaderen. De motieven en handelingen van mensen doorgronden en hier betekenis en inspiratie aan ontlenen voor ons handelen nu. Dát moet volgens mij de uitdaging zijn die in de geschiedenis van Kamp Vught besloten ligt. We doen dit in een veranderende wereld, waarin telkens nieuwe opvattingen en inzichten deze zoektocht beïnvloeden.

Te midden van deze dynamiek blijft één ding onveranderd. Wat blijft is een plek. Een *lieu de mémoire*. Een plaats die de meesten van ons niet onberoerd laat. Waarmee intrieste verhalen van angst, wanhoop, ontmenselijking, lijden en dood verbonden zijn. Maar ook hoopgevende verhalen die ons inspireren en de weg kunnen tonen naar een betere wereld, nu en later. Theoloog, priester en dichter Huub Oosterhuis schreef ooit dit korte gedicht over Kamp Vught:

Waren zij hier niet geweest
Waren ze wel ergens anders-
Plaats genoeg onder de hemel.

Maar het was hier. En nog.

ZELFVOORZIENEND EN FOSSIELVRIJ

Forteiland Pampus

In Muiden ga ik aan boord naar Forteiland Pampus en krijg een Wegwijzer, gedrukt op 'gerecycled papier met bloemrijk bermgras uit lokale bermen'. Pampus wordt helemaal zelfvoorzienend en fossielvrij gemaakt, met respect voor het historisch erfgoed.

Marcel Barnard

De Stelling van Amsterdam is een waterlinie die de hoofdstad moest beschermen tegen vijandelijke aanvallen. 46 forten bij doorgangen op dijken, spoorlijnen of hoger gelegen delen versterkten de linie. In de toenmalige Zuiderzee werd Forteiland Pampus aangelegd (1887-1895) om aanvallen vanuit zee af te slaan. Maar nog voordat Pampus ooit was gebruikt, werd de stelling al overbodig. Toch werd het eiland in 1996 Unesco Werelderfgoed. Inmiddels is Pampus een belangrijke toeristische attractie, waar jaarlijks 60.000 bezoekers het verhaal van Pampus en de Stelling van Amsterdam beleven.

Pampus is de uitdaging aangegaan helemaal zelfvoorzienend en fossielvrij te worden en tegelijk zijn historische waarde te behouden. Marketingmanager Martijn Steinebach: 'Als het op Pampus kan, kan het overal.' Op het kolenveld, vroeger een stortplaats voor steenkolen om de stoommachines te laten stampen, liggen nu zonnepanelen. Twee windmolens wekken energie op en de groene energie wordt opgeslagen. Etensresten uit de keuken van het restaurant gaan de biovergister in, die weer gas voor de keuken levert dat opgeslagen wordt voor de winter. Moestuinen verschaffen groenten, ander voedsel komt van dichtbij op de wal. De 20% vlees op het menu is onder andere hert uit de waterleidingduinen, dat hoe dan ook wordt afgeschoten.

Een nieuwe bergloods met fundamenten van circulair beton, op de plek van een afgebrande bergloods, is energiepositief. Water komt uit het IJmeer en wordt gezuiverd in een hightechzuiveringsinstallatie. Een laatste stap is om het ook als drinkwater te mogen gebruiken, maar dat vereist iedere twee dagen nog een meetregime. De vloot wordt in de toekomst helemaal elektrisch. En de bedoeling is dat een gloednieuw circulair entreegebouw, een ontwerp van Paul de Ruiter Architects, de bezoekers met hun bloemrijke bermgraswegwijzer straks welkom heet.

https://www.pampus.nl/doe/fossielvrij-eiland

TURBULENTE VERHALEN, STILLE GETUIGE

Atlantikwall Raversyde

Atlantikwall Raversyde is qua betekenissen een erg gelaagde plek, met behalve 20ste-eeuwse oorlogsverhalen ook een koninklijke en middeleeuwse component. Een tour d'horizon.

Mathieu de Meyer, coördinator-conservator Atlantikwall Raversyde

Bunkerblik in de verte in Raversyde. Foto: NTriga

Altantikwall Raversyde. Foto: Yves Adams

Waar zich nu Atlantikwall Raversyde in Oostende bevindt, richtte Leopold II op het einde van de 19de eeuw een buitenverblijf op, toen hij ook het bewind voerde over de Onafhankelijke Congostaat. Na zijn dood nam koning Albert I het domein in gebruik. Franz Ferdinand, de troonopvolger van Oostenrijk-Hongarije, kwam hier op bezoek een jaar vóór het 'startschot' van WOI op 28 juni 1914 in Sarajevo. Tijdens die oorlog richtten de Duitsers Batterij Aachen op in het duinengebied van het koninklijk domein, als een van de tientallen batterijen tussen Het Zwin en Middelkerke die de havens moesten verdedigen en vijandelijke landingen tegenhouden. De batterij ondersteunde ook de Duitse troepen aan het westelijk front en is het enige volledig bewaarde exemplaar in zijn soort. Tijdens WOII bouwden de Duitsers een nieuwe batterij in het duinengebied, Batterij Saltzwedel-neu of Tirpitz. Ook de Festungpioniere, een eenheid van de genietroepen, vestigden zich toen in de duinen. Prins Karel ontfermde zich voor het eerst over het domein tijdens het interbellum. Hij bouwde het verder uit in de tumultueuze periode van de Koningskwestie en vestigde er zich definitief na zijn regentschap.

Wereldproblematieken

Al deze turbulente verhalen vertelt het openluchtmuseum Atlantikwall Raversyde. In 2019 heropende de gerestaureerde en scenografisch vernieuwde Batterij Aachen voor het publiek. De expo vertelt het verhaal vanuit een Duits, menselijk perspectief en kreeg een European Heritage/Europa Nostra Award. In een volgende periode staat de vernieuwing van de resten uit WOII op het programma, om nog meer af te stappen van het puur militair-technische verhaal en meer in te zetten op het menselijke aspect, in het bijzonder ook op de rol van vrouwen in de oorlog. Kunstinterventies maakten in het verleden immers duidelijk dat oorlogsmusea te vaak het verhaal vertellen vanuit het standpunt van de man-soldaat. Daarnaast worden in de toekomstige museumwerking de mechanismen die tot oorlog leiden meer naar voren geschoven. Regelmatig worden tijdelijke activiteiten en tentoonstellingen georganiseerd, al dan niet in samenwerking met kunstenaars. Daarin zoeken we raakvlakken met conflicten, oorlogen en andere problematieken die de wereld beheersen.

Atlantikwall Raversyde is ook betrokken bij een Europese actiegroep rond Dissonant Heritage, erfgoed met een weerhaak. Het project wordt getrokken door de Duitse overheid. Daarnaast zet de organisatie actief in op Europese samenwerking, via Interreg en recenter in het Creative Europe-programma. Hierin staat een ethische omgang met erfgoed, meer specifiek met bunkers, voorop.

Volop in verandering

In Atlantikwall Raversyde vind je dus belangrijke facetten van onze recente geschiedenis, maar het provinciedomein herbergt ook de sporen van de middeleeuwse vissersnederzetting Walraversijde, een uitzonderlijk goed bewaarde site. Archeologisch onderzoek bracht bovendien een Romeinse dijk en een Spaans kampement aan het licht dat dateert uit het Beleg van Oostende (1601-1604). Ook dit waren voor de streek ingrijpende periodes, die een onuitwisbare stempel hebben nagelaten.

Het domein is in volle verandering. Zo wordt het oude archeologisch museum verbouwd tot een nieuwe backoffice, met een nieuw museaal gebouw, depot en ateliers. In het vernieuwde gebouw plannen we een bibliotheek-kenniscentrum over de thema's die in het domein aan bod komen, met een focus op het kustverhaal tijdens beide wereldoorlogen.

Mathieu de Meyer

IT, ook dat is kunst.

Van een goed werkend online kassasysteem tot een beveiligd Wifigastnetwerk – IT is aanwezig in elk museum en archief.

Ben je op zoek naar een betrouwbaar **IT-systeem** voor in het museum, een **beveiligd Wifi-netwerk** voor je gasten en een fijne **moderne werkplek** voor je collega's op kantoor? Voor elk museum en archief heeft Justspark een passende IT-oplossing.

Justspark is gespecialiseerd in het ondersteunen van musea op het gebied van IT en is zowel overdag als 's avonds bereikbaar.

Ook behoefte aan een betrouwbare en oplossingsgerichte IT-partner?

088 472 3426
info@justspark.com

justspark

TALBOT HOUSE, TIJDLOOS TOEVLUCHTSOORD

In het uiterste westen van België, diep in de Westhoek en net achter het Ieperse front, was Talbot House tijdens de Eerste Wereldoorlog een toevluchtsoord voor duizenden soldaten. Hier konden ze even ontsnappen aan de gruwel en vonden ze lichamelijke, geestelijke en spirituele rust. Tegenwoordig is het Huis beschermd erfgoed en een erkend museum. Het wordt grotendeels door vrijwilligers gerund en neemt in Poperinge nog steeds een betekenisvolle plek in.

Marlies Lameire, Education & Story telling Talbot House

De kapel van Talbot House, een indrukwekkende plek

Tijdens de Eerste Wereldoorlog stond Poperinge bekend als de 'stad achter het front' en werd het een populaire bestemming voor Britse soldaten op zoek naar ontspanning. Al snel ontstond er behoefte aan een sociaal en religieus centrum voor deze soldaten. Op 11 december 1915 opende Talbot House zijn deuren in een prachtig herenhuis met een grote tuin. Dat werd door het Britse leger gehuurd van de Poperingse bankier Maurice Coevoet. Philip ('Tubby') Clayton toverde de club om tot een Every Man's Club, waar iedereen, ongeacht militaire rang, geloof of huidskleur, welkom was en als gelijke werd behandeld. Tijdens de oorlogsjaren was dit een 'home from home' voor naar schatting een half miljoen soldaten.

Samen voor een betere wereld

De oorlog kostte, zoals alle oorlogen, veel jonge levens. De jaren nadien organiseerde Tubby pelgrimstochten voor de gesneuvelde 'Talbotousians' - de naam die hij gaf aan soldaten die in Talbot House langs waren geweest. Op deze tochten ging hij samen met kennissen, vrienden en familieleden van de soldaten op zoek naar hun laatste rustplek.

Na de gruwelijke oorlog bleef Talbot House in de harten van duizenden bezoekers. In navolging van het Huis ontstond er wereldwijd een Toc H-beweging. Die streefde hetzelfde doel na als Talbot House: mensen van verschillende achtergronden samenbrengen om samen aan een betere wereld te bouwen. Behalve het gedachtegoed waren vele Talbotousians ook het Huis zelf niet vergeten. Het bleef de ultieme droom van velen om The Old House nog eens te bezoeken. Weinigen waren uitverkoren, want Maurice Coevoet hield de deuren meestal gesloten.

Eiland in een dolgedraaide wereld

Dat veranderde in 1929. Een gulle weldoener, Sir Charles Wakefield, kocht het Huis van Maurice Coevoet en schonk het aan de nieuw opgerichte vzw Talbot House. Bij de aankoop werd meteen duidelijk gemaakt dat het niet de bedoeling was er een oorlogsmuseum van te maken. De charme en typische aantrekkingskracht moesten blijven bestaan en bekende en onbekende bezoekers blijven betoveren. Alles wat in Talbot House te vinden is, moet door bezoekers gebruikt worden, hen inspireren en samenbrengen.

> Alles wat in Talbot House te vinden is, moet door bezoekers gebruikt worden, hen inspireren en samenbrengen.

Ook vandaag blijft Talbot House op diverse manieren een plek van betekenis. Zo organiseert het Huis tal van evenementen, variërend van tuinconcerten en diners tot British Days. Je kan zelfs een nachtje vertoeven in het museum en Talbot House bood ook al meermaals een veilige haven voor vluchtelingen. Daarnaast vinden er nog steeds doopvieringen plaats in de kapel, een plek die altijd al een diepe indruk naliet bij bezoekers. Dankzij deze unieke museale invullingen blijft het Huis een vertrouwde plek voor bezoekers van vandaag.

Tijdens de Groote Oorlog omschreef een veteraan Talbot House als 'a little island, surrounded by a sea of madness'. Voor velen is het Huis nog steeds een speciale plek, waar de unieke sfeer ervoor zorgt dat bezoekers even de dolgedraaide wereld kunnen vergeten. Zo blijft het een 'home from home'.

‘HEEL VAAK IS JE GEBOUW, JE PLEK VAN BETEKENIS, JE EERSTE EN BELANGRIJKSTE OBJECT’

Gesprek met Anne van Oosterwijk

Berlinde De Bruyckere, *Liggende Arcangelo II*, 2023. Foto: Musea Brugge

Vraag aan ChatGPT: waarom is Brugge een plek van betekenis? Antwoord: ‘Brugge is een historische stad van grote betekenis vanwege zijn rol als middeleeuws handelscentrum en zijn goed bewaarde erfgoed, wat op de UNESCO Werelderfgoedlijst staat. Het is bekend om zijn gotische architectuur, Vlaamse Primitieven en musea, en speelt een belangrijke rol in kunst en cultuur. Daarnaast is Brugge een populaire toeristische bestemming en heeft de stad ook een spirituele betekenis door religieuze relieken.’ Met Anne van Oosterwijk, directeur Collectie bij Musea Brugge, gingen we in gesprek over die grote betekenis…

Anne van Oosterwijk ‘in situ’. Foto: Musea Brugge

Björn Hinderyckx

Wie Musea Brugge zegt, zegt Groeningemuseum, Gruuthusemuseum, Museum Sint-Janshospitaal enzovoort. Musea Brugge beheert wel enkele zeer betekenisvolle plekken. Hoe ga je daar als organisatie mee om?

‘Wat er zo bijzonder is aan Brugge, is dat hier veel geschiedenis samenkomt en dat je een unieke situatie hebt: de combinatie van monumentale locaties én het erfgoed, het kunstpatrimonium en de collecties die verbonden zijn met die locaties en die eeuwen teruggaan. De drie Unesco-erkenningen (nvdr: het Begijnhof, de binnenstad en de Heilig Bloedprocessie) geven ook aan dat er heel veel erfgoed is om te bewaren. Al lachend zeggen we weleens: “Je hoeft hier maar een straatsteen om te draaien of je vindt weer iets nieuws.” Brugge heeft een enorm rijk verleden. Daar profiteren we van op toeristisch vlak, maar ook met de collectie die we beheren. Onze collecties zijn bij uitstek te connecteren met Brugge zelf, wat betekent dat er weinig niet-Europese culturen in vertegenwoordigd zijn. Het eurocentrische perspectief loslaten met onze collecties is dan ook een uitdaging.’

> ‘In Brugge is een grote groep erfgoedamateurs enorm gepassioneerd door de eigen geschiedenis. Dat is voor een museum zeer waardevol.’

‘Daarnaast betekent het ook dat de collectie bij veel Bruggelingen resoneert. In Brugge is een grote groep erfgoedamateurs enorm gepassioneerd door de eigen geschiedenis. Dat is voor een museum zeer waardevol: we zijn als kunsthistorici geneigd om te denken over de grote verhalen, de grote geschiedenis. Maar je moet ook durven denken in kleine geschiedenissen. Musea Brugge beheert 13 locaties, van monumenten tot kunstmusea, van de Sint-Janshuismolen tot het Groeningemuseum: dat maakt dat wij ons publiek op een heel diverse manier kunnen benaderen.’

Luxe

Is dat meteen ook de grootste opportuniteit: dat die 13 locaties telkens een soort ander doelpubliek kunnen aanspreken?
‘Ik denk het wel. We willen sowieso verschillende doelgroepen benaderen met onze werking. Denk bijvoorbeeld aan het recent heringerichte Volkskundemuseum, waar het erfgoed van het dagelijkse leven centraal staat. Dat zijn geen unieke objecten maar ze vertellen een rijkdom aan verhalen en herinneringen. Het is de perfecte locatie om grootouders met hun kleinkinderen in dialoog te laten gaan op zoek naar verhalen, om zo connecties te maken. Bij de heropening, hadden we “een Brugs uurtje”: daar vertelde een dame van 97 over haar jeugd in de oorlog, met een opmerkelijke nuchterheid. Dat zijn dingen die bijblijven.’

Niet elke locatie spreekt elke doelgroep aan, en dat is ook niet de ambitie?
‘Idealiter wel, maar we moeten niet naïef zijn: we hebben in Brugge ook een heel groot aantal internationale bezoekers, van wie slechts een enkeling alle locaties bezoekt. We hebben de uitzonderlijke kans om per locatie op een specifieke doelgroep te werken: dat is echt een luxe. Al blijft natuurlijk iedereen welkom op alle locaties.’

Elk jaar een herinrichting

Elke monumentale locatie heeft zijn eigen karakter. Hoe zorg je ervoor dat dat karakter tot zijn recht komt in de museale opstelling?
‘Dat is iets dat we altijd meenemen in de scenografie: je moet proberen te capteren wat die plek speciaal maakt. Vaak is je gebouw, je plek van betekenis, eigenlijk je eerste en belangrijkste object en daarmee moet je aan de slag. Ik vind het verschil in karakters tussen al onze locaties heel belangrijk. Musea Brugge heeft twee hospitaalmusea onder zijn hoede. Het Sint-Janshospitaal en ook de Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie. Het grote verschil is dat in de Potterie nog actief geloof wordt beleden en dat voel je als je binnenkomt: die collectie leeft. Er wonen nog altijd mensen in het klooster, dat geeft een compleet andere sfeer.’

Beperkt dat ook de scenografie?
‘Op een bepaalde manier wel, maar je mag dat nooit als een zwakte zien. Met onze dertien locaties moeten we eigenlijk voortdurend herinrichten. Een vaste opstelling heeft een houdbaarheidsdatum: ze begint sleets te worden na 10-15 jaar. Er moet dus elke 15 jaar een herinrichting gebeuren. Voor ons komt dat erop neer dat er zowat elk jaar een locatie aangepakt wordt. Dat is een groot verschil met andere grote musea die zich kunnen concentreren op één locatie. Dat willen we uitspelen als een sterkte, want het biedt enorme kansen.’

Onze-Lieve-Vrouw ter Potterie, een van de locaties van Musea Brugge. Foto: Musea Brugge

Volkskundemuseum, een van de locaties van Musea Brugge. Foto: Musea Brugge

Recht naar het hart

Zoals met de heropening van het Museum Sint-Janshospitaal, één jaar terug. Hoe kijk je daarop terug?
‘We merken dat het enorm gesmaakt wordt, omdat we keuzes maakten die volgens mij bij

> ‘Dat is iets dat we altijd meenemen in de scenografie: je moet proberen te capteren wat die plek speciaal maakt. ’

iedereen een bepaalde resonantie hebben. Het Sint-Janshospitaal vertelt een verhaal van 800 jaar zorg, een thema waar iedereen tijdens zijn leven mee te maken krijgt. In de presentatie zochten we heel bewust naar vragen waardoor je mensen doet nadenken: welke zorg wil je geven? En aan wie wil je die geven?'

'Tegelijkertijd hebben we die rode draad ook gebruikt om het erfgoed te kaderen. Ik vind zelf dat we daarin een heel mooi evenwicht hebben gevonden: een historisch verhaal met een duidelijke band met nu. Bovendien kom je aan het einde van het traject ook bij de werken van Hans Memling terecht, die we op een nieuwe manier presenteren in een hedendaags schrijn én in dialoog met het kunstwerk *Liggende Arcangelo II* van Berlinde De Bruyckere. Dat werd een hele mooie artistieke interventie die aansluit bij het zorgverhaal van het hospitaal. Berlinde heeft iets met engelen, een heel belangrijke ondersteunende figuur in haar leven waarvoor ze zich steeds baseert op 15de- en 16de-eeuwse voorstellingen van engelen. De arcangelo is geen gevallen engel, geen Lucifer: in covidtijden besliste Berlinde een bewaarengel neer te leggen om die even rust te gunnen. Dat vonden we symbolisch heel mooi. 800 jaar lang hebben vrouwen in het hospitaal gezorgd voor zieken. En dat is hun waarschijnlijk ook af en toe te veel geworden. Het was van in het begin duidelijk dat we iets rond covid moesten doen in het Sint-Janshospitaal. Op deze manier hebben we dat op een subtiele manier binnengebracht.'

Ondanks het wat bombastische van de omgeving van het hospitaal zelf is het toch een zeer intieme en stemmige inrichting geworden. Hoe krijg je dat voor elkaar?

'Met goeie scenografen! In dit geval was dat het bureau Wondering, dat met ons Museum Sint-Janshospitaal heeft heringericht. Het is ook heel belangrijk dat je zelf heel goed weet wat je wil en dat je dat heel duidelijk kan overbrengen aan de scenografen. Het helpt dat je het vaker doet en dat we bij Musea Brugge met ons getalenteerde team aan tafel zitten, dat goed weet welke verhalen we moeten vertellen. Ik denk dat niemand Museum Sint-Janshospitaal mag missen. Dat is eentje die recht naar je hart gaat.'

De nabijheid van de geschiedenis

Over het hart gesproken, wat zijn jouw favoriete plekken van betekenis bij Musea Brugge?

'Eentje dat vaak vergeten wordt maar absoluut een topervaring biedt, is de Karel V-schouw in het landshuis van het Brugse Vrije, naar een ontwerp van Lancelot Blondeel. Dat is een monumentale schouw in een donkere ruimte, waar

> 'Het was van in het begin duidelijk dat we iets rond covid moesten doen in het Sint-Janshospitaal.'

je wat tijd voor moet nemen om het helemaal tot je door te laten dringen. Maar als je dat doet, zie je dat die figuren in dialoog staan met de ruimte. Centraal staat het grote beeld van Karel V, die als het ware de ruimte binnenstapt. Als je je dan realiseert dat de Vierschaar in die kamer samenkwam om in zijn naam recht te spreken... Door de schouw is de vorst altijd aanwezig bij alles wat die mannen deden. Dat geeft legitimiteit, maar het is ook sprekend voor de imposante aanwezigheid die Karel V gehad moet hebben, ook al bezocht hij Brugge maar twee keer. Na zijn dood vertegenwoordigde zijn beeltenis de soeverein. Dat historische gevoel vind ik heel bijzonder en connecteert tegelijkertijd met het nu. In een Belgische rechtszaal hangen nog altijd portretten van de koning en koningin, maar hetzelfde geldt voor rechtszalen in Iran, waar Khomeini en zijn opvolger aan de muur prijken.'

'Dat zit eigenlijk ook in de bidkapel van het Gruuthusepaleis, een van onze meest betekenisvolle plekken. De beleving van dat Bourgondische stadspaleis is heel bijzonder, ook dankzij de unieke connectie met de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Op die plek is de 15de eeuw zo hard bewaard gebleven: je voelt de proximiteit van de kerk, je voelt ook de dubbelheid bij de heren van Gruuthuse: je volgt de mis mee met het gewone volk, maar tegelijk zit je afgesloten en letterlijk boven het volk verheven. Daar kom je opnieuw heel dicht bij de geschiedenis en haar plekken.'

Kleine geschiedenissen

Musea Brugge vertelt honderden verhalen over alle locaties heen. Hoe zorg je er als organisatie voor dat je toch één lijn aanhoudt? Dat het als Musea Brugge herkenbaar blijft?

Bidkapel van het Gruuthusemuseum. Foto: Jan D'Hondt

'Het zijn veel ballen om hoog te houden, daar moeten we eerlijk in zijn. Het is essentieel om telkens weer te kiezen voor kwaliteit. Wat we ook proberen, is om verhalen geen twee keer te vertellen. Al is dat een evenwichtsoefening: op meerdere plekken is het relevant om bepaalde geschiedenislijnen te vertellen. We proberen altijd zo breed mogelijk toegankelijk te zijn voor een zo breed mogelijke groep. Het is ook een feit dat mensen zelf betekenis zoeken. We proberen natuurlijk handreikingen te doen. Zo vertellen we altijd het basisverhaal. We proberen ook meer in te zetten op minder gekende verhalen over de collectie, waardoor er misschien op een andere manier geconnecteerd wordt. En we proberen constant alert te zijn voor verhalen die niet alleen met de Brugse geschiedenis te maken hebben.'

'Daarvoor is kennis van je collectie essentieel: anders kan je er mensen niet mee connecteren. Dat heeft een weerslag: op je publiekswerking, op het maken van tentoonstellingen, op je vaste opstellingen, op je communicatie. Voor mij is dat de belangrijkste basiswerking van musea. Daarom ben ik ook bijzonder fier dat we straks ons onderzoekscentrum BRON kunnen openen (najaar 2025, nvdr.). We zullen ons enigszins onderscheiden van andere onderzoekscentra omdat wij de erfgoedamateurs als doelgroep beschouwen. Hopelijk krijgen we heel veel studenten, post-docs, fellows en academici over de vloer. Maar we mikken dus ook op de mensen die lokaal bezig zijn met de kleine geschiedenissen: genealogie op basis van een kunstwerk of de herkomst van een kunstwerk die ze verder uitpluizen: dat levert waardevolle informatie op die onze eigen kennis van onze collectie versterkt.'

> 'Mijn droom is dat je, als je op dat terrein zal komen, een soort vertraging ervaart en echt de tijd neemt om met kunst en erfgoed bezig te zijn.'

Nieuw museumpark

BRUSK zal vanaf 2025 nog een extra betekenislaag voor Brugge creëren.

'De nood aan een tentoonstellingshal is er al decennia bij Musea Brugge: BRUSK vult die in, maar wil veel meer zijn. In al onze tentoonstellingen zullen we de (kunst)historische verhalen die we vertellen connecteren met het nu en ook - als het relevant is - met niet-Europese geschiedenissen. BRUSK en BRON maken ook deel uit van een masterplan: een volwaardig museumpark dat tegen 2030 af zal zijn. Dat verenigt BRUSK, BRON en het Groeningemuseum en loopt over naar Gruuthuse, de Onze-Lieve-Vrouwkerk en Museum Sint-Janshospitaal. Wanneer krijg je zo'n kans om een nieuw stadspark te creëren, en zeker in een stad als Brugge? Mijn droom is dat je, als je op dat terrein zal komen, een soort vertraging ervaart en echt de tijd neemt om met kunst en erfgoed bezig te zijn. En dat je het vooral ervaart als een heel fijn moment.'

'BRUSK wordt gebouwd op de site van de voormalige Eekhoutabdij, een van de meest florerende abdijen van de regio maar ook de bakermat van Brugge. Daar zijn bij archeologische opgravingen prachtige stukken gevonden, waaronder een graf met een loden kist, een archeologisch unicum. Op die site keer je terug naar het ontstaan van Brugge. Ik vind dat persoonlijk fantastisch en bijna een historische sensatie.'

www.museabrugge.be

CLS

Museumverlichting van CLS LED

Kunstwerken in musea komen pas echt tot hun recht in het juiste licht. Aangename verlichting kan de beleving voor bezoekers aanzienlijk verhogen. Bij CLS beschouwen we verlichten als kunst en ontwerpen we onze armaturen met dit in gedachten. Het succes spreekt voor zich:

CLS armaturen worden toegepast in diverse musea wereldwijd. Lichtontwerpers en architecten in de museumbranche waarderen de uitstekende kwaliteit en innovatieve technologie van onze armaturen.

Daarom vernieuwen en ontwikkelen wij voortdurend, met de **Topaz Serie** als resultaat. Deze serie biedt talloze configuraties met verschillende besturingsopties, lenshoeken en lichtkleuren. Aangezien tentoonstellingen vaak wisselen, garanderen de zoomfunctie en Tunable White LED modules maximale flexibiliteit. Wij brengen u graag in contact met onze ervaren lichtexperts, die u kunnen adviseren.

Enkele technische kenmerken van de **Topaz Serie**:

> Vermogen van max. 15 W.
> CRI tot >98 & R9 tot 98.
> Horizontale en verticale montage en bevestiging mogelijk.
> Haarscherpe gekaderde projecties mogelijk.
> Aansturing via Roto Dim, Local Dim, DALI, DMX512, Wireless DMX of Casambi Bluetooth.
> Zoombereik van 9° tot 58°. (afhankelijk van gekozen model)

Ontdek onze verlichting voor musea hier:

Een nieuw tijdperk start met de **Topaz Serie**

Topaz Expo

Topaz Zoom

Topaz Profile

Ontwerp & fabricage van LED verlichting in Nederland sinds 2002

www.cls-led.com

Huis van het Boek, Den Haag | Project: 50LUX + Lichtpunt | Fotografie: 50LUX - Jeffrey Steenbergen

RUBENS' TUIN EN DE ANTWERPSE GRONDWATERSPIEGEL

Gesprek met Bert Watteeuw en Klara Alen

'Onze grootste museumzaal': zo noemt Bert Watteeuw, directeur van het Antwerpse Rubenshuis, de 'nieuwe oude tuin' die eind augustus openging, samen met het nieuwe onthaalgebouw, de Rubens Experience en de bibliotheek. Het Rubenshuis zelf blijft nog een tijd gesloten voor een restauratie en herinrichting. Media en eerste bezoekers zijn uiterst lovend over de tuin. Een gesprek met de directeur en met onderzoeksconservator Klara Alen.

Patrick De Rynck

'Vraag ook eens aan Willem, de hovenier, dat hij ons de rosilepeertjes en vijgen opstuurt als die er al zijn, of iets anders treffelijks uit de hof.' Tot zover de enige getuigenis van Rubens zelf over zijn stadstuin aan de Wapper, die in de jaren 1940 werd heraangelegd, toen het heropgebouwde huis openging als museum. Dat is inmiddels meer dan tachtig jaar geleden...

Bert: 'We hebben voor de hele site een nieuw masterplan uitgetekend en een van de conclusies daarvan was dat de tuin onderbenut was. Terwijl hij het hart van een heel stadsblok is. Maar de tuin werd gezien als een soort van nagedachte bij het museumbezoek, ook in de circulatie. Een soort decoratief dessert.'

Klara: 'Waar mensen ook niet naartoe gingen als het regende.'

Bert: 'Terwijl we inmiddels weten hoe belangrijk de tuin was voor Rubens. Samen met de wetenschap dat het museum voor lange tijd dicht is, vonden wij dat we tijdens de sluiting deze gigantische museumzaal ter beschikking van onze bezoekers moesten stellen.'

Nieuw onderzoek

Klara: 'Voor het eerst in de geschiedenis van het museum zijn we écht gaan onderzoeken wat er kan hebben gegroeid in Rubens' tuin. Bij gebrek aan bronnen over déze specifieke tuin zijn we onder meer gaan kijken naar andere

Beeld vanuit de tuin, met het nieuwe onthaalgebouw van Robbrecht & Daem Architecten

Directeur Bert Watteeuw en onderzoeksconservator Klara Alen in het groen van 'hun' Rubenstuin. Foto: Jeroen Broeckx

Antwerpse stadstuinen uit de tijd van Rubens. We hebben dat grondig aangepakt, met onderzoek in diverse types van bronnen: archieven met boedelinventarissen, botanische boeken, schilderijen met bloemstillevens... We vonden zo honderden referenties aan planten, bloemen, fruitbomen uit Rubens' tijd. Tegelijk blijven van tuinen vaak weinig geschreven bronnen bewaard. Planten bijvoorbeeld vind je niet terug in inventarissen, op zeldzame bijzondere collecties na. Die hadden we in dit geval ook.'

Maar een reconstructie was nooit de bedoeling.
Bert: 'Dat is een illusie die je niet moet willen. Zo'n tuin is per definitie groeiend, volatiel. Dé tuin van Rubens namaken was dan ook nooit de bedoeling. Wel voerden we dus diepgaand onderzoek om zo te komen tot een plausibele 21ste-eeuwse visie op een besloten stukje 17de eeuw in een hedendaagse stad, en wel in het hart van het commerciële centrum van die stad. Je wordt hier getransporteerd naar ergens anders. Het gaat echt over een zintuiglijke verrassing.'
'Kijk, volgens een laat-16de eeuwse tuinspecialist zijn er twee methodes om een tuin te maken: je kunt het zo doen dat het meteen overzichtelijk is, met een heldere indeling in parterres. Dat was hier voordien het geval. De tweede methode lijkt meer op een soort van geheime kamers van een stoffenhandelaar waarin hij zijn kostbare schatten opslaat. Dat hebben we nu gedaan: met verschillende hoogtes, met verborgen plekjes...'
Klara: 'We nodigen onze bezoekers uit om vooral niet op een afstand te blijven staan. Mensen moeten bijvoorbeeld de poortjes opendoen om te gaan kijken wat er staat in een parterre, om aan de bloemen te ruiken, ze van dichtbij in elk detail te bewonderen, een stap terug te zetten om de centrale as beter te zien die Rubens heeft gecreëerd en die nu in het nieuwe ontwerp weer zichtbaar is... Dat is echt de bedoeling. Ze kunnen ook de losse stoeltjes verplaatsen, met de zon mee. Er mag hier geleefd worden.'

Gelaagd

Bespeur ik hier ook een algemenere museologische evolutie: van een intellectuele naar een meer tactiele benadering?
Bert: 'Dat speelt inderdaad in musea. Het wordt op veel plekken minder de bedoeling encyclopedisch-didactische projecten te gaan neerzetten, maar eerder mensen te raken met je materiaal en je plek als museum. Dat is óók een ingang om kennis te kunnen overbrengen.'
Klara: 'We weten na ons onderzoek zeker dat Rubens geen botanische tuin had waarin meestal van elke bloem maar één of enkele

De Rubenstuin met het tuinpaviljoen, een oorspronkelijk onderdeel van Rubens' tuin.

exemplaren te zien waren. Hij had een grote stadstuin met een doorsnee beplanting voor een welgestelde eigenaar, al blijft hij voor z'n tijd zeldzaam. Daarom hebben we ook niet bij elke plant een bordje gezet. Dat zou ook de sfeer van een huiselijke tuin niet ten goede komen.'

Maar stel: ik ben geïnteresseerd in botanica. Hoe kom ik aan de informatie die ik wil?
Bert: 'Er zijn bemiddelingsinstrumenten op verschillende niveaus: een beknopt gidsje met een tuinplan, een verdiepend boek met de resultaten van Klara's onderzoek, een verhalende podcast die je in de tuin of thuis vooraf of achteraf kunt beluisteren. We hebben ook gegidste tours speciaal voor mensen die meer willen weten. Onze gidsen zijn daar ook voor opgeleid. Zij worden geregeld gebrieft over wat er in bloei staat.'

De geest boven de letter

Je hebt een masterplan en er is nieuw onderzoek. Hoe ging het vervolgens in zijn werk: de uitvoering, de wisselwerking met de ontwerpers en aannemers?
Bert: 'Een tuin is letterlijk een groeiproces en er zijn veel meer subjectieve facetten mee verbonden dan in een gebouwd pand. Nu, er was hier nog een ander stevig fundament dankzij een nieuw bouwhistorisch onderzoek van de hele site. Er is een beheersplan opgemaakt, er werden iconografische bronnen onderzocht en we hebben ook tuinen bezocht die Rubens kan hebben gekend. In cocreatie kom je zo tot het finale resultaat.'

'Een tuinontwerper kijkt heel praktisch, en dat is een echte meerwaarde. Zo was er de vraag "de omgeving buitensluiten en een oase creëren", maar hoe doe je dat? Of: welke types bomen kun je aanplanten in welke potten en kuipen? En waar vind je die? We zijn daarbij eerder op zoek gegaan naar de geest van de dingen dan naar de letter.'

Schokkend

En dan is er nog de kwestie van de duurzaamheid.
Bert: 'Dat was een basisuitgangspunt. Van musea denken veel mensen dat ze bezig zijn met het verleden, niet met de toekomst. Maar precies de plekken met het diepste verleden kunnen ook het verst vooruitkijken. De vraag is: hoe zorgen wij ervoor dat de plekken die we nu heel even onder onze hoede hebben over honderd en tweehonderd jaar nog in goede staat zijn?'
'Wij kregen de kans om bij te dragen aan de klimaatrobuustheid van de Antwerpse binnenstad, die erg versteend is. Onder de tuin liggen nu bijvoorbeeld enorme regenwatertanks, sommige voor het bevloeien van de tuin, maar ook voor het sanitair. Andere dienen als buffer, als opvangcapaciteit, zonder dat ze je erfgoed beschadigen. Mee zorgen voor een gezonde grondwaterspiegel in dit stukje Antwerpen was een van de doelen. We pakken daar niet zo mee uit, maar het is wel vooruitstrevend.'

Dat lijkt me niet makkelijk om te realiseren...
Bert: 'We hebben inderdaad schokkende momenten meegemaakt, zoals wanneer je alle haagjes van de oude tuin rooit. Of als de bodem wordt afgegraven om de tanks in de grond in te graven, met hele diepe putten. Er is hier nooit eerder zo diep gegraven. Dat is even schrikken.'
Klara: 'Maar het was ook een kans voor de archeologen van de stad. Zij hebben hier een calvinistische tempel ontdekt en sporen van middeleeuwse activiteiten op deze plek.'

Huwelijksfoto's

Wordt de tuin verhuurd voor evenementen van sponsors, partners...?
Bert: 'Dat is de bedoeling, ja. Maar niet zonder randvoorwaarden natuurlijk, zoals het respect voor het karakter van de plek. We willen de tuin inzetten als wat hij voor Rubens ook was: een ontmoetingsplek, een plek om vrienden uit te nodigen of zakelijke contacten te onderhouden, om met de familie een bijzonder moment mee te maken, zoals huwelijksfoto's. Rubens beeldde zichzelf en zijn vrouw ook af in de tuin. Mensen moeten hier wortel kunnen schieten.'
'Dat is ook hoe musea evolueren: het worden ontmoetingsplekken, ze nemen een maatschappelijke rol op, verwerven inkomsten om zoiets als de tuin in stand te houden en te onderhouden... De tuin is een asset voor het museum, zonder dat we gehaaide commercie gaan voeren. Maar de plek vraagt nu eenmaal veel zorg en investeringen: daar zijn middelen voor nodig.'

Je hebt het over bijzondere evenementen. Kan ik hier als Antwerpenaar ook even binnenspringen?

wat van leren: de liefde voor planten, voor de architectuur van planten. We bezochten ook tuinen waar Rubens zelf is geweest in Frankrijk en Italië, zoals Villa d'Este. Het probleem is natuurlijk dat België Italië niet is.'

Vrijwilligers als mede-eigenaars

Als je een tuin als deze hebt aangelegd, moet je hem onderhouden. Ook geen geringe opdracht...

Bert: 'Een tuin is inderdaad altijd ook een engagement waar je zorg voor moet dragen. Het is niet zoals een museumzaal die voor een tijd af is als je ze nieuw hebt ingericht. We hebben het geluk dat de stad Antwerpen een Groendienst heeft. Die mensen vinden het fantastisch om hier te kunnen werken. Voor hen is het een soort van showcase.'

'Ook belangrijk voor ons is dat we nieuwe mensen inschakelen. We hebben vrijwilligers gezocht, die ook worden opgeleid. Ook daar hebben we in het buitenland voorbeelden van gezien. Het is de bedoeling dat ze een soort van mede-eigenaars worden, die mee zorg dragen voor de tuin, en dat bezoekers hen kunnen aanspreken.'

Klara: 'Rubens betaalde twee hoveniers: Willem voor het algemeen onderhoud en Jaspar voor het onderhoud aan de sinaasappelbomen. Ook vandaag willen we dat bezoekers zien dat hier gewerkt wordt. Vroeger gebeurde dat alleen op de sluitingsdag. Dat willen en moeten we uitbreiden. Bezoekers mogen ook vragen stellen aan de hoveniers. Onze vrijwilligers zijn vaak bewoners van de binnenstad die zelf geen tuin hebben en actief willen zijn op een plek die ze goed kennen. Het vrijwilligersbeleid wordt ook een gedeelde verantwoordelijkheid met de groendienst. We streven naar een blijvende grote samenwerking.'

Bert: 'Dit is echt een tuin van mensen en menselijke relaties. Ook die moet je water geven en soms moet je snoeien.' *(lacht).*

Bert: 'In de binnenstad wonen veel mensen op een kleine oppervlakte en zonder groenruimte. We proberen daarop in te spelen met een tuinabonnement. Daarmee kunnen mensen komen wanneer ze maar willen, ook niet-museumbezoekers die even willen relaxen of de krant lezen. Hen willen we ook aanspreken. Zo verbreden we ons bereik.'

Klara: 'De tuin ziet er ook elk seizoen en zelfs elke week anders uit. Mensen kunnen dat komen ervaren.'

Welke voorbeelden inspireerden jullie? Ik veronderstel dat je op tuinenjacht bent gegaan?

Bert: 'Ik heb onder meer een opleiding gevolgd in Engeland, waarin je drie weken met collega's reist van landhuis naar landhuis en ook kennismaakt met diverse beheersmodellen: privé, National Trust, Historic England, stichtingen... Daar hebben ze echt veel aandacht voor de setting en de omgeving: die zijn even bepalend voor de kwaliteit van de bezoekerservaring als de plek zelf. Daar kunnen we in Vlaanderen nog

TUINTIPS!

VOORBEELDEN VAN EEN MUSEALE TUINWERKING

1. The Garden Museum, Londen: over de geschiedenis van de tuin en tuinieren in de voormalige kerk van St Mary-at-Lambeth, ter nagedachtenis van vader en zoon Tradescant, twee 17de-eeuwse botanici en tuinliefhebbers die op het kerkhof van Lambeth begraven liggen. Met vaak expo's van Britse kunstenaars die flora en tuinen centraal stellen. Originele presentatie, weelderige binnentuin.

2. Paleis Het Loo, Apeldoorn: museumtuin met bijzondere historische planten: sinaasappelbomen, laurier, dadelpalm... De basis werd al in de 17de eeuw gelegd door de eerste bewoners, koning-stadhouder Willem III en koningin Mary II. De prachtige historische interieurs worden opgefleurd met barokke geschilderde bloemstillevens naast boeketten uit eigen tuin.

3. Orto Botanico di Brera, Milaan: botanische tuin. Onderdeel van het barokke Palazzo di Brera, een verborgen oase in het centrum van Milaan. De parterres met Italiaanse flora zijn gewijd aan thema's (voedsel, kleurstoffen, textiel en papier) en omgevingen (mediterraan, droog of vochtig). Ze gaan de dialoog aan met de verzameling Italiaanse meesters van de Pinacoteca di Brera.

4. Great Dixter, Northiam, East Sussex: voormalig familiedomein van tuinliefhebber en auteur Christopher Lloyd. Eigenzinnige tuin opgedeeld in tuinkamers met een uniek karakter in een historisch decor, zoals het 16de-eeuws vakwerkhuis met Lloyds werkkamer. Bijzondere, internationaal gewaardeerde plek met (onderhouds)visie.

Naam?
Permekemuseum

Vierkante meter museum: 900 m² binnenruimte en 20 000 m² buitenruimte (tuin)

Expositieruimte: 340 m² (beeldhouwatelier)

Opdrachtgever: Permekemuseum Jabbeke | Mu.ZEE Oostende

Bouwheer: Vlaanderen, departement Cultuur, Jeugd en Media

Architect: ABDM uit Kruisem

Aanleg ecologische tuin: Plant en Houtgoed

Uitgeverij publicatie: Hannibal Books

Ontwerp museumbar met recuperatiematerialen: circulair bedrijf Rotor DB

Fotografie: Yvan Mahieu

Ontwerp huisstijl: Victor Verhelst

Beschildering expositieruimte: Jacqy duVal

Sokkels en vitrines: Cas Moor ontwerp en 3CS uitvoering

Budget: 1.000.000 euro voor het gebouw en 500.000 euro voor de tuin en inrichting
Subsidie Toerisme Vlaanderen relanceproject Vlaamse meesters voor tuin en inrichting

DRENTSE PLEKKEN VAN BETEKENIS

Musea, collectie en bijzondere locaties verbinden

Vanaf dit najaar is in het Drents Museum de nieuwe collectiepresentatie Labyrinthia te zien. Hierin neemt het museum de bezoeker mee op een reis door de tijd. Met de nieuwe presentatie krijgt die een revolutionair andere museumbeleving, want Labyrinthia beleef je niet alleen binnen de museummuren, maar ook daarbuiten. Door het project Ontdek Drenthe verbinden we de collectie met bijzondere locaties, via een webapp en digitale belevingen. Op deze manier wil het Drents Museum de culturele infrastructuur versterken én het publieksbereik in de provincie vergroten.

Suzanne Rus, regioconservator Drents Museum in Assen

De komende jaren wordt het aantal locaties in de webapp uitgebreid met nog meer plekken van betekenis en met nieuwe verbindingen tussen locaties, objecten en musea.

Het Drents Museum is in 1854 opgericht en verzamelt sindsdien archeologie, kunst en geschiedenis. De collectie bestaat tegenwoordig uit ruim 90.000 objecten. In Labyrinthia komen archeologie, kunst en geschiedenis bij elkaar in een magische reis door vijftien zalen. Het team van het Drents Museum heeft het concept hiervoor ontwikkeld in samenwerking met het Moesgaard Museum in Aarhus (Denemarken) en realiseerde Labyrinthia samen met tentoonstellingsbouwer Bruns, ontwerpbureau NorthernLight en multimediabureau YIPP Amsterdam.

In Labyrinthia beleef je als bezoeker de museumcollectie van het Drents Museum op een vernieuwende wijze. De reis voert je langs alle Drentse iconen, zoals de schilderijen van Van Gogh, het meisje van Yde en de kano van Pesse, de oudste boot ter wereld. Door de bijzondere vormgeving en multisensorische interactie is elke zaal anders, alsof je midden in het verhaal stapt.

Het project Ontdek Drenthe

Een integraal onderdeel van Labyrinthia is de ontwikkeling van Ontdek Drenthe. Dit project verbindt de verhalen en objecten van het Drents Museum met bijzondere plekken in de provincie. We halen nadrukkelijk de banden aan met erfgoedlocaties, landschappen en partnermusea in de omgeving.

In Assen maken de bezoekers kennis met de unieke geschiedenis van Drenthe. Labyrinthia zet hen er bovendien toe aan om de plekken in Drenthe te bezoeken waar objecten zijn gevon-

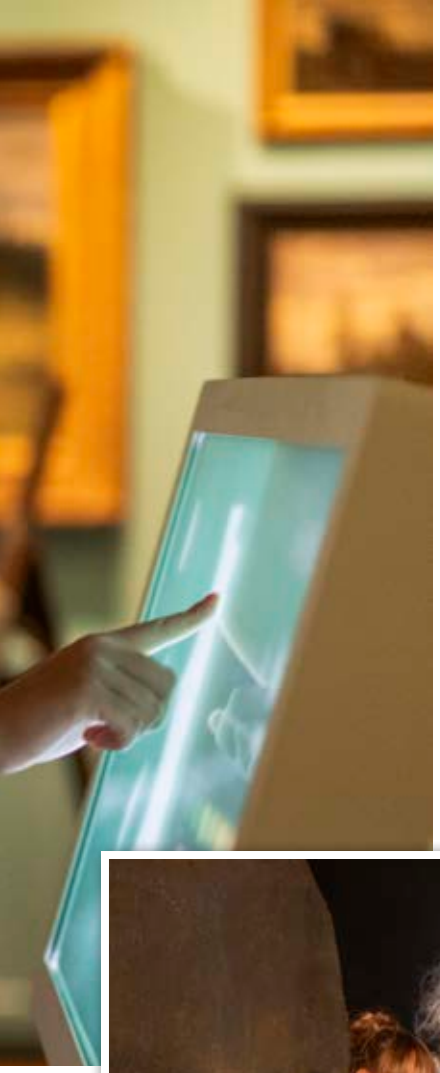

← Zaal van de Schoonheid in Labyrinthia, Drents Museum. Foto: Drents Museum, Sake Elzinga
↓ Zaal van Leven en Dood in Labyrinthia, Drents Museum. Foto Drents Museum, Sake Elzinga

De kracht en het succes van Ontdek Drenthe zit hem in de onderlinge samenwerking.

den en de verhalen zijn ontstaan. Het is een grote meerwaarde dat bezoekers niet alleen het meisje van Yde in het museum zien, maar ook daadwerkelijk kunnen afreizen naar de plek waar zij geofferd is. Of dat ze in de voetsporen van de schilders van Drenthe kunnen stappen, op de plek waar zij de schilderijen uit de museumcollectie hebben gemaakt.

Digitale belevingen

Samen met onze netwerkpartners versterkt het museum hierdoor de culturele infrastructuur van Drenthe en legt het een duurzame verbinding tussen cultuur, het landschap en geschiedenis. De combinatie van de museale objecten, het landschap of een 'lieu de memoire' kan een intense en verrijkende ervaring bieden.

Alle locaties zijn straks ontsloten via een webapp die bezoekers openen tijdens hun museumbezoek. Elke locatie is ook weer gekoppeld aan een naastgelegen museum of instelling. De webapp moedigt zo bezoekers aan om verdere verdieping te zoeken op locatie bij deze culturele instellingen in Drenthe. Ook wie op de fiets of wandelend de omgeving wil verkennen, kan dat doen via de webapp. De komende jaren wordt het aantal locaties in de webapp uitgebreid met nog meer plekken van betekenis en met nieuwe verbindingen tussen locaties, objecten en musea.

Voor meer verdieping op de locaties bieden we, in samenwerking met de partnermusea, digitale belevingen aan, een middel om het publiek op een andere manier kennis te laten maken met de verhalen in Drenthe en een 'as if you were there'-beleving mee te geven.

Een voorbeeld: bezoekers worden vanuit Labyrinthia, de webapp én de website van het Drents Museum verwezen naar het grootste hunebed van Nederland. Op de locatie staat er een informatiepaneel met een QR-code. Met je telefoon scan je die en vervolgens opent een speciaal voor de plek ontwikkelde digitale beleving. Deze gratis beleving wordt zowel in het Nederlands als het Engels aangeboden. Aan het eind word je verwezen naar het nabijgelegen Hunebedcentrum voor meer verdieping over de hunebedbouwers en de periode waarin zij leefden.

De kracht van samenwerking

Met Ontdek Drenthe realiseert het Drents Museum storytelling over de collectie buiten de museummuren. Door een bijdrage van Cultuurloket DigitALL en het Mondriaanfonds zijn inmiddels al op drie plekken bijzondere digitale belevingen ontwikkeld, die de relatie tussen locatie, geschiedenis en object zichtbaar maken: het grootste hunebed van Nederland (Borger), het Nijsinghhuis (Eelde) en de vindplaats van het meisje van Yde (Yde).

De kracht en het succes van Ontdek Drenthe zit hem in de onderlinge samenwerking. De eerste belevingen voor Ontdek Drenthe zijn ontwikkeld met de instellingen en musea die in relatie staan tot de locatie: het Hunebedcentrum Borger, Het Drentse Landschap en Drents Museum De Buitenplaats in Eelde. YIPP Amsterdam heeft de opdracht gekregen voor de conceptontwikkeling en realisatie van de belevingen. De netwerkpartners zijn actief betrokken bij de inhoudelijke en praktische invulling van de beleving.

Hunebed

Voor de conceptontwikkeling van de beleving bij het grootste hunebed van Nederland zijn er verschillende gesprekken gevoerd. Wensen en ideeën werden geïnventariseerd, net als ook de kaders waarin de beleving ontwikkeld wordt, de inhoudelijke input en de do's en don'ts op de locatie. Om het hunebed en de archeologische locatie te beschermen mag je bijvoorbeeld niet op het hunebed klimmen of in de grond graven. De beleving benadrukt dat. Op basis van deze gesprekken is YIPP Amsterdam aan de slag gegaan. Met de digitale beleving kunnen families met kinderen straks zelf (digitaal) onderzoek doen naar het grootste hunebed. De grond onder en rondom het hunebed is nooit eerder onderzocht en dus weten we nog lang niet alles. De beleving stelt theoretisch de vraag: wat zou je kunnen vinden rondom een hunebed? En wat zegt dit over de hunebedbouwers en de tijd waarin ze leefden? Op je telefoon haal je laag voor laag de grond weg om op zoek te gaan naar sporen. Dat kunnen archeologische vondsten zijn, zoals een scherf van een trechterbeker. Na elke digitale vondst krijg je meer informatie over wat je precies hebt gevonden. Wie het echte object zien kan terecht in het Hune-

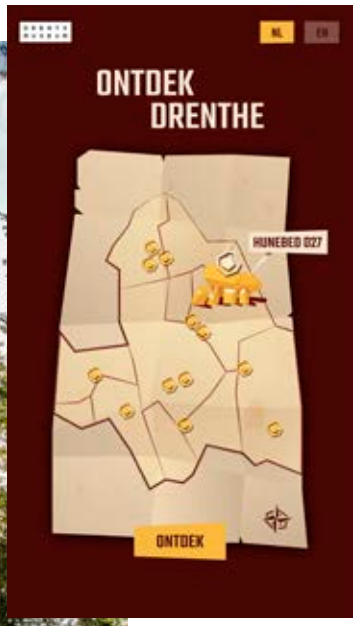

Drenthe - Het grootste hunebed van Nederland, Borger. Foto: Davado, Hunebedcentrum Borger

Ontdek Drenthe. Foto: YIPP Amsterdam

bedcentrum Borger naast het hunebed, óf in Labyrinthia in het Drents Museum.

Betrokkenheid doelgroep

Bij de ontwikkeling van de beleving werd het publiek nauw betrokken. Begin 2024 hebben we aan families in diverse samenstellingen papieren prototypes en digitale conceptversies voorgelegd. Na afloop van de gebruikerstest is aan de hand van vragen feedback van de families verzameld. De uitkomst van de gebruikerstest gaf ons inzicht in de behoefte die er vanuit de doelgroep is om op een laagdrempelige manier in aanraking te komen met de geschiedenis van Drenthe.

Eind oktober is deze beleving live gegaan voor het publiek, tegelijk met de belevingen in Eelde en Yde. De komende twee jaar zullen er vijftien belevingen een plek krijgen in de app, in samenwerking met relevante instellingen in de provincie. Elke locatie is gekoppeld aan een nabijgelegen culturele instelling, met onder andere het Gevangenismuseum in Veenhuizen, Museum De Proefkolonie in Frederiksoord, Veenpark in Barger-Compascuum, Van Gogh Huis Drenthe in Nieuw-Amsterdam/Veenoord en Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

De kracht van Ontdek Drenthe en van de inzet van digitale technologie is tweeledig. Enerzijds versterkt de app de culturele infrastructuur in Drenthe. Het is een duurzaam model, waarin de samenwerking met andere instellingen de komende jaren wordt uitgebreid en verankerd. Anderzijds kunnen we met deze digitale toepassing een voor ons nieuwe doelgroep - families met kinderen - bereiken. De geschiedenis van Drenthe en Drentse plekken van betekenis komen zo op een speelse, innovatieve en toegankelijke manier tot leven.

Platform Drentse Musea

In Drenthe ondersteunt het Platform Drentse Musea ruim 50 musea, variërend in formaat en onderwerp, in opdracht van de Provincie Drenthe. Deze grote, middelgrote en kleine musea zijn gezamenlijk van groot belang voor Drenthe. Zij maken de Drentse cultuur en historie zichtbaar voor een breed publiek. Daarnaast hebben de musea een belangrijke toeristische en economische functie. Door de inzet van vele vrijwilligers hebben ze ook een bijzondere sociale functie; zij zijn een betekenisvolle plek voor de gemeenschap.

Het Platform stimuleert de samenwerkingsverbanden tussen alle Drentse musea. Het zet zich in voor kwaliteitsbevordering, professionalisering en versterking van de sector, met name op het gebied van bedrijfsvoering, publiek en presentatie, collectie, en marketing en communicatie. De museumcoördinator van het Platform werkt nauw samen met de regioconservator van het Drents Museum.

Regioconservator

Het Drents Museum heeft sinds 2022 een regioconservator in huis om het begrip 'noaberschap' nog meer uit te dragen en bij te dragen aan de professionalisering van de met name kleinere musea in Drenthe. Als grootste museum van Drenthe voelt het Drents Museum zich intrinsiek gemotiveerd om te zorgen voor een sterk museaal veld in de provincie. De regioconservator adviseert en ondersteunt musea in de provincie op het gebied van presentatie, collectie- en kennisuitwisseling. Het Drents Museum hanteert een ruimhartig bruikleenbeleid, waardoor de collectie actief ingezet wordt ter ondersteuning van tijdelijke en vaste presentaties bij andere musea.

De regioconservator stimuleert ook nieuwe samenwerkingsverbanden tussen musea en andere culturele instellingen. Het project Ontdek Drenthe is daar een mooi voorbeeld van, en zal de komende jaren gaan zorgen voor nog meer verbindingen tussen (museale) instellingen en locaties in Drenthe.

Suzanne Rus. Foto: Sake Elzinga

Atlantis Collectiebeheer

Museum Module

Hét webbased platform voor beheer en online presentatie van museale collecties. Sluit aan bij internationale standaarden, volledig naar wens configureerbaar en ondersteunt het gebruiken en publiceren van Linked Open Data.

Spectrum

Thesaurus

Linked Open Data

Barcodescanning

Configuratie Cockpit

Depotbeheer

Beléef het Erfgoed

Bekijk de brochure

Plan een demo

DEVENTit
Developers & Inventors in IT

+31 (0)33 299 2277
office@deventit.nl
www.deventit.nl

50 LUX

De standaard in museale belichting

Lichtontwerp en advies

www.50lux.nl • info@50lux.nl

BRANDWACHT ENMEIJER.NL

☒ Decors ☒ Interieurs ☒ Tentoonstellingen

Utrecht T: +31 (0)30 241 6800
www.brandwachtenmeijer.nl

27 PLEKKEN VAN BETEKENIS

Het Grootste Museum van Nederland

Kerken, synagogen, tempels en moskeeën zijn intrinsiek betekenisvol. Ze zitten vol verhalen over gebeurtenissen in verleden en heden, architectuur en kunstschatten. Waarom dan niet de deuren openzetten en de verhalen vertellen? De magie van de schoonheid op je laten inwerken?

Linda Coppens, educator & Nicole Spaans, projectmanager

Het *Grootste Museum van Nederland* is een aaneenrijging van betekenisvolle plekken verspreid over het land. In dit project zetten gebedshuizen van grote kunsthistorische en esthetische waarde de deuren open voor een breed publiek. Kerken, synagogen, tempels en moskeeën van het *Grootste Museum van Nederland* worden zo een beetje een museum. Museum Catharijneconvent in Utrecht, de initiatiefnemer, helpt de geselecteerde locaties bij de ontsluiting. Samen ontwikkelen ze een publieksmiddel dat gaat over

> Het doel van het project sluit naadloos aan bij de missie van Museum Catharijneconvent: bijdragen aan een begripvolle samenleving.

↑ Bezoeker met kijkkaart in de Longquan Tempel van Groot Mededogen (2015), Utrecht. Foto: Femke Lockefeer

← Bezoeker met audiotour in de Cenakelkerk, Heilig Landstichting (1915). Foto: Kris van Veen

We werken samen met veelal kleine vrijwilligersorganisaties met uiteenlopende belangen. Dat betekent: vertrouwen winnen, opbouwen en onderhouden.

het gebouw, met het accent op het interieur. Met een audiotour of kijkkaart worden verborgen schatten toegankelijk.

Meerstemmig

Elf kerken en twee synagogen stonden in 2017 aan de basis van het project. Enig rekenwerk leidde tot de conclusie dat deze locaties tezamen meer vloeroppervlak hadden, meer vrijwilligers telden en meer objecten bewaarden dan welk Nederlands museum ook. Je kunt ze zien als museumzalen van het grootste - imaginaire - museum van Nederland.

In de periode 2018-2021 sloten nog eens vijf kerken aan. Met de deelname van moskeeën, internationale kerken en tempels vanaf 2023 zette het *Grootste Museum* een volgende stap en groeide door naar 27 partners met uiteenlopende geloofsrichtingen. Nu laat het zien hoe divers het Nederlands religieus erfgoed is. Het doel van het project sluit naadloos aan bij de missie van Museum Catharijneconvent: bijdragen aan een begripvolle samenleving. Bovendien vertellen de locaties van het *Grootste Museum van Nederland* meerstemmige verhalen, met museumwaardige voorwerpen in situ.

Van boek naar plan

Het idee voor het project ontstond naar aanleiding van het boek *Kerkinterieurs in Nederland*, over de 100 mooiste kerkinterieurs. Helaas bleken veel prachtige plekken niet toegankelijk voor een breed publiek. De afdeling Marketing en Communicatie van Museum Catharijneconvent, waar het *Grootste Museum* onder valt, wierp een vraag op: waarom bezoeken we in het buitenland tempelcomplexen, kathedralen en moskeeën, en in eigen land niet? De constateringen leidden tot een plan: laten we onderzoeken of de mooiste gebedshuizen van ons land de deuren open willen zetten voor de Nederlandse dagjestoerist, voor wie een kerk of een tempel een onbekende wereld is. Op de uitnodiging ging een groot aantal gebedshuizen direct in. Zo ontstond een waardevol samenwerkingsverband.

Marketing met inhoud

Marketing, inhoud en educatie zijn in Museum Catharijneconvent, en dus in het *Grootste Museum*, sterk met elkaar vervlochten. De betekenisvolle plekken, de prachtige interieurs en de verhalen van dit project zijn er al. De educatoren halen de inhoud op en schrijven samen met inhoudelijk experts doelgroepgerichte teksten voor het publieksmiddel: de kijkkaart of audiotours. Om een kwaliteitsproduct te maken en in de markt te zetten is een sterke focus op de doelgroep belangrijk. Zo is ook de *customer journey* in kaart gebracht. De website en communicatiecampagnes laten zien welke locaties bezocht kunnen worden, waar en wanneer. Eenmaal binnen is er een laagdrempelig publieksmiddel, waarmee je in 30 minuten langs circa tien hoogtepunten gaat en uitleg krijgt. Met vragen kun je terecht bij de vrijwilligers, die door het *Grootste Museum*-team in publieksontvangst getraind zijn.

Nek uitsteken

Projectleider Simone Regouin: '*Het Grootste Museum van Nederland* is zo'n project waarvan je voelt: dit moet gezien worden! Je stort je erin en weet: we gaan tegen dingen aanlopen, maar geen idee welke. En maar goed ook, want misschien waren we er anders nooit aan begonnen. Zo wilden niet alle gebedshuizen toetreden, omdat ze zich uitsluitend richten op religieuze activiteiten. Voor deze locaties is het optuigen en onderhouden van een vrijwilligersteam een brug te ver. We hebben onze nek uitgestoken om een zeer diverse groep gebedshuizen samen te binden. Op het resultaat en de inspanningen van de partners zijn we trots.'

'Het is een kostbaar project door de grote tijdsinvestering. We werken samen met veelal kleine vrijwilligersorganisaties met uiteenlo-

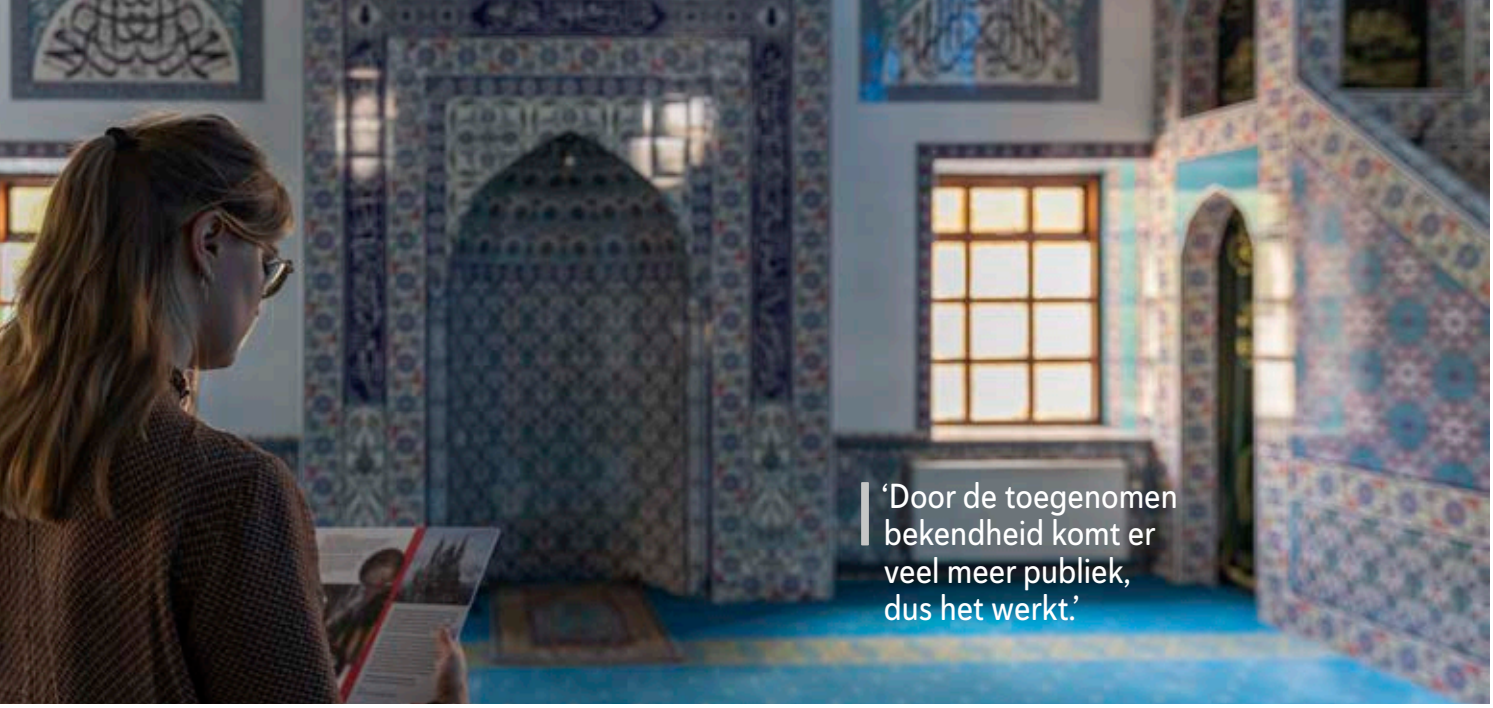

Bezoeker met kijkkaart in de Yunus Emre Moskee (1972), Almelo. Foto: Femke Lockefeer

pende belangen. Dat betekent: vertrouwen winnen, opbouwen en onderhouden. Gelukkig heeft de VriendenLoterij het project nu twee keer gefinancierd, en ook het Mondriaan Fonds en OC&W hebben tweemaal bijgedragen. Zij geloven in het project.’

‘Wat de langere termijn betreft: aan ons de schone taak om alle neuzen dezelfde kant op te houden. Partnerbijeenkomsten helpen daarbij. Twee keer per jaar delen we informatie, kennis en ervaringen. En om als project relevant te blijven moeten we innoveren. Het doet een beroep op onze creativiteit.’

Wie zijn de partners?

De aangesloten gebedshuizen zijn in principe in religieus gebruik. Al hebben twee van de 27 partners - Sint-Jan in Gouda en de Walburgiskerk in Zutphen - de museumstatus. Ook profileren enkele partners zich als museum en organiseren regelmatig (kunst)tentoonstellingen. Toch zijn veruit de meeste locaties in de eerste plaats kerk, moskee, tempel of synagoge. Met hun deelname aan het *Grootste Museum van Nederland* krijgen ze er museale taken bij: structurele openingstijden, ontvangst van een breed publiek, co-creatie van een publieksmiddel, samenstellen en coördineren van het vrijwilligersteam, ontwikkeling van een vrijwilligersbeleid, aanstelling van een coördinator voor onder meer marketing en communicatieactiviteiten enzovoort. Daarin liggen voor veel locaties kansen, maar ook uitdagingen. Zeker als de organisatie geleid wordt door vrijwilligers en er geen betaalde krachten zijn.

Linda Coppens. Foto Femke Lockefeers

Nicole Spaans. Foto Marco Sweering

Kunstschatten in context

Wil Vugts van Sint-Jan de Doper in Waalwijk: ‘Allereerst zijn we een kerk, die we willen behouden voor de eredienst. Stel dat onze kerk daaraan wordt onttrokken, dan wordt hij leeggehaald en gaat een uniek *Gesamtkunstwerk* verloren. Een plek waar je de kunstschatten in hun context kunt bewonderen. Dat wordt steeds specialer, gezien de ontkerkelijking en herbestemming van veel kerkgebouwen. Sinds onze toetreding tot het *Grootste Museum* vertoeven we in een museale omgeving. Dat heeft ons veel gebracht. De deuren staan open, we vertellen de verhalen over de kerk en het interieur aan voorbijgangers en geïnteresseerden uit binnen- en buitenland.’

Het werkt!

Frank van Leer van de Soefi Tempel Universel in Katwijk aan Zee: ‘We voelen ons goed thuis onder de noemer het *Grootste Museum van Nederland*, al zijn we geen museum. Meedoen aan de samenwerking vinden we belangrijk, want we koesteren wel een schat. Onze tempel is gebouwd waar de grondlegger van het universeel soefisme, Inayat Khan, een mystieke ervaring had, en is daardoor sterk geladen met betekenis. De kijkkaart prikkelt de nieuwsgierigheid en vervolgens gaan de gesprekken met bezoekers vooral over het soefisme, waarin de wereldgodsdiensten samenkomen. Door de toegenomen bekendheid komt er veel meer publiek, dus het werkt.’

Moskee in een kerk

Mehmet Yamali van de Fatih Moskee in Amsterdam: ‘De Fatih Moskee staat midden in Amsterdam, in de Jordaan. Het is een laagdrempelige plek. Er komen al veel buitenlandse toeristen, maar we wilden de drempel graag nog verlagen en onze bekendheid vergroten bij Nederlandse bezoekers. Deelname aan het *Grootste Museum van Nederland* biedt ons die kans. We laten aan iedere belangstellende graag vol trots onze moskee zien. Het is een bijzondere plek, met een dubbele lading: de moskee is in een voormalige monumentale kerk gevestigd. We willen laten zien: zo kan het ook.’

OP BEZOEK IN EEN GEBEDSHUIS

De monumentale kerken van Antwerpen

Thin places zijn plekken waar de grens tussen het alledaagse en een andere werkelijkheid voelbaar dunner is dan elders. Je vindt er rust en kan er iets spiritueels ervaren. Denk aan een betoverend landschap, een historische site, een romaans kerkje, een overweldigende kathedraal... Religieuze plekken zijn *thin places* bij uitstek.

Tonia Dhaese, redacteur en coördinator Monumentale Kerken Antwerpen

Je hoeft geen gelovige te zijn om in een kerk iets bijzonders te ervaren, bijvoorbeeld door de adembenemende architectuur en kunst die speciaal voor deze plekken zijn gemaakt. De vijf monumentale kerken in de Antwerpse binnenstad zijn zulke plekken: de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Sint-Andrieskerk, Sint-Carolus Borromeuskerk, Sint-Jacobskerk en Sint-Pauluskerk zijn tot op vandaag actieve rooms-katholieke kerken. Tegelijk zijn het trekpleisters voor toeristen van over de hele wereld. In het Antwerpen van de 17de eeuw werden de kerken rijkelijk versierd: na de protestantse overheersing moesten de katholieke gebedshuizen des te glorieuzer stralen. Zo werden ze gedreven opdrachtgevers van Rubens en zijn tijdgenoten.

Lastige kwestie

Hoe doe je dat, een museale kerk openhouden? Een gebedshuis waar ook bezoekers komen om kunst *in situ* te zien? Hoe pakt men dat in Antwerpen aan? In 2005 werd de vzw (vereniging zonder winstoogmerk) MKA of 'Monumentale Kerken Antwerpen' opgericht, met financiële steun van de stad en de provincie Antwerpen. Doel: de uitstraling en de publieksontsluiting van de vijf kerken behartigen. Tot 2019 ondersteunde MKA ook het gebouw- en collectiebeheer. Maar omdat dat een decretale opdracht is van het kerkbestuur (de 'kerkfabriek', heet dat in Vlaanderen), focust MKA nu op de museale publieksontsluiting. Eind 2019 werd ikzelf coördinator van MKA. Toen kreeg de vzw al enkele jaren geen financiële middelen meer van de stad en provincie.

> Natuurlijk is een kerk geen museum en hoeft ze geen collectie te verzamelen of aan onderzoek te doen. Toch blijkt de museumdefinitie voor een groot deel ook verrassend goed van toepassing op museale kerken.

Een slow art-sessie in de Sint-Carolus Borromeuskerk

De kerken blijven zelf verantwoordelijk voor de publieksontsluiting, maar dat is geen decretale opdracht voor het kerkbestuur. Er zijn dan ook geen middelen voor voorzien, ook niet voor cultureel-toeristische kerken. Het is een lastige kwestie, niet alleen in Antwerpen. De kerken hebben een positieve invloed op het toerisme, de horeca en de uitstraling van een stad. Museale kerken hebben naast hun religieuze functie ook een bredere maatschappelijke taak: hun erfgoed op een kwaliteitsvolle manier openstellen naar het groot publiek, gelovig of niet. Dat bijzondere erfgoed kan bovendien een verbindende rol spelen, zeker in een zo diverse stad als Antwerpen.

Museumdefinitie

De vijf kerkbesturen hebben niet de knowhow of financiële ademruimte om een professionele publieksontsluiting uit te bouwen. Als coördinator van de vzw probeer ik ze te helpen: door te 'inspireren, stimuleren, adviseren en ondersteunen'. Gelukkig kan ik als stadsmedewerker een beroep doen op de expertise van mijn collega's bij de Antwerpse musea en op mijn museumervaring. Toch is het geen evidente opdracht. Maar boei-

NT2-cursisten met gids in de Sint-Carolus Borromeuskerk

end is het zeker, het samenwerken met mensen vol passie en kennis en omringd zijn door zoveel magnifieke kunst.

Natuurlijk is een kerk geen museum en hoeft ze geen collectie te verzamelen of aan onderzoek te doen. Toch blijkt de museumdefinitie voor een groot deel ook verrassend goed van toepassing op museale kerken. Een kerk is in de eerste plaats een huis van God en 'verblijfplaats van mensen', 'mensen met elke mogelijke achtergrond'. Dat lees ik op de website van de kathedraal. Kerken werken met participatie van gemeenschappen en een cultureel bezoek biedt zowel een genoeglijke als educatieve en reflectieve ervaring.

Ambassadeurs

In 2019 liet MKA een audit uitvoeren over de kwaliteit van de cultuurtoeristische bezoekerservaring. De aanbevelingen uit het rapport werden in overleg met de kerken verwerkt in een beleidsplan met ambitieuze doelstellingen. Mogelijk te ambitieus, dat zal de komende jaren blijken. Wél zijn er ondertussen concrete stappen gezet naar een betere en meer inclusieve publieksontsluiting. Daar zijn niet alleen enthousiasme, inzet en samenwerking voor nodig, maar ook financiële middelen. MKA werd in 2023 en 2024 gesponsord door de Antwerpse vzw Maria Elisabeth Belpaire, die initiatieven steunt rond 'educatie, emancipatie, identiteit en Nederlandse taal'.

In 2022 lanceerde MKA het traject 'Kwaliteit in gidsenwerking'. Een externe experte begeleidde de workshops, die nauw aansloten bij het aanbod van Toerisme Vlaanderen. De kerken werden uitgedaagd om na te denken over wat zij beschouwen als kwaliteitsvolle gidsenwerking en wat hun doelgroepen zijn. Ook TOPA vzw (Toerismepastoraal, Bisdom Antwerpen) en de Sint-Paulusvrienden vzw volgden een workshop: de twee verenigingen zijn de belangrijkste gidsenorganisaties op wie de vijf kerken een beroep doen. Het traject heeft - naar ik hoop - een zaadje geplant. Onthaalmedewerkers en gidsen zijn immers ambassadeurs en hebben een grote invloed op de tevredenheid van de bezoekers.

'Echt uniek'

Een nieuw aanbod in de kerken zijn de rondleidingen en doe-het-zelfpakketten voor anderstalige nieuwkomers. Vanaf dit najaar kunnen cursisten NT2 (Nederlands als tweede taal) met een gids of docent gratis kennismaken met de religieuze cultuur van hun nieuwe thuisland en tegelijk de taal oefenen. MKA werkt daarvoor samen met Atlas (Integratie & Inburgering Antwerpen); de stad gaf een financieel duwtje in de rug. Ook families met kinderen zijn welkom. De kerken organiseerden deze zomer voor de tweede keer Schatten van Vlieg, de jaarlijkse zoektocht in Vlaanderen en Brussel voor kinderen en hun (groot)ouders. Dat initiatief van Publiq vzw wil met de steun van de Vlaamse overheid meer mensen vrijetijd en cultuur laten beleven. Voor jonge families in Antwerpen bleken de kerken een openbaring. Dit is een van de enthousiaste reacties: 'Echt uniek. Je moet op zoek naar details in de prachtige kerk en leert zo heel wat bij over de symbolen. Ook voor volwassenen de moeite.'

> 'Echt uniek. Je moet op zoek naar details in de prachtige kerk en leert zo heel wat bij over de symbolen. Ook voor volwassenen de moeite.'

Schatten van Vlieg: actief bezoek op kindermaat in de Sint-Jacobskerk. Foto: Helena Vanloon

Over het muurtje

In Antwerpen doen de monumentale kerken voor hun museale ontsluiting een beroep op MKA. De stad leent een medewerker van de dienst Musea en Erfgoed uit aan de vzw. MKA ontvangt nu een subsidie van Belpaire vzw.

Hoe doen andere toeristische kerken in Vlaanderen dat? De monumentale kerken in Gent (MKG) ontvangen werkingsmiddelen van de stad en provincie; ze werken alleen met vrijwilligers. Torens aan de Dijle vzw in Mechelen krijgt een werkingstoelage van de stad en kan rekenen op ondersteuning van Museum Hof van Busleyden. De toeristische dienst Visit Mechelen verzorgt de gidsenwerking. De werkingstoelage wordt hoofdzakelijk ingezet om de onthaalvrijwilligers te vergoeden; het restbedrag wordt geïnvesteerd in de publiekswerking en marketing. De schepen (wethouder) van (onder andere) Monumenten is de voorzitter van de Mechelse vzw. In Brugge behoort de Onze-Lieve-Vrouwekerk deels tot Musea Brugge. De stad promoot alle toeristische kerken.

www.mkantwerpen.be

Middeleeuws en actueel
Het Adornesdomein in Brugge

Het Adornesdomein in Brugge is een prachtig voorbeeld van middeleeuws erfgoed dat zijn relevantie en authenticiteit heeft behouden. Dit landgoed in het historische stadshart werd in de 15de eeuw opgericht door de vooraanstaande familie Adornes, die oorspronkelijk uit Genua kwam. Het pronkstuk, de Jeruzalemkapel, is een replica van de Heilig Grafkerk in Jeruzalem en een zeldzaam staaltje symbolische architectuur uit die tijd.

Jelle Deltombe, Operations & Marketing Manager

Centraal in de geschiedenis van het domein staat de veelzijdige Anselm Adornes (1424-1483), die zich als handelaar, diplomaat, ridder en pelgrim onderscheidde. Zijn inspanningen hebben niet alleen de stad Brugge, maar ook de nalatenschap van zijn familie verrijkt met architectonisch en cultureel erfgoed van uitzonderlijke waarde. Het domein wordt tot op vandaag beheerd door zijn nakomelingen Maximilien en Véronique de Limburg Stirum, die het sinds 2014 hebben opengesteld voor het publiek.

Naast een interactief museum en de unieke Jeruzalemkapel is er ook ruimte voor hedendaagse tentoonstellingen die een brug slaan tussen het rijke verleden en de actuele kunst- en cultuurwereld. De combinatie van historische diepgang, religieuze betekenis en kunstzinnige continuïteit maakt van het domein een uniek voorbeeld van erfgoedbeheer in een hedendaagse context. De Jeruzalemkapel en de omliggende gebouwen zijn een levende getuigenis van een middeleeuwse familie. Tegelijk zijn ze een bron van inspiratie voor de toekomst van erfgoedinstellingen wereldwijd.

Het Adornesdomein ligt in het hart van Brugge. Het gaat linea recta terug tot de 15de eeuw en is nog in dezelfde familiehanden.

3D carton .com
playful creation

3D educatie voor uw Museum!

3DCarton - www.3Dcarton.com - info@3Dcarton.com

DE VRIJWILLIGER

Hoe visualiseer je stadsdebatten?

In Gouda bouwen Streekarchief Midden-Holland en Historische Vereniging Die Goude aan een tijdmachine die de bebouwing van de historische binnenstad van Gouda onderzoekt, digitaal vastlegt en uiteindelijk prachtig weergeeft. Museumpeil sprak met vrijwilliger Bob Coret.

Marcel Barnard

Bob Coret

Wat is Gouda Tijdmachine?

Bob Coret: 'Omdat de stad, zoals veel steden, zakt begon Gouda Tijdmachine met de vraag: hoeveel weegt de stad Gouda? Om deze vraag te beantwoorden heb je informatie nodig uit archiefbronnen. Je wilt een beeld hebben van de stad door de jaren: panden, percelen, straten, bruggen, waterlopen enzovoort. En natuurlijk van de bewoners, eigenaren, de industrie en het bestuur.'

'Dit idee van enkele enthousiastelingen is omgezet in een samenwerkingsverband tussen Streekarchief Midden-Holland en Historische Vereniging Die Goude. Het streekarchief faciliteert in de samenwerking de vrijwilligers van Die Goude met kilometers aan archief, kennis en kunde, een aangename ruimte om te werken en frequent een Gouda Tijdmachine-café (met borrel) voor presentaties over specifieke Goudse historische thema's en over de voortgang van de Gouda Tijdmachine. Een grote groep vrijwilligers helpt om relevante bronnen te fotograferen of te scannen en deze te transcriberen of te indexeren, om er data van te maken die duurzaam en bruikbaar opgeslagen worden.'

'Een kernteam houdt zich bezig met de coordinatie van de digitalisering, de IT, het onderzoek en nadenken over "producten": hoe vertoon je al de data en aan wie? Het is een gemengd gezelschap met diverse talenten: van bouwhistoricus tot archeoloog, van kankeronderzoeker tot ambtenaar. Zij worden aangestuurd door een projectleider, ook een vrijwilliger!'

Faciliteren en fêteren

Hoe ben je zelf bij de Gouda Tijdmachine terechtgekomen?

'Ik ben een geboren Hagenaar met een passie voor genealogie en informatietechnologie. Via de Koninklijke Bibliotheek werk ik in programma's als Verbonden Digitaal Erfgoed en Netwerk Digitaal Erfgoed. Die helpen bibliotheken, musea, archieven en andere erfgoedinstellingen om de vindbaarheid, zichtbaarheid en verbondenheid van erfgoedcollecties te verbeteren. Ook ben ik ondernemer en bied ik onlinediensten aan stamboomonderzoekers, zoals Genealogie Online en Open Archieven. Toen ik zo'n drie jaar geleden naar Gouda verhuisde en zag dat er een Gouda Tijdmachine-project was, was mijn interesse direct gewekt. Vanwege het innovatieve karakter, maar ook vanwege mijn eigen familiegeschiedenis: ik heb heel wat Goudse betovergrootouders, oudouders en oudgrootouders.'

Wat doe je als vrijwilliger bij Gouda Tijdmachine?

'Mijn rol richt zich met name op de informatietechnologie: het structureel vastleggen van de Goudse data die de vrijwilligers produceren, met links naar relevante *thesauri* voor plaatsen, kunstenaars of auteurs, en andere *linked* databronnen die Goudse data bevatten. Naast het collectiebeheersysteem heb ik een crowdsourcingsplatform ingericht, zodat we naast de "offline"-vrijwilligers die met fysieke archiefbronnen bezig zijn ook "online"-vrijwilligers via een webbrowser kunnen laten helpen, bijvoorbeeld om de locatie van foto's op de kaart te bepalen. Deze erfgoeddata zullen gebruikt worden in een *location base game* die je op je smartphone kunt spelen. Samen met Museum Gouda is er subsidie voor aangevraagd om de game te laten ontwikkelen.'

Heb je een advies voor musea en/of cultureel erfgoedinstellingen ten aanzien van vrijwilligers?

'Zoek vrijwilligers met passie voor de historische zaak, faciliteer en fêteer hen. Je krijgt er veel voor terug!'

WERKT UW MUSEUM DIT NAJAAR SAMEN MET AMNESTY AAN EEN RECHTVAARDIGE WERELD?

Museaal publieksprogramma met betekenis

‘s Werelds grootste schrijfactie Write for Rights brengt kosteloos een simpele en inspirerende publieksactiviteit naar het museum. Bezoekers schrijven een kaart of brief voor één of meerdere mensen die onterecht gevangenzitten of strijden tegen onrecht. Het museum kiest welke activist of welk mensenrechtenthema het beste aansluit op de collectie of een tentoonstelling.

De actie is eenvoudig op te zetten en kan van half november tot eind december plaatsvinden. Amnesty levert kosteloos schrijfmaterialen en een video met uitleg voor publiek. Er is geen personele inzet nodig.

Heeft u interesse in een Amnesty Write for Rights publieksprogramma in uw museum?

Neem contact op met Babs Lommerse:
writeforrights@amnesty.nl

AMNESTY
INTERNATIONAL

‘EEN LEVENDE COLLECTIE’

Gesprek met Fleur de Beaufort, Bomenmuseum in Doorn

Fleur de Beaufort is directeur van het Bomenmuseum, dat op zijn huidige plek honderd jaar bestaat, lange tijd als privétuin. Zij bestiert sinds 2019 dit inmiddels erkende museum met meer dan drieduizend soorten oude bomen en struiken. Een bijzondere plek, anders dan andere musea.

Alexandra van Steen

‘Voor ons vormt het klimaat een bedreiging. Welke soorten blijven het hier goed doen en welke niet? ’

Het Bomenmuseum?

Inktfabrikant Max Th. Von Gimborn (1872-1964), de grondlegger van het Von Gimborn Arboretum in Doorn, kreeg als Duitser in 1916 de Nederlandse identiteit. In Emmerich verzamelde hij zijn eerste dennen, maar vanwege luchtvervuiling zocht hij een andere plek voor zijn droomhuis en -tuin. In 1907 kocht hij vijf hectare in Zevenaar, waar zijn inktfabriek stond. Omdat zijn grote liefde, coniferen, beter gedijden op zand dan op kleigrond, kocht hij in 1924 47 hectare in Doorn. Tuinarchitect Gerard Bleeker ontwierp er een Engelse tuin. De economische crisis van 1929 dwong Van Gimborn zijn fabriek te verkopen, waardoor de bouw van het landhuis niet doorging.

In 1964 overleed de man. Vanwege zijn wens om de tuin te behouden zocht zijn weduwe naar mogelijkheden. Het echtpaar had geen directe erfgenamen. Voor een symbolische gulden is de tuin overgegaan naar de Universiteit Utrecht, maar die stootte hem begin deze eeuw weer af. Buurtbewoners hebben toen de stichting opgericht die het museum sinds 2010 beheert. Sindsdien zijn er nieuwe publieksactiviteiten, is de horeca uitgebreid en er kwamen concerten en speeltuinen. In 2018 werd het Bomenmuseum een erkend museum met nog meer oog voor publiek, beleving en... eigen inkomsten.

Fleur de Beaufort, directeur van het Bomenmuseum in Doorn

Kun je beschrijven wat voor unieke plek dit is?

Fleur de Beaufort: ‘Laat ik bij het begin beginnen. Max von Gimborn had met name een liefhebberij voor coniferen. Hij is hier begonnen met het aanleggen van een landschapsachtig park en geleidelijk aan is dat enorm uitgebreid. Er is een forse verzameling coniferen, maar in de loop van de jaren werden daar andere verzamelingen aan toegevoegd, zoals esdoorns, magnolia’s en rododendrons, maar ook heidesoorten. In honderd jaar is er zo een heel gevarieerd park ontstaan met meer dan drieduizend soorten bomen en struiken. Dan krijg je een andere manier van natuurbeleving dan je in “normale” bossen of tuinen ondergaat.’

Bedreigend klimaat

In hoeverre verschilt het runnen van een Bomenmuseum ten opzichte van een klassiek museum?

'Wij hebben een levende collectie, dat is heel anders dan de meeste musea. Het onderhoud is één van de zaken die het meest verschillen. Dit museum heeft bijvoorbeeld meer last van de weersinvloeden. Natuurlijk hebben andere musea de zorg voor klimatologische omstandigheden, maar daar zijn apparaten voor. Als het hier te nat is of het stormt, dan is er weinig wat we kunnen doen en sneuvelt er wel eens een boom of struik. Onze collectie wordt ook beïnvloed door droge seizoenen of extreem natte perioden. In 2018 hebben we van ruim 200 bomen afscheid moeten nemen omdat ze na een storm te zwaar beschadigd waren of omgevallen. Bij een regulier museum zullen deze bedreigingen minder aan de orde zijn.'

'Voor ons vormt het klimaat een bedreiging. Welke soorten blijven het hier goed doen en welke niet? Vraag is ook hoe we de collectie hierop gaan aanpassen. Het plantseizoen is ontzettend ingekort. Vroeger plantte je rustig tot in maart. Maar als je dat nu doet en er volgt daarna een droge periode, dan slaan de bomen niet aan. Ook al pas je je aan, dan nog blijft het klimaat een bedreiging waar we weinig invloed op hebben.'

Voorzichtig met de museumkaart

Welke activiteiten ondernemen jullie om bezoekers te trekken? Ik zie dit jaar een speciale beeldententoonstelling voor jullie honderdjarig bestaan.

'Beeldententoonstellingen doen we al langer. We werkten al samen met een keramistenvereniging, en via één van onze vrijwilligers zijn we in ons jubileumjaar met de Nederlandse kring van Beeldhouwers samen gaan werken. Dit keer zijn de werken groter en vereisen ze een andere logistiek voor het plaatsen. We zien heel duidelijk dat er nieuwe bezoekers komen als we in de tuin een beeldententoonstelling laten zien.'

Is het een bewuste keuze om niet te werken met de museumkaart?

'Ja zeker. Wij zijn een erkend museum, maar op dit moment hebben we zelf veel mensen die een eigen jaarkaart hebben voor ons museum. We zijn een beetje huiverig dat we die mensen kwijt raken op het moment dat we gaan werken met de museumkaart. Er moet jaarlijks nog steeds geld bij, dus zijn we voorzichtig met wat we nu hebben aan inkomsten.'

Speuren en spelen

Hoe ligt de verhouding tussen betaalde mensen en vrijwilligers?

'We zijn nu met vier betaalde krachten, van wie alleen de tuinman full time in dienst is. Daarnaast werken er tachtig vrijwilligers. Dat gaat heel breed, van onderhoud aan de tuin en gebouwen tot de winkel en de horeca. Voor groepsontvangsten is er een betaalde kracht, maar ook die wordt door vrijwilligers ondersteund. Zij verzorgen ook de rondleidingen. Daarnaast verhuren we de locatie en kunnen er tegen betaling bruidsreportages worden gemaakt. Ook denken we eraan meer projectmatig te gaan werken, want er zijn soms bedrijven die ons een dag willen helpen als bedrijfsuitje. Maar dan moet dat kunnen qua werkzaamheden en vrijwilligers die hen begeleiden. Het financieel gezond houden van het museum gaat niet vanzelf.'

Wat doen jullie op het gebied van educatie? Zijn er samenwerkingsverbanden met scholen uit de buurt?

'Wij wachten in principe af tot een school zich aanmeldt, maar sommige scholen uit de buurt komen ieder jaar. We maken wel reclame, maar we zijn niet de enige met een aanbod voor de scholen hier op de Utrechtse Heuvelrug... Ook buitenschoolse opvang komt regelmatig naar onze leuke speeltuin. Er is in elk geval genoeg te doen voor kinderen. We proberen de programma's ook te combineren. Dan ligt er minder nadruk op educatie, maar kunnen we de groepen kinderen toch een leuk en gevarieerd programma bieden. De opvang zal bijvoorbeeld een speurtocht door de tuin ondernemen en daarna gaan ze met de kinderen spelen. Maar het is best lastig om bij scholen op te vallen met je programma. Wij staan nu net op het punt om het educatieaanbod te gaan vernieuwen.'

Het Bomenmuseum in Doorn: flaneren in het bonte groen

> 'Omdat bij ons de locatie heel belangrijk is – waar bevinden zich bepaalde bomen en of struiken? – is het type database anders dan wat musea willen gebruiken.'

Eigen database

Jullie lieten een hele specifieke database ontwikkelen voor de collectie. Waarom?

'Er was al een database bij de Nederlandse vereniging van botanische tuinen, waar wij ook bij aangesloten zijn. Omdat bij ons de locatie heel belangrijk is – waar bevinden zich bepaalde bomen en of struiken? – is het type database anders dan wat musea willen gebruiken. Voor ons is het belangrijk te weten hoe lang de boom of struik er staat, van wie hebben we hem gehad en hoe de conditie is. Op initiatief van de voormalige directeur is een nieuw soort database ontwikkeld voor onze tuin en een aantal andere tuinen die hierin participeren. Eén vrijwilliger houdt de database bij. Die is ook toegankelijk voor bezoekers. Zij willen vaak een specifieke boom of struik zien.'

Met zijn 3000 soorten bomen en struiken is de collectie van het Bomenmuseum ongezien gevarieerd.

De collectie van de fabriek Gimborn, de man die het park liet aanleggen, vind je in het Liemers Museum Zevenaar: www.collectiegelderland.nl en www.liemerskunstwerk.nl

Voor de collectie Bomenmuseum: www.bomenmuseum.nl

EEN KASTEELVERHAAL VOOR ONZE TIJD

Het Kasteel van Gaasbeek

‘Een millefeuille’: zo noemde auteur Stefan Hertmans het Kasteel van Gaasbeek met zijn prachtpark. Het domein herbergt een bijzondere collectie en vooral 800 jaar geschiedenis. Dit is een bijzondere plek, ook door de huidige werking als ‘meer dan een museum’.

Tonia Dhaese

Er was eens... een kasteel

De voorloper van het kasteel werd gebouwd in de 13de eeuw, als deel van de verdedigingsgordel rond Brussel. Die middeleeuwse burcht werd in de 16de eeuw een riant zomerverblijf, waar na elkaar verschillende adellijke families woonden. In 1565 - een jaar vóór de Beeldenstorm - kwam het in handen van Lamoraal, graaf van Egmont. De (katholieke) graaf verzette zich tegen het despotisme van de Spaanse koning Filips II en werd samen met de Graaf van Hoorn in 1568 onthoofd op de Brusselse Grote Markt. De laatste kasteelvrouw, Marie Arconati Visconti (1840-1923), erfde het kasteel van haar man Giammartino. Zij was een politiek activiste met een passie voor geschiedenis en kunst. In haar woning in Parijs bracht ze republikeinse politici en intellectuelen samen en ze had contacten met het Louvre en Musée de Cluny. In Gaasbeek creëerde ze haar droomwereld.

De markiezin richtte haar kasteel in als een museum voor zichzelf en haar vrienden. Ze liet de ruimtes neogotisch en neorenaissancistisch herinrichten en toonde haar enorme kunstcollectie. In 1921 schonk ze het domein, kasteel en park, aan de Belgische Staat: ‘De schenking wordt gedaan teneinde voor België het behoud van een historisch domein te verzekeren en met het doel de voortzetting aan te moedigen van de artistieke en wetenschappelijke opzoekingen waarvan het kasteel het middelpunt is geweest.’ Al in 1924 werd het Kasteel van Gaasbeek opengesteld als museum.

Tussen 2020 en 2023 was het gesloten voor een restauratie en het uitwerken van een nieuwe collectiepresentatie. Begin 2023 werd Isabel Lowyck directeur.

Isabel Lowyck. Foto: Simon Vanboterdael

Het Kasteel van Gaasbeek is een betoverende plek in het glooiende Pajottenland. Ik wandel door de lange lommerrijke beukendreef en een gevoel van rust overvalt me, na de drukte op de Brusselse ring. Schapen grazen in de droge slotgracht en zoeken verkoeling tegen de kasteelmuur. Een vriendelijke onthaalmedewerker heet me welkom en ik passeer het beeld *Je vous offre une maison* van kunstenaar Philip Aguirre y Otegui. Een vrolijk citroenboompje trekt mijn aandacht.

Het lijkt een sprookje, maar over alles is nagedacht. De laatste bewoonster, markiezin

> ‘Een museum vervult een maatschappelijke rol. In een wereld waar alles zo snel gaat, is het kasteel een plek om te onthaasten.’

Marie Arconati Visconti, bespeelde het kasteel intelligent en kunstzinnig als een historisch decor, en ook nu zorgen de verhalen en nieuwe scenografie van Niek Kortekaas voor diepzinnigheid en dubbelzinnigheid. In een tijd waarin de art nouveau hoogtij vierde in Brussel, deed de markiezin het anders. Zij ging terug in de

↑ Kasteel van Gaasbeek. Foto: Cederik Nies
← De Marie Arconati Viscontikamer. Foto: Jo Exelmans
⇄ *Je vous offre une maison* van Philip Aguirre y Otegui. Foto: Jo Exelmans

> ‘Door de 800-jarige geschiedenis van het kasteel en de collectie kan iedereen een aanknopingspunt vinden.’

tijd, in haar droomburcht, die honderd jaar na haar dood weer tot leven is gebracht. Ik heb een afspraak met de nieuwe kasteelvrouw, de bevlogen directeur Isabel Lowyck. Ik vermoed dat m’n vragenlijst overbodig zal zijn…

Vluchtoord

Ik ontmoet Isabel in de binnentuin. We installeren ons op het terras van Caffè Carletto.

Isabel Lowyck: ‘De schenkingsakte van 1924 verwoordt nog altijd de missie van het museum. Wij brengen het kasteel weer tot leven in de atmosfeer van de markiezin. Het werk van Philip Aguirre y Otegui *Je vous offre une maison* staat symbool voor het feit dat de markiezin het kasteel geschonken heeft aan de Belgische Staat en dat het dus toebehoort aan de hele samenleving. Een museum vervult een maatschappelijke rol. In een wereld waar alles zo snel gaat, is het kasteel een plek om te onthaasten. Het mooie is dat de markiezin elk najaar naar hier kwam om de drukte in Parijs te ontvluchten. Ze kwam altijd in het jachtseizoen naar het rustige Gaasbeek. Je leeft hier in die groene oase.’

‘Nu gaan we terug naar de bron, naar hoe Marie het kasteel zag: als een ontmoetingsplek. Ze nodigde haar vrienden uit om hier te komen uitrusten en plezier te maken. Een bijzondere gast was Alfred Dreyfus, hij rustte hier na zijn ballingschap uit. In dit opzicht is het ook een vluchtoord.’ (nvdr: de Joods-Franse officier Dreyfus werd onterecht veroordeeld voor spionage en verbannen naar Duivelseiland.)

Millefeuille

Het was ook een toevluchtsoord voor de schoonouders van Marie, Giuseppe en Costanza Arconati Visconti en hun zoontje Carletto, politieke ballingen uit Italië. Enkele kamers zijn aan hen gewijd.

> ‘We willen niet over-educeren of de bezoeker te veel van 1 naar 2 laten gaan omdat dit een verbeeldingrijke plek is .’

De Egmontkamer. Foto: Jo Exelmans

Isabel: ‘Dat is het mooie: wanneer we teruggaan naar de historische verhalen, klopt ook ons verhaal. Dat horen we ook van bezoekers: dat je thuiskomt maar ook op bezoek komt bij Marie.’

‘Ook dit is een maatschappelijk gegeven: als je hier buitenkomt, zie je de hele wereld. Dit is de groene long van Brussel, mensen met veel verschillende roots komen hier picknicken, uitrusten, in de binnentuin zitten en uiteraard het kasteel bezoeken. De poorten staan open voor iedereen, het bezoek is gratis voor kinderen tot 18 jaar en inwoners van Lennik. We werken ook nauw samen met de Museumpas. Wat ook heel interessant is: doordat de religieuze beleving nu heel anders is dan vroeger, zijn mensen meer op zoek naar “wie ben ik?”. De markiezin had ook een identiteitscrisis, ze verkleedde zich als page in de mannenwereld, ze had een gecompliceerde verhouding met andere vrouwen, ze was hier op zoek naar wie ze was. Een van mijn persoonlijke grote dromen is dat mensen hier een puzzelstukje van hun identiteit komen vinden.’

‘Doordat het verhaal zo helder is en je als het ware in de voetstappen stapt van de markiezin, breng je de verhalen naar de wereld van vandaag en kloppen ook onze connecties. We zijn in contact met de familie van Costanza in Italië. Zij bouwen voor haar een nieuw museum. We hebben contact met Italië, door de Arconati, en met Parijs, het Louvre en Musée de Cluny. De geschiedenis herhaalt zich als het ware. Alles is cyclisch, alles wordt geactualiseerd, dat is heel inspirerend. Door de 800-jarige geschiedenis van het kasteel en de collectie kan iedereen een aanknopingspunt vinden. Het is een heel gelaagde plek, ooit zei de auteur Stefan Hertmans mij: “Dit is een millefeuille.” Je kan er laag-je per laagje je licht op laten schijnen.’

Poort naar de verbeelding

Net daarom bezoek je het kasteel het best verschillende keren, elke keer ontdek je iets meer. Bij mijn tweede bezoek - na het lezen van het bezoekersgidsje - besefte ik hoe belangrijk Egmont was bijvoorbeeld.

‘Het verhaal van Egmont willen we ook actualiseren met onze Egmontlezingen, over de rol van kunst en cultuur in een conflict. Brigitte Herremans sprak in april over het conflict in Gaza en Palestina, dat was heel aangrijpend. Egmont staat ook voor vrijheid, de republikeinse gedachte. Wanneer Marie ontdekt dat hij het kasteel ooit bezat wordt hij haar held.’

> ‘Vandaag is dat een grote discussie: is het echt of een kopie? Voor Marie maakte dat niet uit.’

In het bezoekersgidsje lees je fictieve brieven van haar en mensen uit haar omgeving. Ze geven achtergrondinformatie die nodig is om het verhaal te begrijpen. Ik zag bezoekers zoeken naar méér duiding, in de kunstkamer bijvoorbeeld. Is dat een bewuste keuze?

‘Ja en nee. De bezoekersgids is een poort naar de verbeelding; de tekst geeft geen exhaustieve uitleg. We willen niet over-educeren of de bezoeker te veel van 1 naar 2 laten gaan omdat dit een verbeeldingrijke plek is waar associatie, zuurstof en openheid belangrijk zijn. In veel zalen zijn er beeldschermen met verdiepende info, en voor de hedendaagse kunst is er een aparte brochure. Dat je moet lezen vraagt inderdaad wel een aparte inspanning. De vrijwilligers tonen graag de weg en er zijn ook instaprondleidingen, als je meer wil weten. Sinds kort zijn er in de zalen ook pancartes met korte teksten over de kunstwerken en in diverse zalen geven schermen extra uitleg. De scenografie is er voor enkele jaren, we gaan het zeker nog verder exploreren en rekening houden met de feedback van de bezoekers.’

Vertrekken van de bron

Welke rol speelt hedendaagse kunst hier?

‘De voorbije twintig jaar was er veel focus op hedendaagse kunst, en dat is belangrijk. Hedendaagse kunstenaars kunnen de huidige tijd goed verbeelden, zelfs als een soort toekomstgedachte. Ze kunnen iets in beeld brengen wat je niet onder woorden kan brengen. Ze doen ons nadenken over onze tijd en identiteit. Boven het bed van de markiezin hangt een werk van de Zuid-Afrikaanse kunstenaar Kendell Geers, die banneling is geweest in zijn geboorteland: *Here lies truth*. Dat vind ik zo mooi omdat het je doet reflecteren, het zijn diepere gedachten. Dat willen wij ook: dieperliggende boodschappen meegeven, aanzetten tot reflectie. Elk jaar kopen we één hedendaags werk en nodigen we minstens één kunstenaar

Foto: Sharon Debremaeker

> ‘Duurzaamheid is bewust omgaan met de maatschappelijke uitdagingen van vandaag en relevante en meerstemmige verhalen brengen.’

uit om een creatie te maken gelinkt aan het kasteel. Het vertrekpunt blijft de collectie en het gebouw.’

‘Het kasteel is bij uitstek een muzische plek en we betrekken bij onze werking ook literatuur, theater, film, muziek..., maar de collectie is de bron. Wij willen het onderzoek van twintig jaar geleden actualiseren. We werken samen met de VUB, ULB, Musée de Cluny, met heel wat partners. Onze collega was recent de muntencollectie aan het ontsluiten. Die vertelt 800 jaar geschiedenis! Die verhalen tonen we nu in een opstelling op zolder. Het kasteel is ook een ode aan de ambachten. Iedereen heeft wel een aanknopingspunt bij de collectie.’

Wat is echt?

Er zijn inderdaad veel lagen, dat maakt het zo boeiend en intrigerend. Bij mijn eerste bezoek vroeg ik mij soms af wat écht was en wat niet. Maar alles is echt en niet echt tegelijk...

Isabel: ‘Dat is die dubbelzinnigheid, die “verledenheid”. Je ziet een kasteel, “wow een middeleeuws kasteel!”, maar het is niet (meer) middeleeuws, het is een recreatie uit de 19de eeuw. Het gaat nog veel verder: het gaat dus voor ons ook over identiteit: “wie ben ik?”. De markiezin hield van kopieën: hier hangt een portret van Keizer Karel, een kopie naar Titiaan, en het portret van Erasmus, een kopie naar Hans Holbein. Vandaag is dat een grote discussie: is het echt of een kopie? Voor Marie maakte dat niet uit. Ze wilde vooral de geschiedenis tastbaar maken en voelen.’

Is het mooie citroenboompje dat ik zag echt?

‘Het is een écht citroenboompje. Wij werken samen met de Museumtuin: zij plaatsen enkele planten hier tijdens het seizoen. Het park met bos en vijvers en de Museumtuin behoren tot het Agentschap Natuur en Bos, het kasteel en het museum ressorteren onder het departement Cultuur, Jeugd en Media. Museumtuin en kasteel, dat is voor de bezoeker allemaal één beleving, ook voor ons. We bieden een combiticket aan en met een Museumpas kan je alles gratis bezoeken. De Museumtuin is heel bijzonder, hij is in 1996 aangelegd naar het voorbeeld van kasteeltuinen uit de 18de en 19de eeuw.’

Hartslag van een plek

Hoe kan je in een oud kasteel met een nieuwe museumwerking ‘duurzaam ondernemen’?

‘Duurzaamheid heeft vele aspecten. Het is zorgen dat je zoveel mogelijk met je eigen resources werkt, je eigen personeel, en met lokale ondernemers. Dat je materialen recupereert en sorteert. Dat je inspiratie en energie uitstraalt bij je medewerkers door hen verantwoordelijkheid te geven, medeaandeelhouder te laten zijn. Duurzaamheid is bewust omgaan met de maatschappelijke uitdagingen van vandaag en relevante en meerstemmige verhalen brengen. We zijn ook bezig met duurzame conservatie en restauratie. Onlangs hebben we sluipwespen ingezet tegen de houtwormen, een heel ecologische manier van werken.’

Heb je nog een slotboodschap?

‘Onze slogan is: “Feel the heartbeat of history”. Ik zal eerlijk zijn: ik probeer de hartslag te volgen van deze eigenzinnige kasteelbewoners, die van het team en het publiek. Dat zal zeker een yin-gehalte hebben, in openheid en nieuwsgierigheid, maar ook met een kritisch bewustzijn en zelfreflectie: wat doen we goed, wat kan nog beter? Wat is de maatschappelijke relevantie van Gaasbeek? Ik kan hier honderden trouwfeesten organiseren, maar wat is de meerwaarde? Een bezoek aan het kasteel en het park, de natuur, kan ook een spirituele beleving zijn. Er komt iets groters door de natuur en die plek. Paul Arconati, de eerste bewoner van het bekende Arconatigeslacht, was trouwens ook bezig met spiritualiteit. Marie had altijd veel spijt wanneer ze Gaasbeek moest verlaten. De plek deed iets met haar en wij willen nu dat onze bezoekers de hartslag van deze plek voelen.’

▸ Meer lezen
https://www.kasteelvangaasbeek.be/nl/hom

Het Gevangenismuseum in Veenhuizen

WERELDLANDSCHAPPEN

De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid: twee musea, duizenden verhalen

In 2021 zijn vier van de zeven voormalige koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid opgenomen in de Unesco-lijst van Werelderfgoed: in Nederland Frederiksoord, Wilhelminaoord en Veenhuizen, en in België Wortel. Eén jaar eerder kregen deze koloniën en ook Ommerschans het Europese Erfgoedlabel toegekend. Wat betekent het om een museum te zijn in een internationaal erkend betekenisvol landschap?

Alina Dijk, conservator van het Nationaal Gevangenismuseum in Veenhuizen,
en Alfred Geerts, curator-educator van Museum De Proefkolonie in Frederiksoord.

In de expositie is Veenhuizen te zien als deel van de landelijke geschiedenis van 400 jaar misdaad en straf. Het past bij de bijzondere band die het dorp met het Ministerie van Justitie heeft, maar ook binnen het nominatieproces.

'Al in 1992 heeft de Raad van Cultuurbeheer geopperd Veenhuizen voor te dragen als wereldmonument. Niet alleen vanwege de kenmerkende gebouwen en het omringende gebied, maar ook om de plaats die het heeft in sociale geschiedenis. In Veenhuizen is vanaf 1975 een museum gevestigd, dat vertelt over de geschiedenis van het gevangenisdorp. De nadruk ligt er op de rijkswerkinrichting voor veroordeelde landlopers en bedelaars.'

Alfred: 'Simpel gezegd zijn de koloniën werelderfgoed vanwege het unieke cultuurlandschap en de achterliggende sociale ideeën. Johannes van den Bosch was in 1818 de oprichter. Hij wilde mensen in armoede heropvoeden tot een nieuw bestaan. Hij geloofde dat het daarvoor nodig was ze in een nieuwe omgeving te plaatsen: de eerste binnenlandse landbouwkoloniën ter wereld. Volgens het denken van zijn tijd: de mens vormt het landschap en het landschap vormt de

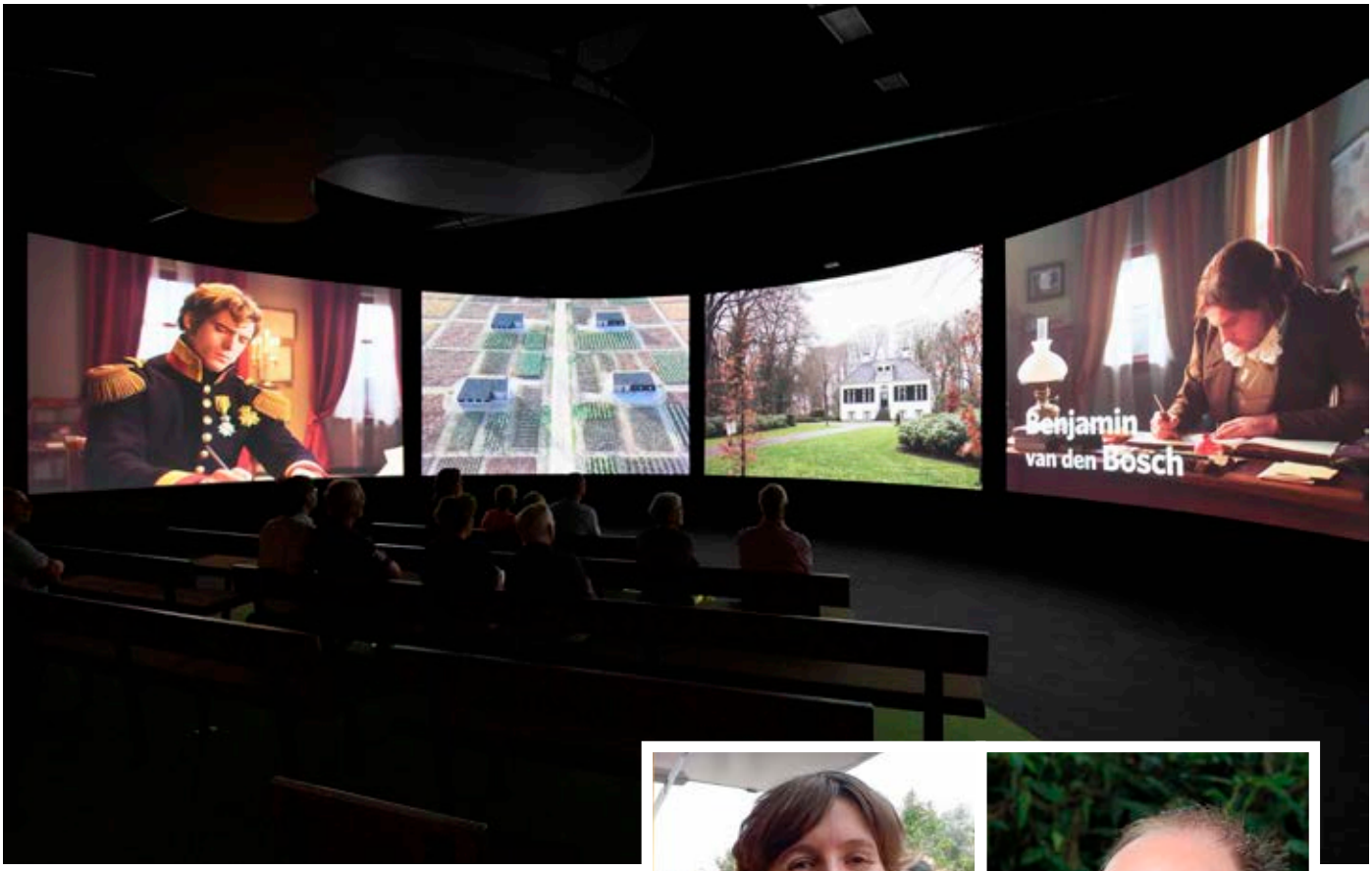

Museum De Proefkolonie vertelt het verhaal van de Koloniën van Weldadigheid

mens. Het Europese Erfgoedlabel focust meer op dat sociale aspect: het verhaal van de langzame emancipatie van mensen in armoede.

Het verhaal van de Nederlandse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid komt tot leven op twee plekken. Museum De Proefkolonie Frederiksoord dompelt bezoekers onder in de vrije koloniën, het Nationaal Gevangenismuseum Veenhuizen in de opvang van duizenden weeskinderen en bedelaars: de onvrije koloniën. In Veenhuizen wordt ook het verhaal van landelijke misdaad en (vrijheids)straf verteld.

Lang nominatieproces

'In 2003 start dan het nominatieproces om Veenhuizen op de Werelderfgoedlijst te krijgen. Het dorp is inmiddels open voor publiek. Het oude museum sluit en in 2005 opent het Nationaal Gevangenismuseum in het voormalige Tweede Gesticht van de Maatschappij van Weldadigheid. In de expositie is Veenhuizen te zien als deel van de landelijke geschiedenis van 400 jaar misdaad en straf. Het past bij de bijzondere band die het dorp met het Ministerie van Justitie heeft, maar ook binnen het nominatieproces. Volgens berekeningen kon het museum 60.000 bezoekers per jaar trekken, maar dat worden er al snel 100.000.'

Alina Dijk, conservator van het Nationaal Gevangenismuseum in Veenhuizen

Alfred Geerts, curator-educator van Museum De Proefkolonie in Frederiksoord

Het Gevangenismuseum in Veenhuizen

Spelen voor rechter in het Gevangenismuseum

Alfred: 'Je kunt Van den Bosch' plannen interpreteren als een en al goede bedoelingen. Echter, goede bedoelingen kunnen nare bijwerkingen hebben. De kolonistengezinnen in de zogenaamde Vrije Koloniën kregen te maken met een voor die tijd ongekende bestaanszekerheid, maar ook werden ze vaak gecontroleerd en verloren ze veel vrijheden. In de Onvrije Koloniën - Veenhuizen en Ommerschans - werden duizenden bedelaars, landlopers, wezen, vondelingen en andere individuen ondergebracht in onhygiënische slaapzalen en moesten ze zichzelf dagelijks afbeulen onder een mager dieet. Hier was er nog meer controle, de straffen waren nog strenger en het sterftecijfer was schrikbarend hoog. De Onvrije Koloniën gaan in 1859 over naar de staat en Veenhuizen ontwikkelt zich later tot gevangenisdorp.

Bulgarenfraude en Toeslagenaffaire

'Als in 2008 Suzanna Jansens boek *Het Pauperparadijs* verschijnt, raakt de geschiedenis van Veenhuizen als kolonie en rijkswerkinrichting bij het grote publiek bekend. Veel mensen ontdekken ook in hun familiegeschiedenis een stukje Veenhuizen. Het succes van het boek draagt eraan bij dat in 2008 de tweede kamer een motie aanneemt om Veenhuizen voor te dragen als werelderfgoed. In 2010 vindt dan een belangrijke verandering plaats. De provincie Drenthe draagt niet alleen Veenhuizen, maar alle Drentse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid voor aan de minister van OCW. In Vlaanderen neemt Kempens Landschap het initiatief voor de nominatie van Wortel en Merksplas-kolonie.'

Alfred: 'Museum De Proefkolonie vertelt over de eerste gezinnen in de koloniën. Bezoekers zien onder welke erbarmelijke omstandigheden zij in de steden leven, hoe Van den Bosch zijn plan schetst en hoe ze vervolgens toch tegen allerlei problemen oplopen. Hoe ga je om met ziekte als je hele plan gebaseerd is op de arbeidskracht van sterke kolonisten? Hoe ga je om met fraude? Daar komt geschiedenis ineens dichtbij. We noemen de koloniën in ons museum de "voorloper van de verzorgingsstaat". Ons huidige model is immers ook gebaseerd op gezonde, sterke schouders die de lasten dragen. Door de vergrijzing komt dat model onder druk te staan. Of denk aan de Bulgarenfraude, de aanleiding voor de draconische maatregelen die hebben geleid tot de Toeslagenaffaire. Die reflex kun je bijna één op één vergelijken met de reactie van de koloniën op fraudegevallen. We willen bezoekers graag zelf dit soort relaties laten leggen.'

> 'We noemen de koloniën in ons museum de "voorloper van de verzorgingsstaat". Ons huidige model is immers ook gebaseerd op gezonde, sterke schouders die de lasten dragen.'

'Het Gevangenismuseum is voor de bezoekers een belangrijk startpunt om Veenhuizen te leren kennen. Met de groeiende aandacht voor de Maatschappij van Weldadigheid richt het museum zich meer op twee verhalen: de geschiedenis van misdaad en straf, en de geschiedenis van Veenhuizen van Onvrije Kolonie tot en met gesloten gevangenisdorp.'

Kritisch op taal

Alfred: 'De Maatschappij van Weldadigheid bestaat nog. Ze werkt aan het onderhoud en de ontwikkeling van het gebied en het delen van het verhaal, en ze is een belangrijke investeerder en partner van Museum De Proefkolonie. In 1995 bestond de organisatie 175 jaar. Dat was de aanleiding voor het openen van museum De Koloniehof. Toen het nominatieproces begon te spelen, besloot de provincie dat er grootser uitgepakt mocht worden: een museum dat tienduizenden mensen per jaar kon ontvangen. Dat leidde in 2019 tot de opening van Museum De Proefkolonie. Eerst met 10.000 bezoekers, nu zitten we al op 40.000. En we gaan door. Dit jaar is het museum uitgebreid met meer horecaruimte en een extra expositiezaal.'

'De erkenning als werelderfgoed is er nu en het Gevangenismuseum werkt hard aan de toekomst. We gaan fysiek uitbreiden om beide verhalen te kunnen vertellen aan inmiddels 120.000 bezoekers per jaar. Dit kost tijd. Daarom werd in 2018 alvast in de vaste expositie het

Penning ter ere van Johannes van den Bosch uit 1844 : tentoonstellen of niet?

> ‘We merkten dat de exposities het verhaal niet voldoende afmaakten. Het lukte de bezoeker niet goed een kritische vergelijking tussen de koloniën en de actualiteit te maken.’

verhaal van Veenhuizen meer uitgelicht. In samenhang daarmee kwamen nieuwe educatieve programma’s, extra opleidingen voor de rondleiders, museumdocenten voor schoolgroepen en met de komst van veel nieuwe bezoekers ook een nieuwe marketing. Ook zijn er nieuwe samenwerkingspartijen, zoals museum De Proefkolonie in Frederiksoord.’

‘Het verhaal over armoede in de 19de eeuw is uitdagend. De Maatschappij van Weldadigheid was maar relatief kort in Veenhuizen. Ook zijn van mensen in armoede niet zoveel sporen bewaard gebleven en zijn er niet zoveel historische studies. Voor de Maatschappij van Weldadigheid komt nu gelukkig steeds meer informatie beschikbaar, met dank aan Wil Schackmann, Barbara Arneil en Angelie Sens.’

Alfred: ‘We merkten dat de exposities het verhaal niet voldoende afmaakten. Het lukte de bezoeker niet goed een kritische vergelijking tussen de koloniën en de actualiteit te maken. We wilden de vraag “hoe het nu eigenlijk werkt” beter belichten. In de extra zaal is nu een permanente tentoonstelling over armoede nu, gemaakt met organisaties die werken met mensen in armoede en ervaringsdeskundigen.’

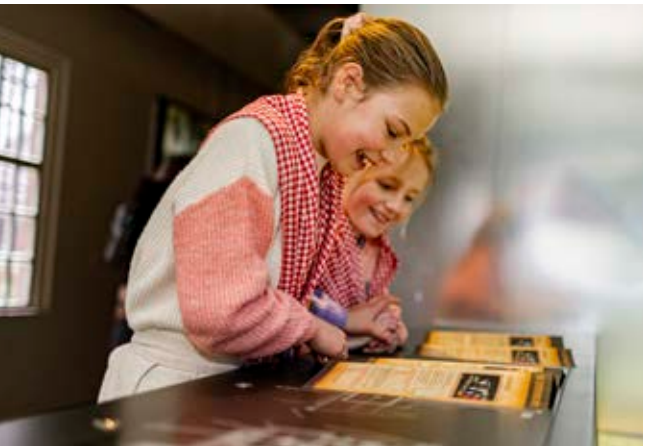

Kinderen leren via opdrachten over de Kinderkolonie tijdens een schoolprogramma in het museum

‘Daar leer je zelf ook van. Bijvoorbeeld dat je kritischer moet zijn op je taal. Het bekt zo lekker om bezoekers te vertellen over de “paupers” bijvoorbeeld, maar het is een denigrerende term. We spreken nu over *mensen* in een bepaalde context, bijvoorbeeld “mensen in armoede”. Het is een belangrijke taak van het historische museum om oud *mythes* en narratieven te contextualiseren, te laten zien dat het altijd gaat om mensen binnen een bepaald systeem, met belemmeringen én kansen.’

Wrakhout van de maatschappij

Alfred: ‘En dan is er de rol van Johannes van den Bosch zelf. *De Kolonieman*, zoals Angelie Sens hem in haar biografie noemt. Hij is de oprichter van de Maatschappij van Weldadigheid, maar ook oud-militair op Java. Hij liet in zijn eigen woorden “mensen over de kling halen”, werd commissaris-generaal in de Cariben en Suriname, gouverneur-generaal in Nederlands-Indië en uiteindelijk minister van Koloniën. Dat klinkt ons niet zo goed in de oren. Zijn tijdgenoten hadden ook kritiek, maar dan op zijn beknotting van Nederlandse ondernemers en op de slechte behandeling van wezen en vondelingen. Pas na zijn dood kwam de kritiek op dwangarbeid en slavernij, deels onder zijn bewind.’

‘Wie zijn *Verhandeling* over de Maatschappij van Weldadigheid leest, krijgt de indruk dat hij dit met de beste bedoelingen deed. In Suriname richtte hij een kolonie op waarin tot slaaf gemaakten werden voorbereid op een leven in vrijheid, want hij was kritisch over slavernij. Het liefst, schrijft hij, zou hij het afschaffen. Maar de idealist was ook realist: eeuwen van slavernij hadden een systeem gecreëerd dat buitengewoon hardnekkig was. Misschien besefte hij in een zeldzame vlaag van bescheidenheid dat hij niet de gedroomde man was om slavernij af te schaffen. Probeer als museum maar eens een genuanceerd verhaal neer te zetten over zo’n januskop.’

‘Wie de geschiedenis van misdaad en straf bestudeert, ziet al snel dat alle snelle en makkelijke oplossingen tegen misdaad, die je overal hoort (tot in de landelijke politiek), ooit wel eens zijn geprobeerd. Allemaal zonder veel succes. De materie is zo complex en zoveel factoren spelen mee. Bij de armoedebestrijding zie je eigenlijk hetzelfde. Als museum volgen we de I ASK-methode. Geen belerend vingertje, maar we geven onze bezoekers informatie, zodat zij in een veilige omgeving hun eigen visie kunnen vormen.’

‘Het Gevangenismuseum werkt nog aan de nieuwe vaste exposities van Veenhuizen en Misdaad en Straf in het nog te verbouwen museum. Nog niet alles staat vast, maar wel komt in de nieuwe expositie naar voren dat Veenhuizen altijd een plaats is geweest voor, wat men in de 19de eeuw zo mooi noemde, “wrakhout van de maatschappij”. Ook onze huidige maatschappij heeft zijn verschoppelingen en uitgestotenen. Het thema blijft daardoor actueel.’

De keerzijde van de penning

Alfred: ‘We kregen recent een herdenkingspenning. Die was in 1844 geslagen om de in dat jaar overleden Van den Bosch te eren. Gezien het maatschappelijk discours is terughoudendheid bij het tentoonstellen ervan begrijpelijk. Maar de keerzijde van deze penning maakt hem juist geschikt. We laten in de tentoonstelling daarom beide zijden zien. Aan de beeldenaarszijde vertellen we over de eer die hem volgens de opdrachtgever toekwam. We laten daar vooral zijn persoonlijke motief zien: hij was een vriend van Johannes en betrokken bij de Maatschappij van Weldadigheid. Bij de keerzijde, waar beknopt zijn rol in Nederland, Indonesië, Suriname en de Cariben staat beschreven, bespreken we de uitersten *deontologie* en *consequentionalisme*: beoordeel je een daad op basis van de intentie erachter, of de gevolgen ervan? Zo proberen we bezoekers een spiegel voor te houden.’

> ‘Als museum volgen we de I ASK-methode. Geen belerend vingertje, maar we geven onze bezoekers informatie, zodat zij in een veilige omgeving hun eigen visie kunnen vormen.’

‘Nu Veenhuizen zowel Europees als werelderfgoed is, zijn er voor het dorp en het Gevangenismuseum veel kansen en mogelijkheden. Er zijn echter meer ideeën en initiatieven dan je als Gevangenismuseum kunt uitvoeren. Dan is het fijn dat er andere enthousiaste partners zijn. Ik denk dat we als Gevangenismuseum ons succes te danken hebben aan de balans tussen open en flexibel zijn, geloven in samenwerken en vertrouwen in de eigen kracht en ons verhaal.’

22 APRIL 1915

Het Ieperse In Flanders Fields Museum brengt het verhaal van de Eerste Wereldoorlog in België. In het museum brengen ooggetuigenverslagen van toen de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog vanuit individueel perspectief, terwijl buiten het landschap met al zijn monumenten en begraafplaatsen het oorlogsverleden blijft illustreren en tastbaar maken. Op 22 april 1915 werd bij Ieper in die geschiedenis een donkere pagina geschreven. Voor het eerst werd een chemisch massavernietigingswapen gebruikt: chloorgas.

Deze podcast vertelt in vier afleveringen de lotgevallen van die gitzwarte dag. *22 april 1915* is een documentair luisterverhaal met acteur Sebastien Dewaele als verteller. Pieter Trogh, wetenschappelijk medewerker van het museum, gidst je door de geschiedenis en Piet Chielens, oud-directeur en vrijwilliger van het museum, zorgt voor extra duiding. Je kan de reeks beluisteren via Apple Podcasts, Spotify, YouTube of Deezer.

VERBORGEN IN HET VOLLE ZICHT

In *Verborgen in het volle zicht* bezoekt Simon Heijmans bijzondere plekken in Nederland die je zo voorbij zou kunnen rijden, maar waar iets staat te gebeuren. Dat doet hij in opdracht van de Erfgoed Deal. Zij steunen projecten waarin erfgoed een betekenisvolle rol speelt in de verandering die deze plekken zullen ondergaan de komende jaren.

Verborgen in het volle zicht is een podcast in opdracht van de Erfgoed Deal. Het gaat van een buitengewone leerstoel-in-oprichting waarin academisch onderzoek wordt gedaan naar de rol die erfgoed kan vervullen in maatschappelijke, klimatologische, economische en ruimtelijke vraagstukken, over de zoektocht in Haarlem naar nieuwe manieren om kerkgebouwen in te zetten, tot de impact van klimaatverandering op de bodemgesteldheid rond kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Elke aflevering biedt een schat aan wetenschappelijk onderbouwde informatie en legt prangende items voor. Lessen om snel te leren in een maatschappij waarin het spanningsveld tussen erfgoed en klimaatverandering steeds prangender wordt.

INSTAFOLLOW: THEGAZE ART

In dit kleurrijke Instagram-account maakt Matthijs Van Mierlo, een digitale maker uit Antwerpen, de kunst van het kunstkijken in flashy filmpjes hip en sexy voor de TikTok- en Instagram-generatie. De tagline is *I like to look at art* en dat werkt aanstekelijk. Als je door de galerij van thegaze_art begint te scrollen, ontdek je kunstwerk na kunstwerk dat de moeite waard is. De nadruk ligt op schilderijen, maar ook de uitstapjes uit de schilderkunst zijn meer dan de moeite waard. Je leert dat het logo van de wereldberoemde lolly's van Chupa Chups ontworpen is door Salvator Dali, maar ook dat je een horizon als muziekpartituur kan gebruiken (*Songs of the horizon*, zoek het zeker op!)... Absoluut een aanrader om eens stevig door te scrollen.

LIEFDEVOL BEGRIJPEN VAN DOORGEGEVEN PIJN

Patrick Allegaert
Was artistiek leider van Museum Dr. Guislain Gent en is nu gepensioneerd. Hij is voorzitter van het Vlaams Museumoverleg XL

Najaar 1999: in het Gentse Museum Dr. Guislain loopt *Gestoorde vorsten* tijdens het ambitieuze herdenkingsjaar *Keizer Karel 1500-2000*. De expo verbeeldt de relatie(s) tussen macht en waanzin. Leiders worden gek maar blijven leider, en omgekeerd: personen met een psychiatrische aandoening beelden hun koninkrijk met de nodige zwier uit. Op de expo is er werk over de melancholie bij de oudere Karel V, maar er zijn ook installaties van Willem van Genk, de zelfverklaarde 'koning van stations'. *Gestoorde vorsten* vindt plaats in voormalige slaapzalen van de psychiatrische instelling die is gebouwd als *Hospice pour hommes aliénés* (1857). Het gebouw gaf vorm aan de therapeutische visie van de eerste Belgische psychiater, Joseph Guislain (1797-1860).

Voor veel bezoekers heeft de plek een absolute meerwaarde: veel geëxposeerde werken hebben een link met de psychiatrie (en haar geschiedenis). De overweldigende en unieke architectuur van het sinds dat jaar beschermde gebouw, de sfeer in de gangen, het gegeven dat het nog altijd een hospitaal is: alles kleurt de intensiteit van de ervaring.

Een deelnemende kunstenaar vertrouwt me toe dat, wanneer hij *Gestoorde vorsten* wil bezoeken, zijn oude moeder hem bezorgd waarschuwt: 'Pas op, jongen, dat ze je daar niet houden.' De zoon lacht dit weg, maar voor de moeder is de expo bijzaak; bij haar overheerst de angst voor de klank van de plek: 'het Guislain' als vergeetput, waar veel mensen die 'uitgepsychiaterd' zijn, belanden. Een 'eindstation'. Er doen veel sterke verhalen de ronde over hoe het er in zo'n instelling aan toegaat. Bij velen leeft de overtuiging van een haperende zorg, een therapeutische radeloosheid: de moeilijke kwestie van de psychiatrie als 'totale institutie'. Het gebouw met zijn zeer markante architectuur staat daar symbool voor.

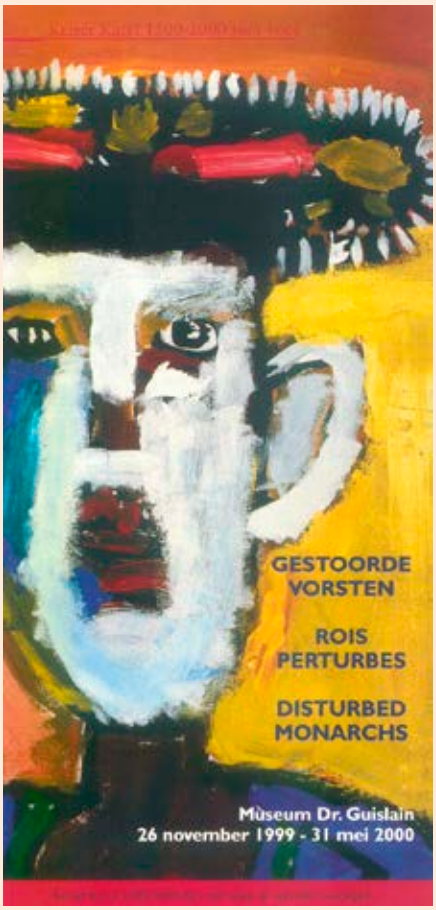

Daar komt met de expo de 'culturele dimensie' bovenop: de 'gestoorde vorsten' verbeeldden hun fantasie in een oord vol vervreemding. Veel bezoekers waarderen de openheid van de instelling om een museum te herbergen, anderen beleven het gebouw als een soort pijnlijke angel, een getuige van die 'vreselijke' geschiedenis én van de toen actuele situatie van de geestelijke gezondheidszorg.

Die dubbelzinnigheid inspireert een kunstenares tot een merkwaardig kunstwerk: op een grondplan van 'het Guislain' schildert ze een nieuw plan die de zones met 'zware lucht' markeert: bij haar vele bezoeken aan de site is het haar opgevallen hoe op het domein van vijf hectare sommige plekken een bijna frivole aanblik en licht gevoel in zich dragen, terwijl andere alle 'zwaarte' van psychische pijn en de falende zorg in zich hebben.

Het museum draagt de beladen geschiedenis met zich mee en geeft er ook vorm aan: hoe ga je om met zo'n zware geschiedenis? Zo spoort de museumwerking met het maatschappelijk debat over geestelijke gezondheidszorg.

Maar er is meer: gaandeweg antwoordt het gebouw zelf en geeft het mondjesmaat aan ons, museummedewerkers, zijn geheimen prijs. Zo worden tussen de balken op een zolderverdieping weggepropte papiertjes gevonden met zichtbaar moeilijk te ontcijferen boodschappen. Hier heeft iemand een noodkreet verstopt. Elders vinden we krassen in de bakstenen muren, die bij nader toezien te 'ontcijferen' zijn: het monument geeft signalen en spreekt voor zich, letterlijk. In haar recent verschenen boek *Een vlam Tasmaanse tijgers* schrijft Charlotte Van den Broeck zeer toepasselijk: 'Het onvertelde blijft onverteld. (...) Het heeft geen onthulling nodig maar bescherming - een liefdevol begrijpen van doorgegeven pijn.' Daar valt niets aan toe te voegen.

VAN WERKTUIG TOT WERKEND MUSEAAL ERFGOED

Molens en hun betekenis voor mens en natuur

Nederland en Vlaanderen zijn molenlanden bij uitstek, met hun vele wind- en watergedreven molens die het landschap sieren. Een flink aantal is nog (of weer) in werking. Vroeger was de molen een werktuig, tegenwoordig hebben veel molens een museale functie. Maar molens zijn dus niet als erfgoed of museum gebouwd. Wat zijn de troeven en uitdagingen van deze plekken van betekenis? We bekijken twee voorbeelden.

Ellen Steendam, senior adviseur Molens en Musea bij Erfgoedhuis Zuid-Holland

> ‘Bijzonder is dat de toeristische bestemming van Kinderdijk inmiddels zo oud is dat een deel van de voorzieningen daarvoor ook weer als erfgoed wordt gewaardeerd.’

In Vlaanderen dateert de eerste vermelding van een windmolen uit 1183, in Nederland uit 1221. Behalve functioneel - graanverwerking, zaden of olie persen, water verplaatsen, polders bemalen - waren molens ook ontmoetingsplekken én plekken van verhalen, met de molenaar in een hoofdrol. Hij was een belangrijke figuur in het plaatselijke leven en wist veel. Zijn reputatie was wel eens dubieus en intrigerend. De afgelegen en lawaaierige molens zelf werden soms gezien als plekken van mysterie en van bovennatuurlijke gebeurtenissen. Van plekken met betekenis gesproken...

Jan-Willem de Winter geeft toelichting (bij de Blokweerse Molen)

Nieuwe aandacht

Het begin van het eind van veel molens diende zich halverwege de 19de eeuw aan. De inzet van nieuwe krachtbronnen - eerst stoom, later diesel, gas en elektriciteit - zorgde ervoor dat de inzet van windkracht niet langer noodzakelijk was en veel molens werden afgebroken. In Nederland richtte een groep notabelen in 1923 Vereniging De Hollandsche Molen op, passend in de geest van die tijd. Er ontstond waardering voor de cultuur van het platteland, de ambachten en de gebouwen waar ze werden uitgeoefend. Dit hing samen met een gevoel van verlies in een tijd van snelle veranderingen. Het lijkt wel 2024...

De toename van de welvaart en van het toerisme leidde na WOII tot nieuwe aandacht voor molens. Vanaf de jaren 1960 werden meer molens ingericht als museum, in Nederland en Vlaanderen. Zij combineren vaak een museale werking met de nog (of opnieuw) werkende molen. Onder meer in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem en het Openluchtmuseum in Bokrijk werden molens van elders ondergebracht die een specifiek type vertegenwoordigen. In dit stuk gaan we in wat volgt dieper in op twee voorbeelden die *in situ* bewaard bleven.

Nederland: Werelderfgoed Kinderdijk

In Kinderdijk bleef een bijzonder complex van negentien windmolens bewaard. Alle molens zijn bestemd voor het verplaatsen van water en werden ook bewoond door molenaarsgezinnen. Door onderlinge huwelijken en het overdragen van het vak van vader op zoon ontstond hier een eigen cultuur die tot op vandaag terug te vinden is in het gebied.

Na WOII dreigde het doek te vallen over de molens. Gelukkig kwam na een discussie in de landelijke politiek de bescherming van het molencomplex op gang. Bijzonder is dat in die discussie niet alleen de cultuurhistorische waarde, maar ook de landschappelijke schoonheid en daarmee het belang voor recreatie en toerisme al werd meegenomen. De provincie Zuid-Holland sprong in de bres en nam acht bedreigde molens over van het waterschap.

Jan-Willem de Winter, manager Behoud en Beheer, vertelt over de openstelling van Kinderdijk: ‘Vrij snel na de redding van het molencomplex begon men in 1956 met het openstellen van de Nederwaard Molen 2 als museum. Die werd bediend door een molenaar en was vanaf die tijd in de zomermaanden op gezette tijden te bezichtigen, en in werking. Vrijwel de hele inrichting van deze vroege museummolen is intact gebleven. Zo zijn alle bedsteden, de originele woonkamer met haard, de trappen en de binnenwanden nog aanwezig.’

‘Sinds 1956 zijn ook de Kinderdijkse maaldagen ingesteld. Op zaterdagen in de zomermaanden werden alle negentien molens in bedrijf gesteld. Dit was ook voor die tijd een spectaculair gezicht, waar vele bezoekers op afkwamen. De maaldagen bestaan nog steeds.’

Kinderdijk: problemen en hun oplossingen

‘De bezoekersaantallen van Kinderdijk namen intussen een hoge vlucht, mede door de erkenning als Unesco Werelderfgoed in 1997. Het aantal museumlocaties werd uitgebreid en in 2014 is de Blokweerse Molen als tweede museummolen van

↑ Interieur van de Museummolen Nederwaard
← De Blokweerse Molen op Kinderdijk

het complex opengesteld, Overwaard Molen 4 volgde in 2020.'

'Door het toenemende aantal bezoekers was om veiligheidsredenen een aanpassing van het interieur nodig. In zo'n historische molen, die met recht een Rijksmonument is, vraagt dat om maatwerk. Zo is in de Museummolen Nederwaard een extra trap naar elke zolder toegevoegd. Gelukkig bleven ook de originele trappen behouden. Bij Museummolen Overwaard was de originele trap al tijdens de bewoning verdwenen en is een nieuwe set van moderne trappen naar de eerste zolder gemaakt, die zich goed laten inpassen in het historische interieur. Bij alle drie de museummolens is toegang tot de kap van de molen onmogelijk gemaakt voor bezoekers. Dit is bij de Nederwaard opgelost door het aanbrengen van vier trappen met daarboven een kleine kooi, waardoor je veilig net boven de zolder kunt kijken zonder door een tandwiel te worden gegrepen. Bij de Blokweerse Molen, die alleen een buitentrap heeft, was dit nog veel riskanter en is er daarom een live camerasysteem aangelegd om mensen toch een beeld van de werking van de molen te geven vanaf de begane grond.'

Kinderdijk: open wegens onderhoud

'De molens van Kinderdijk zijn nu bijna het hele jaar door geopend. Dit vraagt een andere aanpak van hun groot onderhoud. Was vroeger een locatie voor het publiek gesloten bij zo'n onderhoud, dan werd enkele jaren geleden de keus gemaakt om onderhoudswerk, dat door zijn ambachtelijke karakter een beleving op zich is, zoveel mogelijk tijdens openingstijden te laten plaatsvinden. Zo konden in 2017 bezoekers meekijken hoe het nieuwe riet werd gedekt op de kap en hoe met handkracht en lieren een nieuwe molenroede werd gestoken in Museummolen Nederwaard. Met de nodige veiligheidsafzettingen en extra informatievoorziening maakte dit dat de bezoekers net zo enthousiast waren als bij een malende molen. Het vraagt uiteraard wel om goede afspraken, ook met de aannemers, die gelukkig bereid waren volop uitleg te geven.'

'Bijzonder is dat de toeristische bestemming van Kinderdijk inmiddels zo oud is dat een deel van de voorzieningen daarvoor ook weer als erfgoed wordt gewaardeerd. De rondvaartboot van de familie Vos vaart al sinds 1964 in het molengebied. De boot was aan vernieuwing en elektrificatie toe, maar toch hebben we geen nieuwe laten bouwen. Wel hebben we de oude gerestaureerd en gemoderniseerd. Zo krijgt ook deze ontwikkeling een plek in de eeuwenlange geschiedenis van het molengebied en blijft het kenmerkende landschap zo goed mogelijk behouden.'

Vlaanderen: de twee watermolens van het MOT

Een onderdeel van het MOT (Museum voor de Oudere Technieken) in Grimbergen bij Brussel zijn twee watergedreven molens: de Tommenmolen en de Liermolen, beide aan de Maalbeek. Het MOT werkt rond wind-, water- en spierkracht, zonder verdere chronologische of geografische begrenzingen. Conservator Steven De Waele vertelt over de troeven van deze locatie: 'We hebben in Grimbergen drie goed bewaarde watergedreven molens: de Tommenmolen, die niet meer maalvaardig is, en de Liermolen zijn beide eigendom van de gemeente en in beheer van het museum, en de Oyenbrugmolen is in particuliere handen. Daarnaast hebben we als MOT een actieve museumwerking rond de oudere technieken.'

Steven De Waele demonstreert de molenwerking

Open Monumentendag

↑ Van graan tot brood in de Liermolen
← De Liermolen, een van de molens van het MOT in Grimbergen

> ‘In de plannen wordt nadrukkelijk rekening gehouden met de draagkracht van de site en gezocht naar duurzame toepassingen.’

‘In de Tommenmolen leggen we de natuurlijke aandrijving uit aan de hand van panelen, objecten en opdrachten voor bijvoorbeeld het onderwijs, onder andere in onze eigen app. In de molen is veel van de oorspronkelijke inrichting nog aanwezig, maar niet meer in goede staat. Als we hem weer maalvaardig zouden willen maken, moeten we 80% van het hout vervangen. We hebben ervoor gekozen dit niet te doen, om zo de cultuurhistorische waarde te behouden.’

Uitdagingen zijn er ook, vertelt Steven, als het gaat om de toegankelijkheid voor het publiek: ‘De Tommenmolen is minder goed toegankelijk voor mensen die minder mobiel zijn. De tentoonstelling is namelijk op zolder. In de Liermolen staat de maalinrichting op de gelijkvloerse verdieping. We gaan met groepen naar de maalvloer als de molen stilstaat. Voor bezoekers die de trappen niet kunnen nemen, hebben we een live camerasysteem aangebracht, zodat beneden kan worden gevolgd wat er boven gebeurt.’

MOT: molens met een plan

De molens zijn opgenomen in het landinrichtingsplan van de oostelijke Maalbeekvallei. In dat plan worden een reeks maatregelen voorgesteld om de landschappelijke, cultuurhistorische, ecologische en recreatieve waarden van het gebied op te waarderen. Zo zouden de Tommenmolen en de Liermolen meer impact kunnen hebben op de waterhuishouding. Door weer permanent te gaan stuwen zou het probleem van verdroging van de vallei tegengegaan kunnen worden. Op dit moment vormen de molens nog een knelpunt voor vismigratie. Het plan voorziet ook in aanpassingen, zodat de vissen op eigen kracht langs de molens kunnen komen, maar met respect voor de werking van de molen en de omgeving. Aan de Oyen-brugmolen lopen al *pilots* om deze uitdagingen aan te gaan.

De Liermolen is altijd blijven werken. Vanaf de opening van het MOT in 1982 zijn hier maaldemonstraties gegeven met uitleg over het proces van graan tot brood. Ook andere gebouwen op het erf worden ingezet, zoals de graanschuur en het bakhuis met bakoven. Vooral het bakhuis, met onder meer workshops deeg maken en broodbakken, heeft een hoge educatieve waarde.

MOT: problematisch water

Voor de Liermolen en het molenerf met de omliggende gebouwen is recent een plan ontwikkeld voor de opwaardering en herinrichting. Daarin gaan duurzaamheid, publieksbeleving, erfgoedwaarde en toegankelijkheid hand in hand. Steven De Waele: ‘We hebben met succes een aanvraag ingediend bij de Vlaamse overheid. De vraag “hoe kun je erfgoed inschakelen om aan duurzaam toerisme te doen?” staat centraal. Met de financiële steun kunnen we restauratiewerk uitvoeren en de molensite beter toegankelijk maken. We willen er zijn voor de klassieke museumbezoeker, maar ook voor iedereen die voorbijkomt, te voet of met de fiets. De molenaarswoning richten we in als vakantiewoning, met een toelichting over het leven en werk van de laatste molenaar, die er woonde in de jaren 1970.’

In de plannen wordt nadrukkelijk rekening gehouden met de draagkracht van de site en gezocht naar duurzame toepassingen. Hiervoor zijn randvoorwaarden opgesteld voor bijvoorbeeld parkeren, afval en de opslag van voedingsmiddelen. Steven de Waele over de uitdagingen in verband met de waterhuishouding: ‘Dit is momenteel problematisch. Hemelwater, dat vanwege klimaatverandering heviger is, gaat nu rechtstreeks in de beek. Dat is geen goede zaak, want bij pieken is er te veel water om te kunnen malen. We hebben een plan uitgewerkt om water op te slaan op de site zelf, dat we vervolgens kunnen gebruiken voor het sanitair en ter beschikking kunnen stellen van de naast gelegen biologische boerderij. Naast wateropslag komen er ook een poel en een wadi om het water op de site een ecologische meerwaarde te geven en het in de bodem te laten infiltreren. Ook deze toepassingen, in het belang van duurzaamheid en biodiversiteit, gaan we met het publiek delen.’

Het MOT brengt voor beide molens zoveel mogelijk lagen aan in het verhaal. De molens worden verbonden met thema’s als landschap, biodiversiteit, graanteelt, traditionele bouwtechnieken en voeding. Dit zorgt voor een rijk geschakeerde en actuele museumwerking. Tegelijk wordt er zorgvuldig gewaakt over de erfgoedwaarde. Steven De Waele: ‘Het is van belang nooit overhaast te werk te gaan als je een werktuig aanpast bijvoorbeeld. Denk goed na wat je wilt doen met je site. Wees je ervan bewust dat die er al heel lang is, en dat is niet voor niets.’

Ellen Steendam. Foto: Floris Scheplitz

Met dank aan Jan-Willem de Winter, manager Erfgoed en Beheer bij Stichting Werelderfgoed Kinderdijk; Steven De Waele, conservator, en Katrien Vanbrabant, wetenschappelijk medewerker, beiden werkzaam bij het MOT in Grimbergen; Rik de Baerdemaeker, deskundige molens bij Mola Molencentrum.

TUSSEN HISTORISCHE PIJN EN HEDENDAAGS PLANTAGETOERISME

Gesprek met Sirano Zalman

Sirano Zalman, directeur van Access Suriname Travel, Danpaati River Lodge, en sinds 2016 mede-eigenaar van Plantage Resort Frederiksdorp

Het is zondagmiddag in Nederland en zondagochtend in Suriname. Ik ben in gesprek met Sirano Zalman, directeur van Access Suriname Travel, Danpaati River Lodge, en sinds 2016 mede-eigenaar van Plantage Resort Frederiksdorp. Sirano studeerde van 1983 tot 1988 aan de Academie voor Beeldende Vorming te Tilburg en is ook fotograaf, docent en beeldend kunstenaar. Hij woont met zijn vrouw Tessa Leuwsha, schrijfster en documentairemaakster, in Paramaribo.

Alexandra van Steen

Frederiksdorp is zowel een resort als een erfgoedplek

Frederiksdorp?
Frederiksdorp, een voormalige koffie- en cacaoplantage aan de noordoostelijke oever van de Commewijnerivier, is een vakantieresort. In april 2016 werd Frederiksdorp overgenomen en ingericht voor internationaal toerisme. Behalve de historische woningen kwamen er nieuw gebouwde, modern ingerichte cabanas, een zwembad, loungebar, verhuur van fietsen, kano's en paddleboards. Daarnaast is er een excursieaanbod naar geheel Commewijne. In 2017 bundelde Frederiksdorp alle dorpen aan de rechteroever van de Commewijnerivier in het Noord Commewijne Toerisme Cluster. Het doel was de dorpen te betrekken bij de ontwikkeling van het toerisme in het gebied.

Kun je jouw project beschrijven?
'In 2016 heb ik met een paar vrienden Plantage Frederiksdorp gekocht, 300 hectare grond. Dat is een historische plantage met kanalen en dijken in een vergeten gebied. Ik had in het binnenland al een resort, diep in het woongebied van de Saamaka Marrons. Hun verhaal begint op de plantages. Mijn idee was om de verhalen van de plantage en de gemeenschappen in het binnenland te koppelen. We beginnen bij de plantages en eindigen diep in de jungle.'

Bewustzijn
'Om de plantage weer wat leven in te blazen, bezoekers aan te trekken en het te verbinden met de rest van het gebied van de rechteroever, heb ik de mensen in de buurt betrokken bij het plan. Dat zijn voornamelijk de bewoners van kleine buurtdorpjes, hoofdzakelijk Javanen en Hindoestanen. Na de afschaffing van de slavernij werden zij aangetrokken om de landbouw op de plantages te kunnen continueren. We hebben de bewoners gemobiliseerd, gemotiveerd, verteld over onze plannen en gevraagd wat ze ervan vonden als er meer leven in het gebied zou komen door toerisme te ontwikkelen.'

> 'Binnen een jaar hebben we een hele goede band opgebouwd met de bewoners uit de dorpen van de rechteroever. We hebben gewerkt aan hun potentie en die van hun gebied.'

'Dat is een mooie gelegenheid om het gebied in zijn volle potentie te gaan benutten, maar dan heb je ook mensen nodig. Binnen een jaar hebben we een hele goede band opgebouwd met

Het Verhalenmuseum in Frederiksdorp

De boottocht is een onderdeel van de Boni Trail. Op de achtergrond het Verhalenmuseum

> ‘Bij het verzamelen van de verhalen prikkel je de mensen eerst om los te gaan met hun eigen verhalen. Dat kan alle kanten opgaan als je zo min mogelijk sturing geeft.’

de bewoners uit de dorpen van de rechteroever. We hebben gewerkt aan hun potentie en die van hun gebied. Het gaat om bewustzijn over de waarde van hun natuur en cultuur.’

Een museum als covid-cadeau

‘In 2019 ontmoette ik mensen van de Hogeschool Amsterdam op onze lodge op Danpaati. Ik vertelde hen over Frederiksdorp, dat ze heel graag wilden zien. Daar werden ze zo enthousiast dat ze ons wilden helpen met het verder ontwikkelen van het historisch erfgoed. Samen met de studenten van de HvA hebben we dan het Verhalenmuseum ontwikkeld. Bij het verzamelen van de verhalen prikkel je de mensen eerst om los te gaan met hun eigen verhalen. Dat kan alle kanten opgaan als je zo min mogelijk sturing geeft. Zij vertellen de verhalen die voor hen belangrijk zijn.’ (Nvdr: zie de website: https://geheugenvancommewijne.sr/)

‘Het was de bedoeling dat de studenten over zouden komen om mee te helpen met het verzamelen van de verhalen, maar vanwege covid mocht niemand reizen. We hadden subsidie gekregen voor deze samenwerking tussen Nederland en Suriname, maar konden die niet helemaal benutten doordat de partners niet over konden komen. We bedachten toen dat we het geld ook in konden zetten om een verhalenmuseum te maken op de plantage. De oude houten directeurswoning uit 1760 naast de koffie-droogvloer hebben we dan formeel bestempeld als museum. Toen zijn we met ontwerpers en designers aan de slag gegaan om het museum te kunnen vormgeven.’

‘De museumprofessionals waren van oorsprong niet uit Suriname afkomstig, maar wonen er al zo lang dat ze inmiddels wel Surinaams zijn. De Nederlandse Jenny Cornelisse woont hier al zo lang dat ik haar als local beschouw, en de tweede vormgever, Brigitte Kuechler, een graficus en museumontwerper uit Zwitserland, ook. Zij woont midden in de jungle tussen Paramaribo en Nickerie. De fotografie voor het museum is van mij en de teksten komen van een groep schrijvers en journalisten. De eindredactie werd gedaan door Tessa Leuwsha, mijn levenspartner. Het museum was oorspronkelijk niet in het project opgenomen en is een covid-cadeau.’

Dagelijks leven

Zijn er vergelijkbare projecten in Suriname of zijn jullie uniek?

‘Er zijn verschillende kleine musea in Suriname, maar de combinatie van een resort om geld te genereren en zo een museum en historisch erfgoed te kunnen onderhouden, is een uniek concept. Wij onderscheiden ons ook van de andere musea door de hedendaagse verhalen. Ze worden verteld door mensen die nu nog leven en die vanuit een persoonlijk gevoel vertellen. Het zijn niet per definitie historische verhalen, en dat is wel enig in zijn soort. Ze gaan over het dagelijks leven: de jacht, gewassen planten, vrouw zijn, trouwen, scheiden, verdriet, overlijden, besnijdenissen.’

‘Dit biedt bezoekers een mooi inzicht over het gebied waar de mensen leven en de nabije historie, maar ook over de historie van de contractarbeiders, hun grootouders.’

Slavernij?

De pijnlijke geschiedenis van de slavernij op de plantage, laat je dat zien in de voormalige directeurswoning, of vermijd je dat deel van de geschiedenis?

‘Nee, nee, bij ons is het zo dat iedereen die binnenkomt op de plantage en entree heeft betaald, meegaat met de historische wandeling. Die gaat eigenlijk over de plantagegeschiedenis, waarvan de slavernij een heel groot deel uitmaakt. De wandeling geeft inzicht in de geschiedenis, de plek van de plantage, de plek van de slavernij, de afschaffing en de komst van de contractarbeiders. We verdelen de geschiedenis in vier periodes: eerst de precolumbiaanse tijd, waarin het een natuurgebied was met indiaanse dorpen en bevolkingsgroepen die er woonden. Daarna krijg je de eerste plantageperiode met slavernij: alle inheemse indianen trekken weg en mensen uit Afrika moeten er dwangarbeid verrichten, bijna driehonderd jaar lang. De derde periode is die van de contractarbeid, waarin mensen vanuit Indonesië, China en Indië komen werken met contracten van vijf jaar. Ze moesten het werk overnemen van de slaven die er voorheen werkten. Een deel ging terug, maar meer dan twee derde van de contractarbeiders besloot na vijf jaar te blijven in Suriname. Dat is nu een heel groot deel van de bevolking. En de vierde plantageperiode, die gaat tot op vandaag, is die van het vrije ondernemerschap. Die begint ongeveer na de Tweede Wereldoorlog, want toen hield de contractarbeid op. Er zijn nu nog kleine landbouwers en visbedrijven, maar de meeste mensen werken in Paramaribo.’

Grote impact op mensen

‘De historische rondleiding op Frederiksdorp wordt al lopend over de paden van de plantage verteld. En dan hebben we nog het Openlucht Slavernij Museum: De Boni Trail, dat focust op

> ‘Dit verhaal dat je buiten beleeft - lopend, in een boot op het water, de jungle, het geluid - heeft een grotere impact op de bezoekers dan wanneer je comfortabel in een museum zit.’

De Boni Trail, een openluchtmuseum over het slavernijverleden

de strijd tegen slavernij. Een heleboel mensen zijn destijds het bos in gevlucht en voerden daar strijd tegen de plantages. Dat zijn de huidige Marrons. Het Openlucht Slavernij Museum is opgezet in het plantagebos, omdat een groot gedeelte van deze immense strijd, die heel veel impact heeft gehad op de slavernij, zich daar heeft afgespeeld. Hoe verder de plantages in de jungle lagen, hoe kwetsbaarder ze waren. Die plantages waren rond 1800 voor een groot gedeelte al gesloten, want mensen waren te bang om overvallen te worden of vermoord.'

'Veel mensen die van de plantages gevlucht waren hadden hun ouders, vrouw of kinderen niet mee kunnen nemen op de vlucht. Zij wilden hen uiteraard bevrijden en namen ook echt wraak voor het leed wat hen was en werd aangedaan. Voor de eigenaren van de plantages waren de slaven in hun perceptie duur, en dus werd altijd de achtervolging ingezet bij een vlucht. Over dit specifieke verhaal hebben we een eigen museumgedeelte in de vorm van een wandeling opgezet, een unieke trail die nergens anders te beleven is.'

Slotbeeld van de Boni Trail

'De Boni trail is vorig jaar verrijkt met geluid. Je hoort stemmen van slaafgemaakten die vluchten en honden die door het bos rennen achter gevluchte slaven aan. We zijn bezig om een *next level* te maken waarbij we denken aan een vorm van theaterspel over die vrijheidsstrijders. De bedoeling is dat bezoekers deel worden van het theaterspel. Hoe loop je door het bos als je een groep gevluchte slaven bent, als militair, als plantage-eigenaar? Wat gebeurt er dan met je als bezoeker? Volgens mij gaat dat de ervaring veel intenser maken.'

'Dit verhaal dat je buiten beleeft - lopend, in een boot op het water, de jungle, het geluid - heeft een grotere impact op de bezoekers dan wanneer je comfortabel in een museum zit.'

Heel verschillende reacties

Wat vindt de lokale bevolking hier zelf van?

'Dat is heel opmerkelijk. De Boni Trail ervaart iedere groep totaal anders. De pure Nederlander vindt het heel erg informatief. Zij krijgen nieuwe inzichten over hoe het hier is gegaan. Sommigen voelen zich een beetje schuldig door het verleden. Dan heb je de tweede groep: de Surinamers in Nederland. Dat is echt een andere groep. Vooral de Creolen zijn iets activistischer. Die zitten nog in een meerderheid/minderheidspositie door de doorwerking van het slavernijverleden. Dat is voelbaarder in Nederland. Zij herkennen zaken waar zij op dit moment mee te maken hebben: de slavernijdiscussie, slachtofferschap, schuld, reparatiegelden, institutioneel racisme.'

> 'Terwijl onze gids het verhaal vertelde, ondersteund door sound, zag ik de groep helemaal in elkaar kruipen en steun zoeken bij elkaar.'

De Surinamers uit Suriname, de derde groep, bestaat uit vele verschillende etniciteiten. Zij zijn opgegroeid met slavernij, want op de kleuterklas wordt er al over verteld. Ze kennen de verhalen en vinden het helemaal niet meer beladen en zwaar. Deze groep geniet veel meer van de vormgeving, de wandeling en de manier waarop het verteld wordt.'

Immense impact

'De vierde groep dan. Laatst nam ik een groep traditionele Marrons van het resort Danpaati mee op de trail. Van hen spreekt 80% geen Nederlands en zelfs geen woord Sranan Tongo, maar alleen de lokale taal van de Marrons. Het zijn echte junglemensen, die daar zijn geboren en getogen. Zij zijn de directe afstammelingen van die vrijheidsstrijders. En daar gebeurde iets bijzonders. Het deed me denken aan een film die ik vorig jaar samen met mijn vrouw Tessa heb gezien: *Night of the Kings* van de Senegalese regisseur Philippe Lacôte. Een groep gevangenen kijkt en luistert naar het verhaal van een jongeman en gaat daar zo in mee dat ze het constant visualiseren: als hij vertelt over mensen die moeten vluchten en sluipen over de grond, volgen de medegevangenen hem door zelf te sluipen.'

'Het opmerkelijke was dat, toen we de Marrons meenamen naar de trail, zij ditzelfde gedrag vertoonden. Zij reageerden precies zo op het Boni-verhaal. Ik stond erbij en dacht: is dit iets wat driehonderd jaar geleden uit Afrika nog in de genen zit? Van die film dacht ik nog: wat mooi geregisseerd. Maar nu zie ik dat het niet voor de film geregisseerd was. De wandeling over het resort gaat over de slavenmarkt. De tot slaaf gemaakten zitten dan bij elkaar, dicht tegen elkaar aan, angstig voor wat er komen gaat. Ze worden daar verkocht en gebrandmerkt. Een gruwelijke behandeling. Wel, terwijl onze gids het verhaal vertelde, ondersteund door sound, zag ik de groep helemaal in elkaar kruipen en steun zoeken bij elkaar. Ik keek verwonderd naar de drama's die zich voordeden bij de wandeling. Bij elk onderwerp zagen we een immense impact bij deze groep. Het leek bijna een toneelgroep. Ik was stomverbaasd.'

IS REINIGING OF HERSTEL VAN UW COLLECTIESTUKKEN NODIG?

Ongunstige klimaatomstandigheden, een onjuiste bewaarverpakking of verkeerde procedures bij overnames kunnen bij collectiestukken leiden tot vervuiling of schade. Stof, vocht, insecten of schimmelsporen dringen actief in het materiaal binnen en kunnen zo de structuur beschadigen. Wilt u inzicht verkrijgen in de staat van uw collectie? En weten of reiniging of herstelwerk nodig is? Wij adviseren eerst een depotinspectie te laten uitvoeren. VANWAARDE is specialist in reiniging van collecties en herstel van schade aan schilderijen, papieren documenten of boeken, textiel of meubels. Wij werken voor moderne kunst galeries tot nationale museum archieven.

BEHEER, RESTAURATIE EN CALAMITEITENONDERSTEUNING
VOOR ALLES VAN WAARDE

www.vanwaarde.eu

Met een depotinspectierapport en aanbevelingen op maat kunt u uw collectie op een juiste manier beschermen voor de toekomst met behoud van waarde.

Meer weten over de mogelijkheden en kosten van een depotinspectie?
Bel **+31 (0)55-542 31 47** of mail **info@vanwaarde.eu**

VANWAARDE
POLYGON group company

Always By Your Side.

podium
communiceren beleven leren

27 jaar

- *Bidbook ontwikkeling*
- *Concept en realisatie exposities*
- *Projectmanagement*
- *Content, interactives, educatie*

podium.nl

klinkaart
museum- en collectiemanagement

- museale bedrijfsvoering
- businessplannen
- begrotingen
- verzelfstandiging
- omvormen van *non-profit* naar *not-for-profit* organisatie
- exploitatieverantwoordingen
- projectmanagement
- vervangend management
- fondsenwerving

www.klinkaart.nl
aajscheffers@klinkaart.nl

+31 (0)6 41 26 66 91

colofon

Museumpeil *nummer 64 - najaar 2024* - Museumpeil verschijnt met steun van het Vlaams Museumoverleg.

Museumpeil — Vlaams Museumoverleg

Uitgever: Stichting Museumpeil, statutair gevestigd te Amsterdam. KvK-nr.: 64129667 - ING-bank: NL57 INGB 0007 055356

Adres: Troelstraplein 4, 2314 EK Leiden · www.museumpeil.nl · info@museumpeil.nl

Bestuur: Tanja de Boer (voorzitter), Lex Dekkers (bladmanager). Jan Robert (secretaris), Ada Vermeer-Janse (penningmeester), Carmen Willems (lid), Peter Wouters (lid)

Redactie: Tonia Dhaese, Annette Gaalman, Björn Hinderyckx, Evelien Masselink, Alexandra van Steen.

Hoofdredacteur: Marcel Barnard

Eindredactie/beeldredactie: Patrick De Rynck

Redactieadres: redactie@museumpeil.eu

Abonnementen 2025: Een compleet (papier en digitaal) abonnement kost €29,42*. Een digitaal abonnement €17,65*. Een student betaalt €11,77* voor een digitaal abonnement. Prijs voor losse nummers: €16,10 -
** Alle genoemde bedragen zijn exclusief BTW (9% in Nederland en 21% in België)*

Opgave via de website www.museumpeil.eu. - Abonnementen lopen per kalenderjaar. Opzegging uitsluitend schriftelijk en vóór 1 december van het lopende kalenderjaar. De abonnementenadministratie wordt verzorgd door SP-Abonneeservice, T: 02 588 87 45 (Vlaanderen) - T: 088 1102044 (Nederland)

Advertenties: Clientmatch, www.clientmatch.org. T+32(0)3 2935489, mobiel +32(0)495 69 78 21

Vormgeving en druk: Antilope De Bie Printing, Duffel. ISSN1381-1088

Copyright Museumpeil
Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Niet altijd kunnen auteursrechthebbenden op gebruikte afbeeldingen worden achterhaald. Als u meent rechthebbende te zijn, dan kunt u contact opnemen met het redactiesecretariaat. De redactie aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die direct of indirect het gevolg is van handelingen of beslissingen die gebaseerd zijn op informatie uit dit blad.

Museumpeil,

HET VAKBLAD VOOR MUSEUMMEDEWERKERS IN NEDERLAND EN VLAANDEREN

www.museumpeil.eu

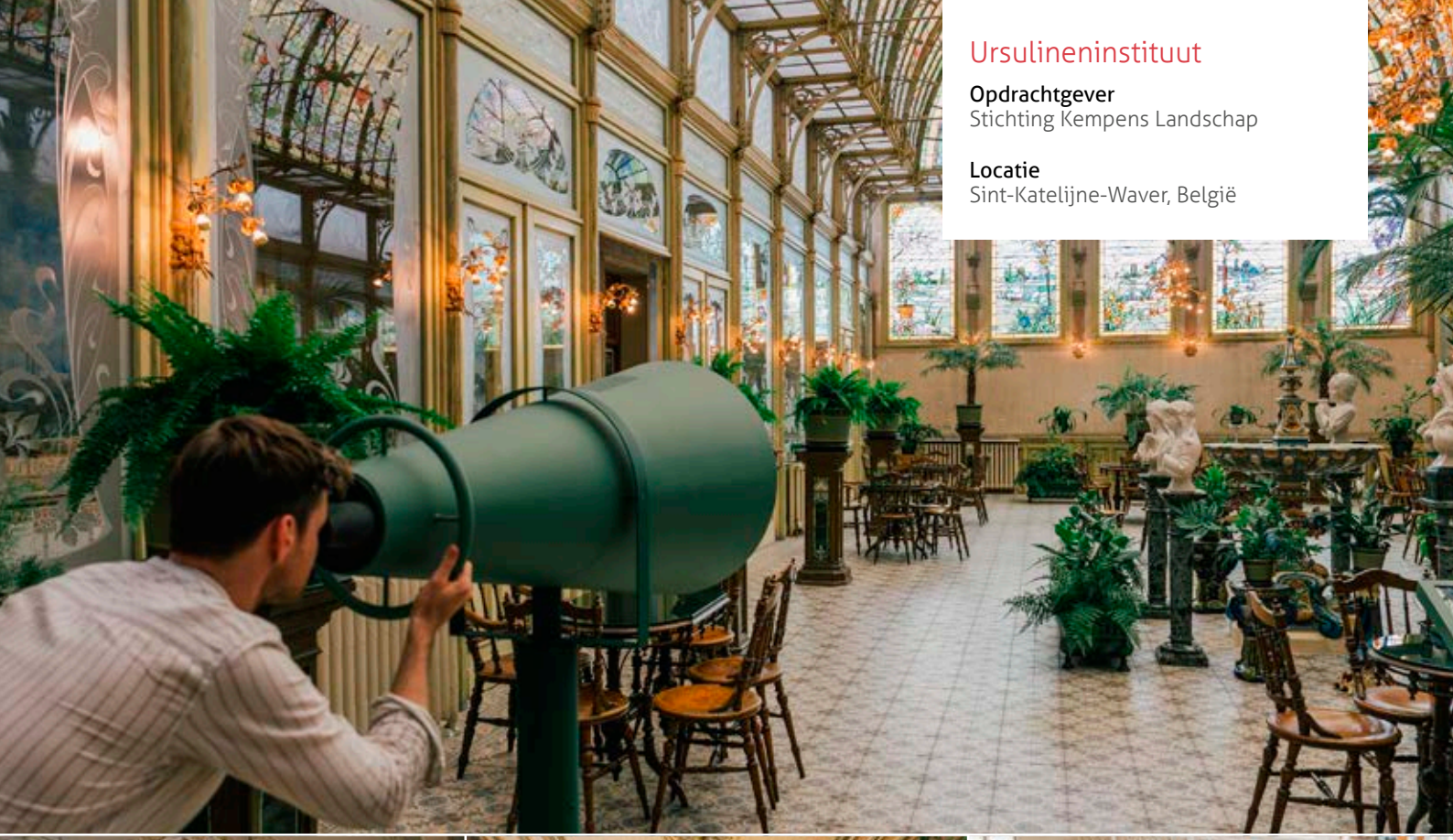

Ursulineninstituut

Opdrachtgever
Stichting Kempens Landschap

Locatie
Sint-Katelijne-Waver, België

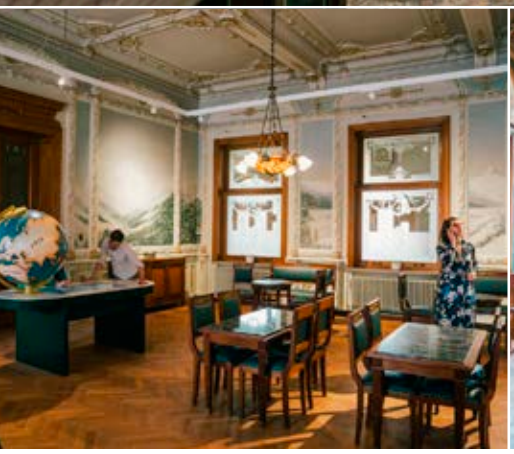

© Inneke Gebruers

Ursulineninstituut

De 'wintertuin van de Ursulinen' in Onze-Lieve-Vrouw-Waver, vlakbij Mechelen in België, heeft na restauratiewerkzaamheden de deuren geopend voor het grote publiek. De grootste openbaar toegankelijke art-nouveausite en erfgoedparel van Vlaanderen.

De kleurrijke glas-in-loodkoepel maakt deel uit van een monument beschermd gebouwencomplex. De zusters Ursulinen lieten het bouwwerk in 1900 optrekken als ontvangstruimte voor de dochters van de welgestelde burgerij over de hele wereld. Daarmee zetten ze deze plek op de internationale kaart. Door de merkwaardige geschiedenis en bijzondere architectuur heeft de locatie een enorm toeristisch potentieel. Het splinternieuwe belevingsparcours neemt bezoekers terug mee naar de bloeiperiode van het Ursulineninstituut.

Bruns was verantwoordelijk voor de ontwikkeling en productie van het belevingsparcours, volgens ontwerp van ontwerpbureau Wondering. De ruimtes zijn zo puur mogelijk gehouden, waarbij in elke zaal de scenografie is gerealiseerd met respect voor de historische architectuur van het pand. Via audio maken bezoekers kennis met de vroegere bewoners van het Ursulineninstituut en is het parcour zelfstandig zonder gids te bezoeken.

Lees het hele verhaal van het Ursulineninstituut en ontdek ook andere projecten op **www.bruns.nl**.

BRUNS

Bruns B.V. • Rijksmonument De Ploeg • Riethovensedijk 20 • 5571 CR Bergeijk • Nederland • **T** +31 (0)497 57 70 27 • **E** info@bruns.nl